

לקונט ווהלן

ע ל נ ה ר ו ת ו ו ה ל י ן
טויזנט יאָר פויליש יידנטום
טרובאדור פון וואַלינער יידנטום
דיאדיא מישא גומל לגרמנים
על דכוי מרד גיטו ווארשה
חברים דערציילן זכרונות
השואה ויהודי ברית-המועצות
שואת יהודי רובנה
ובאל ציון גואל
יו"ר האגוד פונה לחברים
NON OMNIS MORIAR (שיר)
וידוי של מומרת (ספור)
THE MAN SHIMON PICOV

כרך ו', קובץ מ"ב ילקוט ווהלין אלול תשמ"ז, אוגוסט 1987

על נהרות ווהלין, 3	} מפנקס העורך:
טויזנט יאָר פויליש יידנטום, 4	
דור דור ודורשיו, 4	
י. י. סיגאל — טרובאדור פון וואַלינער יידנטום, 5	
דיאָדיאָ מישאַ, 7	
מכתב מאת אליעזר ויזל, 7	

- שואת יהודי רובנה, קריסטינא יעפימאָוונא נאָוואַקאָוסקא, 8
- Non omnis moria, זוזאָנה גינצנקה, 10
- קאַלק: אונדזער שטעטל, דניאל כץ, 11
- ילדות ונעורים בקולק, בוריס בריק, 12
- כוועדאָר דער שבת-גוי, חיים שפילבערג, 14
- השואה — גורם בהתעוררות יהודי בריה"מ, יהודה מרין, 16
- קהילות ווהלין — אנציקלופדיה זוטא — זאסלאב, אברהם קלבן, 17
- ההתקפה על חיל מצב גרמני, משה גינדלמן (דיאָדיאָ מישאַ), 19
- קאַריצער אַרימעלייט, י. י. סיגאל, 21
- זכרונות חברים: ישראל חייט, חבלי חרות, 23
- טשעכין מאַניאָ האַקע, חאה"ע, סאַניאָ רעזניק, 25
- לחמנו בנשק-דמה, אליעזר סנדיוק, 28
- הלמתי בשוטר, זליג קאופמן, 29
- ובא לציון גואל, יעקב עלבירט, 30
- והגדת לבנך, מישאַ ווייסמאַן, 31
- אל חברי האיגוד, שלמה זיסקינד, 33
- וידוי של מומרת (סיפור), הלן בורקו, 34
- וואַלינער פאַלקלאָר: סוף גנב, אן אורח, משה יוז, 38
- נשים, נשים, זאב גרבוב, 39
- צוויי וואַלינער אבידות אין מאַנטרעאַל, מישאַ ווייסמאַן, 39
- דב עברי ז"ל, י. גרמי, 41
- דוד'קה מנדל ז"ל, חבר, 41
- אריה ושרה רוזנפלד ז"ל, ישעיהו לזר, 42
- שבתי שיכמן ז"ל, צבי רזניק, 43
- 46 Z'ev Avruch, The first days in the woods
- 48 B. S. Sheer, The man Shimon Picov

העורך — נתן ליבנה

מזכיר המערכת — יהודה מרין

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל — ארה"ב — קנדה
גבעתיים — ניו-יורק — לוס-אנג'לס — מונטריאול

מען האגוד : היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621

מען הפדרציה בארה"ב :

Federation of Wolynian Jews Inc.,

2672 East 7th Str. Brooklyn N.Y. 11235 Tel. 891-3323.

מען האירגון בלוס-אנג'לס :

Wolyner Society, 500 N. Croft, Calif. 90048

Tel. Kipnis Sidney

מען האירגון בקנדה :

Federation of Wolynian Jews, 6607 Mountain Sights

Montreal, Que. H3W 2Z5 Tel. 737—0720

הכתובת למשלוח כתבי-יד :

אדרעס איבערצושיקן מאנוסקריפטן :

ת.ד. 2481 רמת-גן, ישראל

טל. המערכת (פון רעדאקציע) : 03-729824

מפנקס העורך:

**מי ומה
בילקוט**

על נהרות ווהלין

(עם משפט דמיוניוק)

על נהרות ווהלין שם עמדנו גם חפרנו במו ידינו הבורות להיירות ולהיחנק
בם. לתוכם הושלכנו חיים, אנשים, נשים זקנים וטף ולא בכינו מפחד
אדולף והאנס ואיוואן והאברילו. בידינו הרועדות הם תחבו לנו אתים ומקושים:
„חפרו, חפרו יהודונים יותר עמוק, עד לשערי גן עדנכם הגיעו!“ וקתי הרובים
הלמו ואנחנו חפרנו. והלב בכה במסתרים. וזכרנו את ציון שכל כך התגעגענו
אליה כל ימי חיינו, לחונן עפרה בזיעת אפינו ואשר מעולם לא ראינוה ושוב
לא נראינה לעולם, לא אנחנו ולא בנינו ולא בני-בנינו, כי כולם כאן, בבורות.

ומאז עברו עשרות שנים. כמעט יובל. ואני כאן יושב ומקשיב. שומע-לא-שומע
כי רואה אני את כל יקירי, את כל בני קהילתי, את כל יהדות ווהלין כולה, תלמידי-
חכמים ומוקירי-רבנו, חסידים-מתנגדים ובוני-ציון על אדמת נכר ופשוטי-עם, אנשים
עמלים וישרי-דרך. בזיעת אפם אוכלים לחמם. מה נכספה נפשם לשיר משירי ציון,
אך כינורותיהם שבורים והם עצמם מושלכים כאן, אל תוך הבורות. ואיוואנים
גדולים עומדים ושופכים עליהם סיד בוער ואש וברד ואבנים גדולות והררי עפר
עד שכל ההאנסים וכל האיוואנים נהיים לאיוואן אחד גדול הקם עליהם לכלותם
לנפץ גלגלותיהם ועורפיהם ולכרות ראשיהם. והמוחות נתזים והדם נגר.

רבנו-של-עולם! מה מתוכחים כאן האנשים על איזה איוואן אחד אם הוא
איוואן א' או איוואן ב' או איוואן ג'. וכמו יקירי, הרוגי מלכות-הרשע, שכמותה
מעולם לא היתה, כן גם אני רואה לפני איוואן אחד גדול, והוא עומד עלי עם
צינור ברזל כבד ודוחפני ודוחפני אל תוך הבור, אל/על ערימת אחי
הטבוחים והרוגים ושרופים.

ואני צועק. ואני כמתעורר מחלום בלהות. ואני קם ונמלט על נפשי. אל
בית הקפה שמעבר לרחוב. להישרד. להישאר בחיים. לחיות! קפה; קפה חם
ומהביל עד לתקרה! מעל גלי האתר נשאים ובוקעים קולות. אי-שם צועקים
מנהיגינו איש על רעהו מילות-גנאי וגידופים וקללות וחרפות.

ואחד מבאי בית הקפה הוותיקים נטפל אלי ללמדני בינה: „אתה רואה,
מוכנים איש את רעהו חיים לבלוע כמאמר הנביא. כולם מרצחים, כמאמר הנביא.
וההוא, ששירת חיים של מאות בנים שבאמצע נפסקה, על מצפוונו רובצת. גם לכתו
במדבר של מי שהיה...“

אני מקשיב-לא-מקשיב. נהם כינורות שבורים אני שומע. בכי אחי אני שומע.
ואני על נהרות ווהלין עוד יושב. יושב וזוכר. יושב ומבכה את מתי אשר עוד
מוטלים לפני. ואיש לא מאזין ולא רואני בבכיי.

טויזנט יאָר פויליש יידנטום

דאָס פוילישע יידנטום איז דאָ ניט לאַנג „אַלט געוואָרן“ טויזנט יאָר. וואָלטן די צייטן געווען מער-ווייניקער נאָרמאַל, כאָטש ווי צווישן די צוויי וועלט-מלחמות און פוילישע יידן וואָלטן, ווי ס'איז ממשיך געווען זייער לעבן דאָרטן אַפילו אין אַן ערגערן מצב ווי דעמאָלט, וואָלט דער ערשטער טאָג פון צווייטן יאָרטויזנטער פון יידן אין פוילן (איינשליסלעך אויך אין עטלעכע שטעט און שטעטלעך אין וואָלין) געוויס פאַרצייכנט געוואָרן אַלס יומטוב, אַ קלייניקייט, טויזנט יאָר יידן אין גלות! און די שכינה, הגם וויינענדיק, לאָזט זיי ניט אָפ און האָלט זיי אין איין באַגלייטן. ניט ווייניקער שטאַרק און פרוכטבאַר אין שאַפן און גייסט פון די בני ישראל אין אַמאָליקן גלות בבל, תלמוד בבלי איינשליסליך. פוילישע שטעט און שטעטלעך עקזיסטירן און לעבן ווייטער אַ שפאַר ביסל יאָרן נאָכן „טויזנטער“, אָבער די אומגליקליכע יידן נעבער, דאָרטן... משל למה הדבר דומה, צו אַ געניאַלע פערזענליכקייט וואָס איז געשטאַרבן אין די יונגע יאָרן און אַ סך צענדליקער יאָרן נאָך זיין טויט פייערט מען זיין הונדערטעריקן געבוירנטאָג. ליידער איז דער נמשל אַ סך ווייטיקדיקער פונעם משל, ווי געוויינלעך טראַגישע ווירקלעכקייט וואָס שטייגט שטענדיק אַריבער יעדן דמיון. כ'מיי ניט זאָגן חלילה אַז דער קאַנגרעס אין ישראל פון דער אַלועלטלעכער פערדעראַציע פון פוילישע יידן איז געווען איבעריק. ס'האַבן זיך אַפילו באַטייליקט אינעם „יומטוב“ זייער חשובע פערזענלעכקייטן. דאָך האָבן (מיר) עפּעס אויסגע-פעלט אַ סך יידן. יידן מיט גייסט און נשמה, ווי כ'האַב זיי אַמאָל יינגלווייז, קענען געלערנט. איך האָב זיי געזוכט און ווייניק געפונען. צי ס'האַט זיך מיר גע-דאַכט אַזוי... האָט מיר טאַקע זייער פאַרקלעמט ביים האַרצן. און אויב כ'האַב געהאַט דעם כבוד זיין אַ חבר אין אַ וועלכע ס'איז קאַמיסיע פון רעזומירן וועלכע ס'איז באַשלוסן, האָט מיר נאָך מער ווי געטון, ווייל די רעזאָלוציעס זענען געווען, ווי געוויינלעך אין אַזעלכע קאַנגרעסן, „פאַראַויסגעשריבענע“ און ס'האַט ווי גע-פעלט אין זיי דער עכטער איכה-טאָן און דער אמתער נחמו נחמו עמי. אַפילו דער טראַדיציאָנעלער קדיש זאָגן האָט מיר אויסגעפעלט, הגם איך אליין בין אַ פראָסטער חילוני'ניק, לאַ עלינו.

אָבער, ס'זאָל זיין קלאָר: כ'קום ניט קריטיקירן. שולדיק איז, געוויס, עמיצער אַנדערש. ס'איז טרויעריק, ווייל מיר זענען זייער פאַראַרעמט געוואָרן. יתומים אַן אַ טאָטן.

דור דור ודורשיו

זה שם ספרו-מחקרו של אחד יהודי בר-אוריין, אייזיק-הירש וויס, שחי במאה ה-18 במורביה ובהונגריה (ובווינה) — על תולדות תורה שבע"פ, חכמים, הספרות הרבנית וגדוליה וכו'. המחבר ביקש למזג בספרו ידע תלמודי עם מחקר מדעי והשכלה כללית, והצליח למחצה, אך לספרו יצאו בזמנו מוניטין, והמורה ליהדות המליץ עליו בכל פה כעל ספר-עזר מצוין.

אך הספר בכלל, למען האמת, אינו מענייננו כאן, כי אם שמו בלבד. דור

דור ודור־שיו. רוצה לומר אין דורשי דור אחד דומים לדורשי הדור שלפניו או שלאחריו. דור בדרכו ילך. דורות חדשים, מחשבות חדשות. ואצלנו, בהשאלה, מנציחים חדשים.

תחילה מנציחים היינו את קהילותינו הקדושות ואחינו ואחיותינו הקדושים בעשיית ספרי זכרון הרבה. ואכן, היתה בכך משום ברכה. כי עם דור ה"זוכרים" ימותו הרי גם הזכרונות. אפילו על מיקומם הגיאוגרפי והטופוגרפי וכו' של כפרים ועיירות ונהרות הרחיבו את הכתוב — לצערנו ולבשתנו, שכן כל האתרים האלה קיימים הרי עד היום הזה ורק היהודים שחיו שם אינם עוד. אפילו צ'רנוביל חיה וקיימת, רק ה"צ'רנובילים" (הרביים) וחסידיהם הרבים, יורשי גן־עדן כולם.

אחרי כן החלו לבנות בניינים מפוארים לזכר הקדושים, דוגמת היכל ווהלין שלנו ואחרים. ועוד הקימו מצבות מרשימות בבתי קברות לזכר הקהילות השונות ואנדרטאות תחת כיפת השמים. מבצע שעוד נמשך ויימשך בוודאי עוד זמן רב.

אך הנה קם והולך דור מנציחים חדש. דור שזונח דרכי אבות ודוגל בסוג הנצחה שונה: מחקרים היסטוריים־מדעיים מבוקרים ויצירות ספרותיות־אמנותיות בסיפורת ובשירה, במחזאות ובמשחק, בציור וביצירה מוסיקלית ובריקוד ועוד. צורת הנצחה שונה בתכלית מזו שעסקו בה דור האבות.

ודור האבות — יש ביניהם הממאנים להיסחף עם הזרם החדש והם מוסיפים להלך בנתיבם הם. אך קשה, כידוע, לשחות נגד הזרם ביחוד אם זה גובר והולך, בסופו של דבר ייושם הכלל "ישן מפני חדש תוציאו". במירכאות, כמובן. ה"ישן" הוא אוצר בלום ללימוד השואה שאין בלעדיו. אך "גל ההנצחה" החדש הגובר והולך מדבר יותר אל לב היהודי החדש, האינטליגנטי, המשכיל, אל לב הצעירים והנוער.

לפיכך אנו חייבים לתמוך ככל יכלתנו בדרך "ההנצחה המודרנית" ולתרום ככל שנוכל, לעידוד מגמה זו בקרב צעירים ובני נוער, אנשים חוקרים ולומדים ורושמי קורות העתים כפי שאכן אירעו, למען יגדיל תורת אמת היסטורית וגל־עד למחצית העם שנפל בידי זדים.

אם תרצו, זה דור ההמשך שאנחנו כה מחפשים אחריו. וספק בלבי אם אנחנו אכן נכוננהו. אין זאת אלא שקטנו לכך. אך יום אחד הוא יקום, ויעלה ויבוא ויכריז "אנחנו כאן!" וכבר נשמעים הדי קולו.

דור דור ודורשיו. דור דור ומנציחיו. הזמן עושה את שלו.

!! סיגאל -

טרובאדור פון וואלינער יידנטום

(צו זיין 90 יאָריקן געבוירנטאָג)

אויב ס'דאָ אַ פּלאַץ קרוינען אַ יידישן דיכטער אָדער שרייבער אַלס טרובאָדור פאַר באַזינגען דאָס לעבן און טויט פון וואַלינער יידנטום, זייט ביי זייט מיט יצחק קאָצענעלסאָן, מקונן פון פוילישן יידנטום, איז עס אַן שום ספק דער יידישער שעפּערישער דיכטער און שרייבער יעקב־יצחק סיגאַל.

איך האָב די טעג אַריינגעקוקט אין עטלעכע פון זיינע ביכער און בין אויפסניי

נשתומם געוואָרן פון זיין טיפער ליבע און מסירות צו וואָלינער יידן, לומדים און פשוטי-עם, בעיקר פראָסטע האַרעפאַשנע יידן, פון שטעט און שטעטלעך וואָס ער רופט זיי ביי זייערע נעמען: קאַריץ, זוויהל, מעזשיביש, בראַסלאָוו אאז"וו.
 אַ שבת קליינע יידן, אַרימעלייט / קלויטניקעס וואָס מורמלען צווישן זעקלעך מעל / דערקוויקנדיקע שאַרפע פסוקים יחזקאל / זענען געווען מיין גרויסע משפּחה. / איך האָב געשעפּט התלהבות / פון זייער איינגעהאַלטענע גאונות / פון זייער חכמה...
 „קאַרעץ“ חזר'ט זיך ביי אים איבער צענדליקער מאָל און דינט אים אַלס סינאָנים פון אַ סך אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין וואָלין. ניט אומזיסט האָט אים דער יידישער שרייבער מענדל מאַן געקרוינט מיטן נאָמען „דער דיכטער פון עמק וואָלין“. „הגם סיגאַל איז אַוועק פון דער היים אין זיינע יוגנטיאָרן, האָט ער

געבוירן איז סיגאַל אין 1987 אין אַ קליין שטעטל (סלאָפּקאַחיש) נעבן פראָסקוראַח אין אַ לומדישער משפּחה וואָס קייטלט זיך פונעם תוספות יומטוב פון טאַטנס צד און ר' יעקב אַניפּאָלער, דעם בעל-שם-טוב'ס אַ חבר נאָך פון די חרדי-יאָרן, פון מאַמעס צד. צוויי יאָר איז ער אַלט געווען ווען זיינע עלטערן האָבן איבערגעוואַנדערט קיין קאַריץ און אַלט ווערנדיק 3 יאָר איז ער פאַריתומ'ט געוואָרן פון זיין טאַטן, אַ סופר סת"ם און ש"ץ. נאָך 12 יאָר לערנען אין חדרים און ישיבה אין קאַריץ האָט זיין פאַריתומטע משפּחה אַריבערגעוואַנדערט קיין מאַנטרעאַל, וווּ ער איז, אין יאָרן אַרום, באַווסט געוואָרן אַלס טאַלאַנטירטער יידישער דיכטער און שרייבער.

אַ גאַנץ לעבן אויסגעטראָגן די ווונדערלעך פאַעטישע וואָלין-וויזיע „שרייבט וועגן אים מאַן. און סיגאַל אַליין שרייבט אין זיינע לעצטע טעג: „פאַראַן דאַרטן (אין וואָלין) נאָך טיפּע און לעבעדיקע שרשים / פון אונדזער אַלט לעבן פון דורות.“
 ער ווענדט אונדז, הייסט עס צו אַט די לעבעדיקע, טיפּע וואַרצלען, „צום בעשט"ס גאַלדענעם ברונעם“ (אין אַ צווייט ליד). און ער אַליין, ווען ער וועט עולה זיין קיין ארץ ישראל „און זיך זעצן אַ ספר שרייבן / אַ ספר-גלות, אַ זכר זאַל כאַטש / נאָך מיר און נאָכן גלות פאַרבלייבן“. און דאַרטן, אין ארץ ישראל, וועט ער ניט אויפהערן בענקען „נאָך גלות-השכינה / נאָכן גאַנצן פאַלק פון אַש-גרובן / אַן אַ גאַנצן אבר. און דאָך איז „דאָס פאַלק אינעם קבר“ ממשיך זיין לעבן אינעם דיכטערס האַרץ און נשמה ביז זיין לעצטן אָטעם. און אַזוי גרויס איז זיין יאוש און אַזוי גרויס איז זיין בענקעניש נאָך זיין אויסגעהרגעטן פאַלק אַז ער זאָגט צו, כמעט אינעם נוסח פון ירמיהו הנביא „מורד זיין אין די צייטן און אַנטלויפן / אַריינלויפן אינעם שמאָלן טויער פון קאַרעצער בית-עולם“. און ווי יחזקאל הנביא זעט ער זיי אויפשטיין פון זייערע קברים, אים מקבל-פנים זיין, אָבער חלילה זיי שטערן אין זייער אייביקן שלאָף: „אַלטע מיינע, שלאָפט אייך, רוט אייך / איך בין אַלע וויסטן דורכגעלאָפן, דורכגעוואָגלט / און צוריקגעקומען צו אייער אייביקן שאַטן...“

וואָלינער יידן פון אומעטום, וואָס האָבן זיך פאַראייניקט כדי פאַראייביקן דעם אַנדענק פון וואָלינער יידנטום — כדאי, אינעם 90 יאָריקן געבוירנטאָג און 33סטן יאַרצייט פון י. י. סיגאַל, כאַפּן אַ בליק אין זיינע ביכער לידער, אין זיינע ווערק, וואָס זענען פול מיט אהבת ישראל דוהלין. ס'ניטאָ נאָך צווישן אונדז אַזאָ טרובאַ-דור ווי ער, וואָס זאַל אַזוי רירנד באַזינגען דאָס וואָלינער יידנטום ביים לעבן און טויט. ס'ניטאָ נאָך צווישן אונדז אַזאָ לערער פון ליבע און פאַראייביקונג פון וואָלינער יידנטום ווי י. י. סיגאַל.

השקפותינו והשקפותיו הוא על הדמוקרטיה. אך כיום הכל יודעים, ולא רק חוקרי השואה וכיוצא באלה, שאכן, "דיאדיא מישא" הפך לסמל של הגבורה היהודית במלחמה בנאצים כמו "מכבי" במלחמה ביוונים בימים ההם, וכיו"ב. הכרה מלאה בכך תמצא גם אצל לא־יהודים. גדודים גדודים של גרמנים ואוקראינים חיפשו אותו ימים ולילות, וכך במשך חודשים רבים — לשוא. דיאדא מישא ידע תמיד לחמוק מהם, ותוך שהם סופגים מהלומות כבדות מלוחמי "הגדוד היהודי" שלו, שכלל גם אוקראינים, ושהוא עמד בראשו.

בתחילה, הינו בטרם מלחמה, איש צנוע ונחבא אל הכלים היה המהנדס משה גינדלמן, אך התגבר כארי בעוד מועד, "להתארגן" וללחום ולנקום בנאצים, בראש מנין יהודים (11 במספר) כשאקדה אחד ו-5 כדורים בלבד לרשותם. למרבה הצער נספו מהר מאד רובם ע"י הגרמנים שעלו על עקבותיהם וכתרום (ליד קלוסובה־רוקיטנה). אך גינדלמן לא אמר נואש. עם שרידי הקבוצה הצליח להגיע ליערות ז'יטומיר, שם עלה בידו לארגן את גדודו, שלימים יצאו לו מוניטין כלוחמים נועזים גם בקרב האויב. ואכן, האבידות באנשים ובציוד שגרם להם, היו כבדות. אך למה להאריך? יבוא בעל הדין ויעיד על עיסתו, שזה, "כמאה עדים דמיא". קראו בחוברת זו קטע מזכרונותיו, והאיש יתגלה לפניכם במלוא תפארתו, גם כשהוא מציג את אנשיו כשותפים שווים, בבואו לתאר פעולה אחת מני רבות. משבח אני את האיש שהצליח במשימתו זו ואחרות, כפי שאיש לא הצליח כמותו, ומבין אני ל"קנאתם" של אחרים על שידע לכלכל את מעשיו בתבונה ובגבורה ובהקרבה ובאהבה אין קץ לבני עמו המעונים, מעשים שיעדו לו את מקום הכבוד הראוי לו בתולדות השואה והגבורה של עם ישראל.

השואה ברובנה

אונדזער גאנצע פאמיליע, מיינע עלטערן, שוועסטער, ברודער, פעטער און מומע זענען אָנגעקומען צו דער צייט אויפן פלאץ אין גראב־ניק. ס'איז געפאלן אַ נאָסער שניי. ס'האָט גע־בלאָזן אַ שאַרפער ווינט, ס'געווען פינצטער. אָבער טראָץ דעם שטורמווינט און שלעכטן ווע־טער זענען טויזנטער מענטשן פון אַלע עקן־שטאָט זיך צענויפגעקומען אויפן פלאץ.

אויסער יידן האָט מען קיינעם נישט געזען אין די גאָסן, פונקט ווי ס'איז געוואָרן געמאלדן אינעם רוף פון ראָוונער געביט־ס־קאָמיסאַר. נישט יידן איז געווען פאַרבאָטן זיך ווויזן אין יענעם פרימאַרגן אין די גאָסן.

ס'זענען געגאָנגען מענער מיט פעקלעך אויף די פלייצעס — די דייטשן האָבן דערלויבט גע־מען מיט זיך נוצלעכע זאַכן און אַ ביסל פראָ־דוקטן; ס'זענען געגאָנגען פרויען מיט קינדער אויף די הענט; ס'זענען געגאָנגען אַלטע. גע־זונטע האָבן געפירט קראַנקע אונטער די אַרעמס־סוף־סוף, אַרום 10 אַ זייגער, האָבן זיך אַלע צענויפגעזאַמלט אויפן פלאַשטשאַד.

דורכן פאַרבאָנד פון וואַלינער יידן אין לאָס־אַנדזשעלעס איז צו אונדז לעצטנס דערגאַנגען אַ בריוו פון ראָוונע, געשריבן דעם 30טן נאָוועמ־בער 1944 (אַ מין אָפיציעלער דאָקומענט) וואָרט ביי וואָרט (רוסיש), דערציילט פון קריסטיןאַ יעפּימאַוונאַ נאָוואַקאָוסקאַ, אַ יידישע פרוי, געבוירן אין ראָוונע אין 1923.

דעם 5טן נאָוועמבער 1941 איז פאַרעפנט־לעכט געוואָרן אין שטאָט (ראָוונע) אַ מעלדונג (פון דער דייטשישער מאַכט), וואָס פאַרפליכ־טעט אַלע יידן מיט זייערע פאמיליעס, וואָס האָבן נישט קיין „אַרבייטס־שיין" זיך צושטעלן אויף מאָרגן, דעם 6טן נאָוועמבער 1941, 6 אַ זייגער אינדערפרי אויפן פלאַץ ליסאַ קולי, אויף גראבניקע, כדי עוואַקואירט ווערן פון דער שטאָט.

אין שטאָט זענען אַרומגעגאָנגען קלאַנגען אַז מ'וועט אונדז, אַלע יידן, אַרויספירן ערגעץ־ווו, אָבער קיינעם איז נישט איינגעפאלן אַז מ'נעמט אונדז צענויף כדי אונדז דערשיסן.

טיילט אין עטלעכע גרופעס. א יעדער גרופע ארומגערינגלט פון פאליציאנטן, דייטשן און ארבעטער פון דער נאציאנאלער פאליציי. דער באפעל איז געווען: זיך אויסטון אינגאנצן נאָ-קעט, ביז די פיס-טריט און אריינגיין אין גרוב, מענער באזונדער, פרויען באזונדער. יעדן איי-נעם איז געגעבן געווארן א באפעל און אנוויי-זונגען ווי אזוי זיך פירן: מיטן פנים צום גרוב. און זיי זענען דערשאסן געווארן אין נאָקן; אַ-דערע האָט מען געשטעלט פאַר דעם גרוב אויף די קני; נאָך אַנדערע האָט מען געלאָזט לויפן צום גרוב און וועל זיי זענען צוגעקומען צום ברעג גרוב, זענען זיי דערשאסן געוואָרן.

קליינע קינדער האָט מען אַריינגעוואָרפן לע-בעדיקערהייט אין די די גריבער; אַנדערע האָט מען געוואָרפן אין דער הויך און זיי געשאסן אין דער לופט. דאָס אַלץ איז געווען באַגלייט מיט שרעקלעכע יאָמערן און געשרייען און כאַרכלען פו די געשאַסענע. אויב עמיצער האָט אַנגעהויבן לויפן אין אַ זייט איז ער גלייך דער-שאַסן געוואָרן.

אַפאַרבעטנדיק אַזוי, אַ שעה-צוויי איז דער דייטש צוגעגאַנגען צו אַ טישל, אויסגעטרונקען אַ גלעזל וואַדקאַ, פאַרביסן מיט אַ סענדוויטש מיט וורשט און אויפסניי ממשיך געווען זיין „נוצלעכע אַרבעט“.

ווען ס'איז צוגעפאלן די נאַכט האָב איך זיך געפונען אַ נאָקעטע, אַן אויסגעמוטשעטע און אַן באַווסטזיין. ביינאַכט איז מיט מיר געשען עפעס אַ נס און ס'איז מיר געלונגען זיך צו ראַטעווען — איך בין אַדורכגעקראַכן דורך דער פאַליציאישער קייט און זיך דערשלעפט צו מיינע באַקאַנטע אין עק שטאַט.

אַלע מיינע קווינס זענען דערשאַסן געוואָרן צוזאַמען מיט די 18 טויזנט אַנדערע יידן.

נעמען פון רוצחים ווייס איך נישט. ס'זענען דאַרטן געווען עס-עס און געסטאַפּאַ-לייט, די אוקראַיניש-דייטשישע פאַליציי, דאָס אויסשיסן די מענטשן האָט געדויערט אַרום 3 מעת-לעת.

מענטשן האָבן אַנגעהויבן פילן אַז עפעס איז נישט אין אַרדנונג, עפעס איז נישט גוט. אַלע אַנ-געגעבענע קוואַרטאַלן זענען געווען אַרומגע-רינגלט מיט עס-עס-לייט און זשאַנדאַרמערע. זיך אומקערן אויף צוריק איז געווען אומ-מעגלעך. די פאַליציי האָט נישט געלאָזט. אַ חוץ-דעם, מענטשן זענען געגאַנגען אין אַזאַ גע-דיכטער מאַסע, אַז ס'איז אוממעגלעך געווען אַפילו זיך אויסצודרייען, שוין אַפּגערעדט פון גיין קעגן דעם שטראָם. דאָס איז געמאַכט גע-וואָרן בכיוון, לויט אַ פאַליציאישן טריק. אַרום 12 אַ זייגער איז דער ערשטער פלאַש-טשאַד געווען איבערפולט מיט מענטשן, גרייט אַפּמאַרשירן.

אויף אַ מין פלאַטפארמע האָט זיך אויפגע-הויבן אַ דייטש און מוהידע געווען, דורך אַ מיקראַפאָן, אַז אַלע זאָכן — קלימיקעס, פעקלעך, וואַליועס אַזו"וו, בלייבן דאָ אויפן פלאַשטשאַד, צענויפגעלייגט אין איין קופע.

אין איין האַלבער שעה זענען אויסגעוואַקסן עטלעכע בערגלעך מיט זאָכן. באַלד דערנאָך האָט מען אונדז אַרויסגעפירט אויף צוויי וועגן צו די סאַסענקי, אַ 2—3 ק"מ אויסער דער שטאַט. איצט האָט אונדז שוין אַפּגעהיט אַ גע-דיכטע קייט פון פאַליציי און עס-עס-לייט.

אַנטלויפן איז געווען לחלוטין אוממעגלעך. אַנקומענדיק צו די סאַסענקי האָבן מיר פאַר-שטאַנען אַז מיר זענען געקומען צום טויט. פאַר מיינע אויגן האָט זיך אַנטפלעקט אַ שרעקלעך בילד וואָס אַפילו איצט, נאָכדעם ווי מיר האָבן שוין פאַרשטאַנען אַז מיר גייען געהרגעט צו ווערן, איז אונדז דאָס בלוט פאַרגליווערט גע-וואָרן אין די אַדערן.

אַ ראָוו, בערך 100 מעטער די לענג, איבער אים איבערגעלייגט אַ מין בריק. אויפן בריק אַ 20—10 מענטשן, אַ רייע אויטאָמאָטיש גע-ווער, און מענטשן, ווי זיך קייקלענדיקע רע-דער, פאַלן אַריין אין גרוב.

נישט ווייט פונעם ראָוו זענען געווען נאָך עטלעכע גריבער-קברים. אונדז האָט מען צע-

המשוררת היהודיה (בשפה הפולנית) מרובנה זוזאנה גינצ/אנקא

נולדה בקייב ב־1917, בשנות המהפכה ברוסיה הסובייטית. באותה שנה עקרו הוריה מקייב, עם בתם התינוקות, ועברו לגור ברובנה. הוריה של זוזאנה התגרשו בהיותה עוד ילדה קטנה והיא גדלה והתחנכה בבית סבתה ברובנה.

עוד בגימנסיה החלה לכתוב שירים בשפה הפולנית. המשיכה את לימודיה באוניברסיטת וארשה, בחוג לספרות פולנית. המשיכה בכתיבת שירים ונתקבלה כחברה בחוג המשוררים והסופרים הדמוקרטים הפולנים שהוציאו את כתב העת הספרותי „Skamander", בו פרסמו מיצירותיהם בין היתר ל. סטאף, י. ליחון, א. סלונסקי, י. טובים ואחרים.

מטובי המשוררים והסופרים הפולנים הצעירים, בימים ההם. גם בשנות מלחה"ע השניה לא הניחה זוזאנה את קולמוס המשוררים מידה. היא הסתתרה בצד הארי בקראקוב, שם השיגה ידי הרוצחים הנאצים ב־1944. שיריה משנות המלחמה פורסמו בקובץ שירים בפולין ב־1947 וב־1953 ובלונדון ב־1974. אנו מביאים כאן את אחד מאחרוני שיריה Non omnis moriar (לא ימותו לעולם). לקוח מתוך אנטולוגיה של שירים על יהודים תחת השלטון הנאצי. יצאה לאור בוורשה—לודז'—קרקוב ב־1947. הנוסח העברי של נתן ליבנה.

זוזאנה גינצ'נקה

NON OMNIS MORIAR

Non omnis moriar אחוזותי הנדגלות,
מישורי האחו במפותי, ארונות־קשים־לא־ישברו,
סדיני הנפרסים, מצעי היקרים מיקר,
והשמלות! השמלות הבהירות שתשארנה אחרי.
קחי לך. קחי מלוא חפנים אוצרות יהודיה
את, חומינבו הלבובית. אשת המודיע האמיצה.
מלשינה זריזה. אם הבנים, פולקסדויטשה.
קחי לך ולקרוביך. למה לזרים לתת?
אחי — לא נבל־נע הם, לא שמות־ריקין.
את כלכם אני אזכר כזכר כלכם אותי
עת באו הז'נדרמים. איכה הו זכרוני!
הסבו, ידידי כלכם, סבאכם לגוּם כל הליל
כלו. עד שחר יעלה. התהוללו. ידליקכם היי"ש
בנשף קבורתי. זה היום בו התעשרתם:
מרבדים, שטיחים, סרוויזים, פמוטים.
סבאו עד אור יאיר, עת תתקפכם קדחת
חיפושים: זהב, יהלומים, אבני־יקר
בספות, במזרנים, שמיכות, שטיחים.
הו, מה בוערה העבודה בידיהם.
גושי שער־סוסים, אזובי־שלים וענני
נוצות של כרים־כסתות פרומים יכסיומו.
בידיהם ידבקו. עד היו כנפים ידי כלם
השתים. דמי החם הנה צובר־מדביק במ
כל הנוצות גם יחד ועוֹשם, את המכונפים
כלם, מלאכי עליון.

מיין שטעטלע קאלק

אונדזער שטעטל

דניאל ב"ץ (ווארשע)

זיי פאר מיר אין זייערע גערטנער, ביי זייערע פערד אין די שטאלן און אט פראצעווען זיי אויף די ארומיקע פעלדער, וואס רינגלען ארום די הייזער, אונדז אלעמען, ווי אין א קראנץ פון גרינער און געלער תבואה. פראסטע יידן, ווי די שטיקער ערד — וואלט זיך געוויס אויס- געדריקט משה קולבאק, וועלכע האט זיך אנט- ציקט מיט זיינע פעטערס פון רייסן.

טייערער פריינד, געדענקסט געוויס מיט וואס פאר א דרך-ארץ עס אבן זיך צו זיי באצויגן די ארומיקע פויערים. און עס זענען דאך געווען יידן — פויערים, וואס אבן געצויגן זייער חיונה נאר פון דער מוטערל ערד, גענוי ווי דער או- קראינישער פויער, אדער פוילישער. דערמאן זיך נאר די יידישע פויערים פון אסאוו, פון וויש- קאוו. די שטעטלדיקע און פויערים האבן זיך געפילט ווי איין משפחה, און נישט זעלטן זיך ארויסגעהאלפן קעגנזייטיק. פראסטע מענטשן, אבער הארציקע, מיט העק אונטער די גארטלען אין וועג, און מיט צעפאכעטע — אין די וועל- דער. און וואס זענען ווערט געווען אונדזערע קאוואליעס, די סטאליארעס, די טעסלער, די באנדארעס און די אנדערע; די שניידער-טאג- דעטניקעס און די, וואס זענען אין די קלייטלעך און ביי די קלייטלעך געזעסן? זענען זיי דען געווען קנאפערע בעלי-יחוס, זענען זיי דען נישט אראפגעווארפן געווארן, ווי הויפנס קערנער, דורך א מיסטעריעזער האנט אין די צווישן- וואלדיקע וואלינער פליינען, מיטן אנוואג: איר זאלט האבן קינדער, און קינדער מאכן פאר מענטשן; איר זאלט זיך דא איינווארצלען און אויסוואקסן. וואס? מען דארף קוקן אין די ביכ- לעך, כדי צו געפינען די יידישע התחלה? וואס גייען אונדז אן די ביכלעך? קוקט זיך נאר גוט איין אין די יידן, די ארטיקע, זענען עס דען נישט די אמתע מזרע אברהם, יצחק ויעקב? ווי ענלעך זענען זיי אויף די אבות, וואס מיר האבן מיט זיי זיך אין די חדרים באקענט צו- זאמען מיטן חומש. ווי היימיש און אלטגעוואקסן די אבות זענען דא. זענען זיי — אויב איר ווילט וויסן — נישט געזיט געווארן, נאר פארווארפן אין די פייכטע, זאפטיקע פליינען מיט א דע- סאנט. וואס פלאפלט ער, דער ייד, פון בענק- שאפט נאך דורות אנגעבונדענע צו איין ווארצל?

אונדזער געגנט: קאלק, סאפיוווקע, אסאוו טשארטאריסק און אנדערע שטעטלעך האבן גע- האט זייער ספעציפיק. ס'האט זיך אונדז געדאכט, אז אונדזער געגנט לעבט נישט בלויז אין אן אנדערן, כוואלט עס אנגערופן נוסח, נאר אויך ווי אין אן אנדער צייט, וואס איז אייגנטלעך שוין לאנג פארגאנגען. ס'האט זיך אונדז גע- דאכט, אז די יידן ביי אונדז זענען אויך אג- דערע ווי ערגעץ-אנדערשוו, מעג עס זיין נישט גאר ווייט פון אונדז. די שטעטלעך, צעווארפן צווישן הונדערטער קלענערע און גרעסערע אוקראינישע דערפער, זענען געווען ווייט פון שטעט. צענדליקער ווארסט פון א באך- סטאציע — אזוינע זענען אויך געווען. זיי זענען געווען ווי טונקעלע אינדזעלעך, פארבאהאלטן אין די טיפענישן פון די וואלינער וועלדער, צווישן דעמבעס, אלכעס, סאסנעס, בעריאזעס און אנדערע מינים וואקסיקע ביימער. ווי מיט א גאלדענעם צודעק זענען באדעקט געווען די נידעריקע שטאמען-טיילן פון די מעכטיקע דעמ- בעס, מיט קופער האבן זיי בעת דער שקיעה אפגעגלאנצט, ווי געזעגנט זיך מיטן טאג, איי- דער עס פאלט צו די נאכט. די סאסנעס און אויך די בעריאזעס האבן זיך געלאזט פילן אינעם פארמעסט פון קאלירן. איד וועל זיך נישט אפ- שטעלן אויף די וונדערלעכע פרימארגנס, פרישע לאנקעס און פערלדיקע טויען — מיין פאלעטע איז צו ארעם דערויף. אונדזערע אויגן האבן זיך געבאדן אין די קאלירן, אין דעם גרינעם גראז און מיר זענען זיכער געווען, אז קיין שענערע נאטור איז אויף דעם גאנצן כדור ארץ נישט פאראן. איר וועט זאגן: דאס קלינגט זייער נאיוו. אבער אלע פארליבטע זענען נאיוו, און מיר זענען פארליבט געווען אין דעם, וואס האט ביי אונדז, בעת מיר זענען יונג געווען, געהייסן אונדזער נאטור.

און די יידן? די היימישע יידן האבן אין אונ- דזערע אויגן אויך אויסגעזען אנדערש און בע- סער. א קלייניקייט עפעס! נעמט אויף טשעקא- וועס די ברייטפלייציקע יידן פון טראכנבראד. זיי זענען באשטאנען פון הוילע מוסקולן. גענוג צו פארמאכן די אויגן און איד זע זיי לעבעדיקע, ווי זיי גראבעווען לעדער ביי די קאדזשעס. א שפיל מיט דער פאנטאזיע, און אט שטייען

ברייטער האק און ס'פאלן שפענער, ווי די, די... ווי?... לאזט צור, איך ווייס נישט ווי, נאך א גיבור מיט א גרויסער האק, אין אלעגן טלית-קטן אין דרויסן, רודערט מיט אזא זכערקייט און רו, ווי ער אליין וואלט געבאלעבאטעוועט אויף דער ערד. און איז כאטש איין פויער געקומען אויפן זינען א לאך טאן פונעם ייד מיט דער האק און מיטן טלית-קטן?! בוזע מאציווער, בוזע קאוואל — א גוף אן אויסגעגאסענער פון שטאל. מיט אן איינגעהאלטענעם אטעם פלעג איך אין בן-השמשות אריינקוקן אין זיין טונקעלער קוזשניע, אויף זיין בריוו פנים א באליכטנס פון פייער, אויף זיינע הענט, וואס הייבן זיך ריטמיש און קלאפן, גלעטן דאס אייזן, דא שטארק און דא מיט איינרעדעניש: — זעסט, ביסט אין מיינע הענט א פארפאלענער, טא גיב זיך אונטער, וואס, ווילסט ווייטער אין פייער פון גיהנום? — און דאס אייזן פלעגט ווערן נאכגיביק, זיך אויסבייגן. הערענדיק מיר, פלעגט דער שמיד א שמייכל טאן און זאגן דעם קלוגן שפרוך: — זעסט מיין קינד, ווען דאס אייזן צעהיצט זיך נישט, וואלט דער האמער געבליבן דער נאך. פארשטאנען?

זענען נאך דאן געווען די ריזיקע שטאלענע פייגל, וואס יעדער פון זיי קאסט צענדליקער מיליאנען? ניין, קיין שטאלענע פייגל זענען דעמלט נישט געווען — עס איז אבער געווען דער פסוק און ער פלעגט אריבערפליען גיכער ווי אן עלעקטרי-שער פונק פון דרום אויף צפון און אראפזעצן ווי דעסאנטן חיילות פסוקים. און טריי זענען זיי געווען, און אויסגעדייערט דורך אלע צייטן. און קיין שום גזרות האבן זיך מיט זיי קיין עצה נישט געקאנט געבן.

ווען זיי וואלטן נישט געווען איין משפחה, וואלטן זיי דען אויסגעהאלטן, די יידן — מיט די גלייכע רוקנס, מיט די אפענע פנימער, מיט בערד גרויע און ווייסע און אן בערד. זוכט נישט אין די ביכלעך, גיט א קוק אויף חיים „קובעל“, ווי ער גייט מיט דער קאסע אין האנט פארויס, און שניידט, און עס פאלן אונטער זיין האנט שווערע זאנגען-קעפ, ער גייט ווי אין שלאכט אויף די פעלדער זיינע צווישן די בריקן און... וואס און? און פיניע „קאשקעלעס“ (רעדן ניק) זיצט ער דען נישט ווי אויף א רייט-פערד אויף דער גראבער קלאץ און האקט מיט דער

בוריס בריק

ילדות ונעורים בקולק (א)

הפנסים שרנו שירים חסידיים ואף שירי מולדת שלמדנו מהמבוגרים.

הדלות בדירת הרב שרקה מכל פינה. בחורף היה מכניס את העיזה, שהיתה רובצת על מצע של קש ומדי פעם משמיעה את המה-ה שלה ואנו הילדים היינו פורצים אחריה בגעיה, ואז התנופה ה"קנציק" באויר... אחת החוויות אצל הרבי היתה לבקר יולדת לקריאת-שמע כשכולנו צוהלים ובראש צועד בצעדים ארוכים הרבי עם זקנו הארוך. והדברים ידועים מהסיפורות בתקופת ההשכלה וגם לאחר מכן.

בזכרוננו נחרת ביקור בדירה עלובה, כשבמיטה יושבת היולדת ולידה מונח התינוק עטוף סמך-טוטים וסביבה הרבה ילדים קטנים כשהקירות מכוסים כפור וקור כלבים בבית. יצאנו משם מבושים, כי לא קבלנו כיבוד...

וזוכר אני מעשי קונדסות שנהגנו גם ברבי שלנו.

קרה והיה גרדם בעת השעור והיה משמיע נחירות עולות ויורדות.

עירתי קולק שכנה כבוד לחופי הנהר סטיר, גדול נהרותיה של ווהלין, שהשתפך לפריפט, ומהפריפט לדניפר — ולים השחור.

עיריה עתיקה זו מוזכרת בכתובים עוד מזמנים קדומים, שם חיו יהודים שעסקו במסחר זעיר, רוכלות, במלאכות שונות וכל כלם — עניים מרודים. אך למרות העוני והדלות, כל ילד בגיל 3—4 „חוייב“ לבקר בחדר. החדרים עצמם היו מדורגים ללומדי אלף-בית, חומש ורש"י, משניות וגמרא. ולכל שלב רבי משלו.

אני זוכר את עצמי מגיל 3—4, עת התחלתי ללמוד בחדר א-ב. בדירתו הצרה, דחס הרבי כ-20 ילדים, שישבו צפופים ליד שולחן ארוך ושנינו עם הרבי את האותיות בצל ה"קאנציק" שבידו. עד לשקיעת השמש ישבנו ולמדנו עם הפסקה קצרה לתפילת מנחה או ל"ציאה החוצה" היינו לשרותים (מבנה קטן ורעוע בחצר. בקיץ מלא זבובים ובחורף — קשה לעמוד או לשבת שם „תחליק" חר"ח לתוך הבור). הביתה חזרנו עם „פנסי רוח" כל פנס בסגנון אחר. בזמן עשיית

מלוח ועם חלה קטנה והרבה זימרה וסיפורים על מעשי נפלאות של הרבי...

רק מאוחר יותר, בימי שלוש הפולנים, חוייבו הילדים ללמוד בבית הספר העממי הפולני. בבוקר היו לומדים בבית הספר הפולני ואח"כ, עד לשקיעת השמש — בחדר.

רק מעטים מבני העיירה יצאו לערים הגדולות כמו לוצק, רובנה, קובל ללמוד בגמנסיות ובעיקר בגמנסיות העבריות. בודדים בלבד הגיעו לאוניברסיטה בלמברג, וילנא, וורשא. אם כי היו אוטודידקטים — תלמידי חכמים שעשו ימים כ"לילות בלימוד עצמי גם בלימודים כלליים. אלה היו ה"אפיקורסים" שבעיירה, ר"ל. היו גם ש"יצאו ללמוד תורה לישיבות, אלה היו בעיקר בני-הרב והשו"ב, שהגיעו עד לובלין.

היו בני-נוער שלמדו אצל אבותיהם, בעלי-המלאכה, את מקצועותיהם. והיו רבים שלא היה להם במה להתחזק ומדי שנה נתווספו אליהם עוד ועוד. וכך ועד ל"פריזיב", לגיוס בצבא הפולני. (חלק ניכר לא גויס כלל, בגלל סיבות שונות ומשונות).

אך החלל בעיירה לא נשאר ריק, תנועות ו"ארגונים החלו לכבוש את בני-הנוער. המפלגה הקומוניסטית שהונהגה בעיקר ע"י יהודים שמשה מפלט לבני-נוער שחפשו פתרון לבעיות חייהם. הם הושלכו לבתי-כלא יחד עם קומוניסטים אוקראיניים למשך שנים רבות, כשהמשרה ה"פולנית מדכאה ביד חזקה כל התארגנות, כשהיא מסתייעת בפרובוקטורים ומלשינים.

תנועות הנוער הציוניות בית"ר, השומר הצעיר, החלוץ ועוד, רכזו את מירב הנוער. למרות חלוקי הדעות האידאולוגיים, מטרה אחת היתה לפניהם — עליה לארץ ישראל. אך רק מעטים זכו לעלות ארצה אחרי שנים רבות ב"קיבוצי הכשרה. הכמיהה היתה גדולה וכמות — האכזבה. רבים חיכו לנס...

אני זוכר את עצמי כנער המתחמק מהבית לקן בית"ר, שם האזנו בצמאון לספורים על גיבורי ישראל מהעבר הרחוק, על המכבים, על מרד בר-כוכבא, על המאבק של מעטים נגד רבים בארץ ישראל. כל זה הלהיב את דמיוננו ויצאנו עם שיר חדש בפינו שלמדנו בקן. הדברים לא נעלמו מעיני הורי שנמנו עם חסידי טריסק והס מלהביא אפיקורסות כזו הביתה.

גם הכדורגל והכדוריד משכו את הנוער ואת הילדים. קבוצות "חשמונאי" ו"מכבי" היוו אטרקציה בעיירה, בעיקר כשקבוצת כדורגל מעיירה סמוכה באה להתמודד עם המקומיים. זכינו ב"משחק, זכינו לשבחים ולתהילה בעיירה; הפסדנו, הפכנו בעיירה לחוכא וטלולא...

פעם הכנו דבק מקמח ומים ומרחנו בו את השולחן מתחת לזקנו. כשהתעורר מצא את זקנו דבוק לשולחן. מאז היה כל כך ללעג ולקלס ב"עיירה, עד שנאלץ להעתיק את מגוריו לעיירה מנייביץ המרוחקת כ-20 ק"מ מקולק. כוחם של ילדי-דרדקי!

לכל אחד בעיירה היה כינוי שדבק מזה דורות לסבא וסבא-רבא ועבר בירושה לצאצאיו. אותי למשל, מכירים בני עיירתי לפי הכינוי של סבי — פיניע "קאשקעלעס".

החיים בעיירה היו קשים ומרודים, אך כשהגיעו החגים כמו פסח, העיירה נכנסה למשטר של עבודה מפרכת בניקוי הבית, החלפת הקש בשקי השינה, סיווד הקירות ועיקר המלאכה כמובן על כטיפיה של אמא — הדואגת וטורחת שהבית יבריק ועל השולחן בליל הסדר כיד המלך: באב-קעלעך מתפ"א ומקמח מצות וביצים, יין אדום מצמוקי ארץ-ישראל שהוכן "איינגעשטעלט" ב"עליית הגג ולקראת הסדר נסחטו ע"י אבא ב"מטלית עשויה פשתן לבן שהפכה לאדומה אחרי הסחיטה ואנו הילדים עוטים אחרי הצמוקים ה"סחוסים.

אפיית המצות היתה מלווה בטכס מיוחד של מים "שלנו" שאנו, הילדים, היינו יוצקים על קמח בזוק על קרשים רחוצים והבצק היה נילוש במהירות ומגולגל לעיגולים עיגולים, שהיו מוכנסים ביראת כבוד לתנור ומוצאים בזהירות אחת-אחת לתוך סל נצרים. וחלילה לגעת ולטעום לפני הסדר! אבל ידענו להתגבר גם על איסור זה וטעמנו את טעמה של מצה שמורה זו, הרבה לפני שעלתה על השולחן בליל הסדר. והסדר עצמו כשקריאת ההגדה התמשכה, המלכה-אמא, מרוב עייפות היתה שומטת את ראשה ואנו "בני מלכים" נופלים ליד השולחן כמו אלומות בשדה. ואם בפסח עסקינו, הכיצד לא להזכיר את הכנות הביגוד לקראת החג? נעליים חדשות — המש"מיעות בכל צעד חריקה, וככל שהחריקה צווחנית יותר הנעליים טובות יותר (זוכרים את טופלה טוטוריתו של ש"ע?) והבגד — רק לעיתים רחוקות זכינו בבגד חדש. בד"כ היו הופכים ישן לצד השני כמו שנאמר "חדש ימינו כקדם".

את רוב ימיהם העבירו יהודי העיירה בבתי הכנסת ובשטיבלאך והיו כאלה 7: של טריסק, סטולין, קרלין, סטפן, ריזין, של חייטים, "תפארת בחורים" ועוד... שם היו המתווכחים דנים ופותרים כל בעיות העולם, רק לא של עצמם. ב"שבתות היו קמים שכם בבוקר לאמירת תהילים. זכור לי שסבי פיניה הקדים קום והלך לטבול במקוה. בחורף נהגו לומר "ברכי נפשי" ו"פרקי אבות" בקיץ. ובערב שלוש סעודות, עם דג

כוועדאָר דער שבת-גוי

משפחה? האט ער געהאט אן אייגענע היים?
כ'האב אים שטענדיק געזען אליין.

די יידן פונעם שטעטל האבן זיך געחידושט:
זעלטן האט מען געזען אים א שיכורן; ווי קומט
עס אז א גוי זאל נישט זיין קיין שיכור? פונד
דעסוועגן הייסט עס נישט, אז ער האט קיינמאל
נישט געטרונקען.

דאס נישט. ווען ער איז געווען „א ביסעלע
אנגעטרונקען“ פלעג ער אפילו שילטן. אין אזעל-
כע מאמענטן פלעג ער אפילו ווערן אן אנטי-
קריסט און אריינזאגן יעזוסן. יידן האבן דעמאלט
אנגעקוואלן. א חוק, ווען ער האט זיך א נעם
געטאן צו די „זשידי פראקלאטיר“ וואס צאפן ווי
פיאוקעס דאס בלוט פון די ארעמע פויערים.
די דאזיקע מאמענטן זענען אבער געווען זייער
זעלטן.

זייענדיק אלע זיינע יארן צווישן יידן, האט
ער זיך אויסגעלערנט א גוטן יידיש, מיט אלע
אירע אידיאמען, העברעאזמען און מענה לשון.
באזונדערס רייך איז געווען זיין אוצר פון יידישע
קללות. כ'האב זיך נישט איינמאל געחידושט
צי איז ער נישט קיין פארשטעלטער ייד. בא-
זונדערס, האט זיך מיט אים מחיה געווען מין
חבר משה בינשטאק, וואס האט געזאמלט א
רשימה פון יידישע קללות פארן „איווא“. איך
פלעג זיי אפטמאל זען שמועסן צוזאמען און זיך
אמפערן. משה האט מיר אמאל געהאט געזאגט
אז בלויז פון אים אליין וואלט מען געקענט
שרייבן א דיסערטאציע פון דער יידישער שפראך.
ס'מעגליך, אז מין חבר משה האט איבערגעכאפט
די מאס. ער איז געווען אן ענטוויאסט. דער
פאקט וואס א פשוטער גוי קאן אזא גוטן יידיש,
האט דערפירט צו משהס התפעלות.

אייניקע יארן פארן קריג, האט מיינער א בן
עיר מיר דערציילט וועגן כוועדארן א מעשה
שהיה: א קאלקער יידישער דארפס-גייער איז
איינמאל, אין א זומערדיקן פרימארגן אנגעקומען
קיין טראכענבראד, א דערבייאיק שטעטל פון
יידישע פארמערס. ער פלעג אין טראכענבראד
זיין אן אריינגייער אין אלע יידישע הייזער. דעם
פרימארגן האט ער באדארפט עמיצן זען. ער
קומט אריין אין שטוב פון זיין באקאנטן און
ס'ווערט אים פינצטער אין די אויגן: ער דערזעט
פאר זיך כוועדארן דעם „שבת-גוי“, איינגע-
וויקלט אין א טלית, אויף זיין קאפ טראגט ער

חיים שפילבערג (מאנטרעאל)

ווער קאן אפשאצן די ראלע פונעם שבת-גוי
אינעם יידישן לעבן בכלל און אינעם שטעטל
בפרט? וויפל שילן און בתי-מדרשים וואלטן אן
אים פארברענט געווארן.

מאלט אייך: ס'איז כל-נדרי נאכט. די שול איז
אנגעפילט מיט מתפללים. די הונדערטער יא-
צייט ליכט ברענען און פארגרעסערן נאך מערער
די היץ אינעווייניק. אין דער דאזיקער אטמאס-
פערע, בייגן זיך ברענענדיקע ליכט און האלטן
ביים אומפאלן. ס'הערט זיך א געשריי: „רופט
דעם שבת-גוי! ס'איז אומגעפאלן א ליכט, דער
טישטוך האלט זיך ביים אנצינדן!“

אן אנדער פאל: ס'איז שבת גאנץ פרי. ווינטער.
ס'איז איינער פון די קאלטסטע טעג. דער ווינט
וואיעט אריין אין דעם צימער ווי די קימפעטארן
ליגט. דאס קליינע עופהלע שרייט און יאמערט.
ס'איז אים נעבעך קאלט. ער האט זיך נאך נישט
אויסגעלערנט די וועגן פון דעם בן-אדם, אז
אפילו ווען ס'טוט וויי, דארף מען פארציען די
ציין און נישט שרייען, ווייל ס'העלפט סיי ווי
סיי נישט... מען הערט א קלאפן אין דער טיר.
ס'קומט אריין דער שבת-גוי און ס'געווערט
נישט לאנג, ס'ווערט ווארעם אין צימער. דאס
געוויין פונעם קינד שטילט זיך איין, די קינפע-
טארן בענטש די הענט פון דעם שבת-גוי.

יעדעס שטעטל האט פארמאגט איר שבת-גוי.
זיי זענען געווען א נויטווענדיקע אינסטיטוציע
פונקט ווי א הקדש, א הכנסת-אורחים א.א. אויך
קאלק איז נישט געווען קיין אויסנאם. דער פאפול-
לערסטער צווישן אלע אנדערע שבת-גויים איז
געווען כוועדאר. זיין צווייטן נאמען האב איך
קיינמאל נישט געוואוסט. כ'ווייס נישט צו עמיצער
האט יא געוואוסט. אלע האבן אים געקענט. אפילו
די יעניקע, וואס האבן זיך מיט אים קיינמאל
נישט גענוצט, האבן אים געקענט. ער איז געווען
היימיש מיט אלעמען. מיט גרויס און קליין.
שטענדיק פריילעך, כאטש א ביסל מגושמדיק.
דאך האט ער פארמאגט א חנודיקע שפילעוור-
דיקייט.

כוועדאר איז נישט געווען בלויז א שבת-גוי.
ער אט געהאט „גילדענע הענט“, א קענער פון
א סך מלאכות. כ'ווייס נישט צי עמיצער האט
געוואוסט פון זיין פריוואטן לעבן; איז ער געווען
א חתונה געהאטער? האט ער געהאט נאענטע

שטעטל, פלעג איך, נישט איינמאל, זיך דער-
מאנען אין א געשטאלט. אין אזעלכע מאמענטן,
פלעג איך זיך טראכטן: ווער ווייסט ווי אזוי
האט דער שבת-גוי כוועדאר זיך אויפגעפירט,
ווען די מערדערישע האק האט זיך אראפגעלאזט
אויף די קעפ פון אונדזער שטעטל; האט אויך
ער, דער וואס האט זיך געשפייזט מיט יידישע
מיטיקן אפילו „אן דאווענען“, געהאנדלט אזוי
ווי אלע אנדערע און צוזאמען מיט זיי גערא-
בעוועט אדער גאר פארקערט — געבליבן איי-
נער פון די חסידי אומות העולם? ווער ווייסט.

ערשט מיט צוויי יאר צוריק האב איך זיך
דערוואסט וועגן כוועדארס טראגישן סוף: ווען
דאס שטעטל איז אקופירט געווארן דורך דער
דייטשישער מאכט, איז כוועדאר צוריק „פאר-
גוישט“ געווארן. די מעשטשאנעס, און אוק-
ראינישע באנדיטן האבן אים אנערקענט פאר
א זייעריקן. ווי אזוי ער, כוועדאר, האט זיך
אויפגעפירט, ווי שוין געזאגט. ווייסט קיינער
נישט צו דערציילן. די געציילטע לעבן-געבלי-
בענע, האבן זיך מיט אים נישט אנגעטראפן.
ס'איז פאראן אבער א ווערסיע וועגן זיין טויט
אין די הענט פון א דייטש: ער איז אנומעלט
געזעסן ביים ברעג פונעם טייך. איז אנגעקומען
א דייטשישער סאלדאט. כוועדאר האט זיך גע-
וואלט באווייזן, אז ער רעדט „דייטש“. דער
דייטש אבער האט אין זיין שפראך גלייך דער-
קענט אן „אויסבאהאלטענעם ייד“ און אים דער-
שאסן...

קעגן לעגענדעס איז שווער מלחמה צו האלטן.
א לעגענדע איז צומיינסטנס דער רעזולטאט פון
א באזונדערן זכות, אן אומנאטירלעכע דער-
שיינונג אדער פאסירונג. כוועדאר איז געווען
א יוצא-דופן אפילו צווישן אלע שבת-גויים.
וועלן מיר לאזן די כוועדאר-לעגענדע ווי זי איז.
אינעם דאזיקן זכות, זאל זי, די לעגענדע
וועגן „כוועדארס יידישן טויט“, בלייבן ווי אן
אנדענק נאך א מענטשן וואס האט אפשר אויס-
געהאלטן דעם נסיון. אפשר פארט האט ער
נישט אנגעוויירן דעם צורת-אדם אין א וועלט
פון מענטשלעכע חיות — אפשר.

תפילין און מורמלט עפעס פון א סידור, ווי ער
וואלט דאווענען. די בעל-הביתטע איז גראד נישט
געווען אין שטוב, זי איז ארויס אויף אייניקע
מינוטן, איז דער קאלקער ייד פארציטערט גע-
ווארן, א קלייניקייט, אזא חילול השם. א גוי
אנגעטאן אין טלית און תפילין. האט ער אויס-
געשריגן: „כוועדאר! וואס איז דאס? וואס טוסטו,
פארברענט זאלסטו ווערן!“ אויפן ערשטן אויגנ-
בליק, האט זיך כוועדאר פארלוירן. ער האט
אנגעהויבן שטאמלען, נישט ווי זיין שטייגער
איז. האט ער זיך געכאפט, אז ער מוז פארגלעטן
דעם ענין איידער די באלעבאסטע קומט צוריק
אריין. האט ער מיט תחנונים אויסגעשריגן: „נעם
איין א שטומעניש: כוועל דיר אלץ דערציילן
שפעטער“. דער ייד איז ארויסגעלאפן נאך איי-
דער די פרוי פונעם הייז איז צוריק אריינגע-
קומען, און געווארט אומגעדולדיק אין דרויסן
אויף כוועדארס אויפקלערונג.

כוועדאר האט אים שפעטער אויפגעקלערט:
ער האט זיך דערוואסט, אז ווען א פרעמדער ייד
קומט אריין צו א צווייטן אויסבארגן יענעם
טלית און תפילין, איז א סימן, אז נישט נאר
האט דער ייד נאך נישט געדאוונט, נאר ער האט
אויך נאך נישט געגעסן קיין אנבייסן... לכן, נאכן
דאווענען באזעצט מען דעם פרעמדן יידן ביים
עס-טיש... זינט ער האט זיך דערוואסט פון דעם
דאזיקן גאסטפריינדלעכן יידישן מנהג — האט
דערקלערט כוועדאר — ווען ער קומט אין אן
אנדער שטאט, ווי מען קאן אים ניט, באנוצט
ער זיך מיטן דאזיקן טריק...

כוואלט נישט געשווירן פאר דער ריכטיקייט
פון דער דאזיקער מעשה, אבער, ווער ווייסט?
כוועל אויך נישט שווערן, אז די מעשה איז
אן אויסגעטראכטע. אויף שבת גויים איז אלץ
געווען צו גלויבן, אויף כוועדארן אודאי און
אודאי.

כאטש כוועדאר פלעג זיין אן אפטער אריינ-
גייער אין אונדזער הייז, האב איך קיינמאל
נישט געקענט באשליסן צי ער איז געווען אן
אוהב ישראל, אדער פארקערט. קיינער אינעם
שטעטל האט נישט געוואסט. דאס שטעטל האט
זיך צו אים אזוי צוגעוויינט, אז מען האט וועגן
אים אויפגעהערט צו טראכטן ווי א פרעמדן.

יארן זענען אוועק. ווען אין מיין זכרון פלעגן
אדורכשווימען כאראקטערס און טיפן פון מיין

השוואה - גורם בהתעוררות הלאומית של יהודי בריה"מ

יהודה מריץ

את אבדן החושים וחוסר האונים של המוני ה"יהודים בבריה"מ.

ידועות עובדות מוכחות: בשטח הכיבוש ה"נאצי בבריה"מ, ניצלו פחות יהודים מאשר בשטחי הכיבוש האחרים ומידת האינטנסיביות של ה"אנטישמיות במקומות אלה היתה בולטת ביותר. צריך גם לזכור שהאוקראינים והליטאים בנו את המדיניות הלאומית שלהם במלחמה"ע השניה כמו במלחמה"ע הראשונה על ברית עם הגרמנים וראו בנצחון נאצי סכוי לעצמאות מדינית ולאי"תלות ברוסים, ובתקופת הכיבוש — שעת כשר לתת פורקן למורשת האנטישמיות שבקרבם. כך הפכו חלקים גדולים מן העמים שבתוכם ישבו היהודים בבריה"מ לא רק למשתפי פעולה עם הנאצים אלא לרוצחי יהודים עיקריים והצטיינו בלהיטותם לשוד, להשפלת אנוש, בגרימת יסורים ומוות לאנשים ואף לילדים קטנים ותינוקות בצורה האכזרית ביותר.

במצב החדש שנוצר נוכח המלחמה על חיים ומוות עם גרמניה, ביקש השלטון הסובייטי לנצל את הסולידריות היהודית הבינלאומית למטרותיו הפוליטיות ובשנת 1942 הוקם בבריה"מ "הועד היהודי האנטי-פשיסטי" שמטרתו היתה לשמש פה ליהודים במלחמה נגד האוייב המשותף, תוך הדגשת הייחוד היהודי הלאומי במאבק האנטי-נאצי הכלל-עולמי. עוד אז נסתמנו אותות ברורים למפנה בתודעתם של היהודים שחל בשנות ה"מלחמה. כך, למשל, כתב איליה ארנבורג: "יש אמנם פחות יהודים כיום, אך כל יהודי שווה יותר"; הרבה אנשים העידו על עצמם שלא חשו כל קשר ליהודים וליהדות במשך שנים רבות עד שבאה השואה על כל נוראותיה, וחוללה תמורה יסודית בתודעתם. בין עדים אלה אנו מוצאים משוררים וסופרים, אמנים ומדענים, לפעמים דור שני ושלישי להשתקעות בתרבות הרוסית, כמו פאול אנטוקולסקי שגילה בימים ההם את רציפות הקיום היהודי ואחד משיריו — "כל היקום צועק שמע ישראל". אלה התפרצויות"קאב הנובעות מהרהורים חדשים על יחודו של הגורל היהודי.

בשנים 1944 — 1946 היו נסיונות לשקם את החיים היהודיים בבריה"מ, ליצור תנאים שימנעו הישנותה של השואה, וכשהחל מאבק הישוב בא"י נגד הבריטים נשמעו בקרב יהודי בריה"מ קולות הודהות, הפגנות צבוריות שלא היו דוגמתן, של

בבריה"מ החלה ההשמדה מיד עם פרוץ ה"מלחמה. יחידות ההשמדה המלוות את הכוחות הסדירים של הצבא הגרמני, פשטו מיד על ה"ריכוזים היהודיים בערים ובעיירות בטרסטוריה שנכבשה, מבלי להשאיר תקופת מעבר והכנה, ולו קצרה, כפי שאירע אצל קיבוצים יהודיים אחרים.

הדבר המכריע וכפי הנראה גם המדכא ביותר נעוץ בתחום אחר — העדר מידע, שבו היו שרויים יהודי בריה"מ. יהודי בריה"מ, בדרך-כלל, לא הוכשרו מבחינה נפשית ורעיונית, לצפוי להם מצד הכובש הנאצי. בתקופה בה הסתמנו מגמות ההתקרבות בין גרמניה ובין בריה"מ, שושטשה והועלמה למעשה בבריה"מ האמת על המדיניות הנאצית כלפי היהודים. היהודי לא היה מודע על הגורל המיוחד הצפוי לו מצד הכובש הנאצי האכזרי.

כיום מצויים על כך בידינו דוחות של הנאצים עצמם, התמהים על שאין היהודים יודעים כלל מה מחכה להם ומה עוללו הנאצים ליהודים עד כה. בעטייה של המדיניות הסוביטית המכוונת להעלים מידע ולא לגלות את האמת, חסרו ה"יהודים יכולת אלמנטרית להבין את מצבם. מאידך גיסא החדירה התעמולה הסובייטית לתוך הציבור תחושה של בטחון והקיבוץ היהודי, אולי יותר מכל העמים האחרים בבריה"מ נתן אמון רב בסיסמאות ובדברי תעמולה של השלטון ושם יתנו בו. היהודים האמינו בעוצמת הכוחות המזוינים של הסובייטים, ביציבותו של השלטון ובמה שנאמר ופורסם ללא הרף בשיר הפרר גרמתי: "על אדמת האוייב נכה את האוייב". סיסמה שהתפרשה ע"י רבים כאבן-יסוד במדיניות הסובייטים והיהודים רצו להאמין בכך יותר מאשר אחרים.

מקור שני לבטחונם של היהודים היתה האמונה בידידות השוררת בקרב העמים הסובייטים, שהיא בבחינת הערובה האיתנה לכח הפנימי של ה"משטר "הסוציאליסטי-עממי".

בימי מבחן וכיבוש ראשונים, התמוטט בנין זה בבתי-אחת כבנין קלפים. העוצמה הסובייטית ו"ידידות העמים" נתגלו כמשענת קנה רצוץ. יותר מכך, באה לידי ביטוי איבה מופגנת כלפי היהודים מצד חלקים גדולים של האוכלוסיה בתוכה ישבו לכאורה לבטח, או אדישות מוחלטת של רובו המכריע של הציבור לגורל היהודים. התפתחות זו פעלה כמכת הלים והיא שהגבירה

יבטשונקו „באבי יאר“ נתנו ביטוי מובהק ל- מתחים שהיו קיימים אז, כתוצאה מטשטוש סבלם וגבורתם של היהודים ומחיקתם בספרי ההסטוריה בתקופת חרושצ'וב והתופעה של האנטישמיות קיבלה גילויים שונים. („נומרוס קלוזוס“ באוני- ברסיטאות ועוד).

התופעות הללו, בצירוף הזכרונות והנסיגות המרים שקיננו בקרב היהודים, הביאו להתלקחות מחודשת של הזיק הלאומי החבוי וכל מופע של ישראלים וכל מגע עם נציגי ישראל הופכים נושא להפגנת הזוהות היהודית. הסכם הריפט- ריאציה החדש בין בריה"מ ופולין (1956-7) הופך לנקודת אחיזה ל„יצאת פולין“ כשהמטרה האמיתית היתה מדינת ישראל.

שוב מהווה השואה נקודת מוקד של התלכדות קבוצתית יהודית, ומתגלה הסולידריות היהודית במקומות הרצח ההמוניים כ„באבי יאר“, פונאר, רומבולו. הוקמו שם מצבות, קויימו ומקיימים אספות זכרון, ובמפגשים אלה התקיימו דיונים ראשונים של היהודים על מצבם ומטרותיהם.

זכר השואה היווה ללא ספק גורם מרכזי ב- התעוררות לאומית של יהודי בריה"מ. אין צל של ספק שהסכנה לקיום מדינת ישראל מפניה חששו יהודי בריה"מ ככל עם ישראל היה בה אימת הישנות השואה. תחושה זו פיתחה בהם את ה- הכרה שקיומה של ישראל חזקה ומנצחת הוא ערובה לכך ששואה לא תוכל לקרות שנית. ה- עתיד היהודי קשור מכאן ואילך בעיני רבים, בשיבה למולדת ההיסטורית.

תמיכה מצד יהודי בריה"מ ביישוב היהודי בא"י ובמאבק.

עם סיום המלחמה, התחילו יהודים לעשות חשבון נפש. בין הצעירים הלוחמים היו כאלה אשר צפו לעידן חדש ביחסי עמי רוסיה ליהודים לאחר תום המלחמה, שכן הם לחמו בגבורה והקריבו עצמם למען הנצחון. נרקמו תכניות לתחיה לאומית של יהודים בארץ שלהם „הגליל האוטונומי היהודי“ בבירובידג'אן, או רפובליקה יהודית שתקום בקרים, שנתרוקנה מתושביה. בתוגי ספרות יידיש דובר על הצורך בשיקום החיים התרבותיים. דבר זה בא לידי ביטוי ב- יצירות של בכירי סופרי יידיש בבריה"מ.

המהלומה שהונחתה לאלתר על מגמות ו- התעוררויות אלה ע"י השלטונות (שהשתלבו באינטנסיפיקציה של האנטישמיות העממית שהיו לה שורשים הסטוריים עמוקים במערכה של רוסיה) החריפה עוד יותר כשיהודים ניצולים החלו לחזור למקומות מגוריהם ותבעו את החזרת רכושם ודירותיהם. דבר זה הביא למתיחות, ואף לפרעות של ממש בקייב, חרקוב ועוד. תחושת השואה היתה שוב תחושה מוחשית. „עלילת הרופאים“ היתה רק בבחינת פתיחת השלב הסופי בפתרון שאלת היהודים נוסח סטאלן. השלטון הסובייטי התכוון להגלות את היהודים לסיביר למחנות שם „ישמרו מפני זעם העם“. רק מותו הפתאומי של סטאלין הביא לביטול תכנית זו. פרסומו של הסופר הרוסי, ויקטור ניקראסוב ב„ליטראטורנאיה גאזיטה“ ושירו המפורסם של

קהילות ווהלין — אנציקלופדיה זוטא:

זאסלאב

אברהם קלבן

זאסלאב שוכנת על חופו של הנהר הורין מע- רבה לז'יטומיר. היישוב מוזכר לראשונה ב- מאה ה-15. במאה ה-16 היתה זו בבעלותם של אצילים פולנים. באותן שנים שימשה מקום מעבר לסוחרים ממערב למזרח ומצפון לדרום. במאה ה-16 הוענק ליישוב מעמד עירוני והת- קיימו בו ימי שוק שבועיים וירידים שנתיים. כבר במאה ה-16 משהחלו רבי האצולה הפולנית ביישובם של אזורי מזרח אוקראינה, הם העניקו ליהודים חסות והגנה מתוך חשיבותם בפיתוח אהוזותיהם והגדלת הכנסותיהם.

ראשוני היהודים התיישבו ב-17. כנראה בת- חילת המאה ה-16, ועיקר עיסוקם היה פונדקאות, חכירה, מסחר ומלאכה. בשנים ת"ח ות"ט

ראשוני היהודים התיישבו ב-17. כנראה בת- חילת המאה ה-16, ועיקר עיסוקם היה פונדקאות, חכירה, מסחר ומלאכה. בשנים ת"ח ות"ט

הספרים שיצאו לאור בזאסלאב ב־1807 ידוע לנו ספרו של ר' יצחק דורן "ספר שערי תורה" עם הקדמה של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב. ב־1810 היו בזמנים ההם 2 בתי־כנסת, 6 בתי־מדרש, ישיבה ותלמוד תורה. התנועה הציונית אף היא כבשה לבבות בקרב יהודי ז. בסוף המאה ה־19 נפתחו בזאסלאב בית ספר עברי וגני ילדים. מפעילי הציונים היה ר' לייבוש חריף, בנו של רב העיר ר' לייזר חריף. ר' לייבוש היה ממיסדי ההסתדרות הציונית בפלך ווהלין.

ירידה במספר אוכלוסית היהודים ב־1917. אחרי מהפכת אוקטובר 1917 נעוצה במלחמת האזרחים באוקראינה בשנים 1918, 1920 ובמ־צב הכלכלי הירוד. רבים מיהודי ז. עזבו את בתיהם ועברו, חלקם, לערים הגדולות שבארץ קראינה. היגרו לארצות שמעבר לים ואף עלו לארץ ישראל.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם הוקמו בזסלב מספר מפעלים וקואופרטיבים של בעלי המלאכה בהם מצאו הרבה יהודים את פרנסתם. בית הספר העברי נסגר בשנות העשרים ע"י היוסקים ובמקומו הקימו בית ספר ששפת ההוראה בו היתה יידיש. בתי המדרשות נסגרו וב־מקום נשאר רק בית כנסת אחד קטן. ז. נכבשה ע"י יחידות הצבא הגרמני ב־8 ביולי 1941 וגורל היהודים בה היה כגורל כל יתר היהודים בערי ועיירות אוקראינה. כבר בימים הראשונים ל־כיבוש נכלאו כל יהודי העיר והסביבה בגיטו צר וב־25 באוגוסט 1941 הובלו כולם ע"י אנשי הס"ס והמשטרה האוקראינית אל מחוץ לעיר, שם הוצאו להורג. ביום המר ההוא נרצחו שם 1625 יהודים, אנשים, נשים וטף מיהודי זסלאב, באראנובקה, דוברובקה ועוד. על חורבן הקהילה הרבתה לספר ניצולת השואה גליה קופיט לבית צירק וכן על הגיטו ב־1941 אחרי החורבן (ארכיון ירושם 03/22329).

ד"ר. איוואן סטיפאנוביץ מוסייב, רופא רוסי במחלקת היולדות בבית־ח בנסלאב והמילדת נטליה אנטונובה, הצילו את גליה ואת התינוקת שלה, אותה ילדה בינואר 1943, היא הגיעה לשם לאחר נדודים וטלטולים רבים בשדות והכפרים. היא נשארה בבית־ח 6 חודשים ועזרה לרופא בעבודתו (ד"ר מוסייב עמד בקשר עם פלוגת פרטיזאנים שפעלו ביערות הסביבה וסייע בידם. הוא גם הצליח להציל מספר יהודים מהמרצחים הגרמנים. גליה קופיט השתתפה בהקמת בית יתומים בסלאבוטה ב־1944, בו שהו כ־70 ילדים בני 5-8 שנים וביניהם 6 ילדים יהודים).

מספר היהודים החיים כיום בזסלאב מועט ביותר.

אירופה. זמן מה חי בליוורנה שבאיטליה, עסק בתורת הקבלה של ר' יצחק לוריא "האר"י". בשנותיו האחרונות כיהן ברבנות בעיר אונגא־ריש ברוד שבמוראוויה. ב־14 ביולי 1683 נהרג הרב נ. הנובר ע"י הקורוצים האונגארים שעשו טבח ביהודים.

כשחלפו הפורענויות נהו יהודים רבים חזרה למחוזות הספר שבמזרח אוקראינה והקימו מחדש את הקהילות שנחרבו. יהודי ז. נפגעו שוב ב־1708 מההיידאמאקים וב־1747 סבלו מעלילת דם. אלא שבימים ההם ידעו היהודים להתגבר על קשיים ועד מהרה הם התאוששו ממצוקתם וכבר בשנות החמישים של המאה ה־18 תפסה קהילת זאסלאב שוב מקום נכבד בחיי קהילות ישראל בוהלין.

מנתונים חלקיים אנו למדים על הקהילה שקמה מהריסותיה החל מהמחצית השנייה של המאה ה־18.

שנה	מספר אוכלוסיה כלל האוכלוסיה	יהודים
1765	(?)	2600
1805	(?)	2120
1847	(?)	6170
1897	12.611	5998
1926	11.707	3820

יהודי ז. נטו לחסידות שהייתה שורשים עמוקים בוהלין מראשית צמיחתה במחצית הראשונה של המאה ה־18. ההווי החסידי היה רקע למפגש אישי וחברתי של אנשים בני אותו חוג וקרבו אותם איש לרעהו. החלום לשיבת ציון גבר בארץ תם החוגים משנה לשנה וכתוצאה מכך החלה גם עליה חסידית לארץ ישראל. בין העולים באותה תקופה היה הרב יששכר בער מזאסלאב, מתל־מידיו של המגיד ממזריץ', ר' אפרים פישל מזאס־לאב, איש צפת (עלה ב־1786). מפעילי ווהלין בארץ ישראל היה ר' שמשון יעקב משפיטובקה, גם הוא מתלמידיו של המגיד ממזריץ' ומקורב לר' פנחס קוריצער. ר' יעקב שמשון ובני משפחתו התיישבו בטבריה. ב־1796, באגרות של חסידי טבריה משנות השמונים של המאה ה־18 הוזכר השימוש בדואר. אגרות נשלחו לזאס־לאב, שהיו קשרי דואר תקינים אליה וכפי ה־נראה גם ממנה. מתוך עיון באגרות מארץ־ישראל מתברר, שעל גביית הכסף בוהלין בשביל הח־סידים בארץ היה ממונה ר' יששכר מזאסלאב. (ראה בספר "ראשיתן של עליות חסידים תק"ו־תקע"ט, 1747-1819", של חיה שטימן־כ"ץ. יד יצחק בן־צבי, ירושלים, תשמ"ז).

זאסלאב שימשה באותן שנים מרכז תורני בוהלין ובעיר התקיים בית דפוס עברי. מ־5

ההתקפה על חיל המצב הגרמני ליד אלכסנדרובקה דיאדא מישא גומל לגרמנים על זכוי מרד גיטו וארשה

הזדמנות את נקמת אחיו בגרמנים. ועדיין משעשעת את נפשו התקוה, שיזכה להגיע לארץ־ישראל.

נשמעת צווחת אוויר בר, סיעות סיעות הם עפים מהארצות החמות, שטים במרומים מעל ליער. בני עוקב אחר מעופם. "הם יגיעו במהרה לחוף ויעלו לקניהם. להם יש בית", אמר לעצמו ונאנח מעמקי לבו. הכל החרישו.

מנחם פינק ישב בריחוק מה על הקרקע והדיח צלחת אלומיניום. "אתה מגעיל כלים לפסח? מהיך בוריס", ומצה כבר יש לך?"

הנה ניגש אלינו זיידל גרין, על כתפו תת מקלע. בידו פרוסת לחם, והוא נוגס ממנה ב־הנאה. זה עתה חזר מפלוגת פרטיזנים. משליחות קשר.

"דיאדיא מישא", פנה אליו זיידל, "חדשות מענינות. אל פלוגת ה"סיטובצים" הגיעו שני פולנים מקראקוב, שגויסו על ידי הגרמנים ל־עבודה בבית החרושת לטראקטורים בחרקוב. בדרך לחרקוב ברחו היערה. הם סיפרו, כי לפני עשרה ימים היו בוורשה ובה התחוללו קרבות עזים בגיטו. הנזער התארגן ונלחם בעוז, ה־גרמנים משתמשים בכל סוגי נשק. הגיטו עולה באש מכל עבריו. אירגוני המחתרת הפולניים מסייעים בידי לוחמי הגיטו. מכדורי היהודים הלוחמים כבר נפלו גרמנים רבים, גם אוקראינים וליטאים. היהודים יודעים כי אין תקוה למאבקם. ואף על פי כן הם ממשיכים ללחום".

הפרטיזנים האזינו לסיפורו של זיידל גרין בנשימה עצורה.

"קמה לתחיה רוח המכבים" העיר בוריס גולד־פארב, "לא על הנצחון נאבקים, אלא על כבוד העם".

"חבל שווארשה רחוקה. היינו יכולים להחיש להם עזרה; הרי נשק יש לנו למכביר" אמר בני. בעת ההיא היה לנו מלאי גדול של נשק אשר שימנו אותו והסתרנוהו באדמה.

"לדאבוננו אין אנו יכולים לסייע להם במי־שרים" הודעתי, "אך עלינו לפתוח בפעולה נועזה, שירגישוה הגרמנים בבשרם. זו תהיה הבעת סולידאריות עם לוחמינו בגיטו וארשה וגם נקמת דם הנופלים במלחמה זו, מלחמת המעטים נגד הרבים". ואכן החלטנו להתקיף את חיל ה־מצב הגרמני באלכסנדרובקה. חיל זה כלל 200 גרמנים חמושים כהלכה, שחנו במרכז הכפר. בתי מגוריהם היו מוקפים חומה עבה, שתי שכבות של קורות עבות ושכבות אדמה ביניהן. בארבעת קצוי הכפר התנשאו מגדלי עץ קטנים, ועליהם

השלג הפשיר. מבין השיחים, שאליהם טרם הגיעו קרני שמש אביב, עוד מאפירים שיירי שלג. הפרטיזנים החליפו בגדי חורף בבגדי קיץ, שוב אינם יושבים, כדרכם בחורף, ליד המדורה, אלא מהלכים במחנה או שוכבים אפרקדן על הגבעות,

משה גינדלמן ("דיאדא מישא")

נהנים מחום השמש ומגלגלים שיחה. האוקראינים מדברים על עבודת השדה, על משפחותיהם ש־נשארו במרחקים בעורף, על נשותיהם המקשות בודאי במלאכת הזריעה, וכולם — געגועים לבית ולמשפחה.

לידי כמה פרטיזנים יהודים. בוריס גולדפארב — שרוע אפרקדן ועיניו הגדולות והנבונות נשואות בתכלת הרקיע. מוטילה מברז'ניצה מפליג, כרגיל, בוויכוח נלהב עם סאשא האודיסאי: היתנו עמי העולם לאחר המלחמה את פלשתינה ליהודים הנשארים בחיים, אם לא? סאשא ה־אודיסאי בחור פלגמטי במקצת שגופו אתלטי, לדעתו יוכלו שרידי היהודים לחיות לבטח ב־ארצותיהם. אך מוטילה לא מסכים לדעה זו ו־מכריז בהתלהבות, כי עם ללא ארץ וללא מדינה אינו עם. בכל ויכוח היה מביע את צערו, על שלא נסע לפני המלחמה עם הקבוצה שלו ל־פלשתינה. עד היום אינו יכול לסלוח להוריו, אשר מנעוהו מלקיים את משאת נפשו. עכשיו קבורים הם עם הרבה אחרים בגיטאות פוהיל, סרנה, וביערות, אך דעתו של מוטילה זוחחה עליו, כי הוא נמנה עם הפרטיזנים ונוקם בכל

והטלגרף.

שתי החבורות יצאו לדרכן והגיתו אל חיל המצב בו זמנית. ההתקפה היתה בלתי צפויה כל כך, שהגרמנים אשר היו טרודים בכיבוי האש, לא הספיקו לאחוז בנשק. תחילה ירינו בזהירות רבה, כדי שלא לפגוע באוקראינים שנשאו דליי מים לכיבוי הדליקה. לאחר היריות הראשונות השליכו אוקראינים את דלייהם וברחו.

החילונו בחיסול חיל המצב. לונקה — הוא שם בני בפי הפרטיזאנים — פרץ בראש חבורתו דרך השער שנעקר בפצצה. הגרמנים נסו מפניהם בבהלה ונפלו במנוסתם. לא יצאו דקות מועטות עד שכל החצר כולה היתה מכוסה גרמנים הרור גים ופצועים, אחדים מהם, שפחדו ליפול בידי הפרטיזאנים היהודיים, קפצו לתוך הלהבות. כל הבנינים בערו, חוץ ממועדון הקצינים ואולם ה־קריאה שבקצה השני של החצר. הגרמנים הניר צולים התבצרו בתוכם וירו עלינו מן החלונות. בעוד לונקה רודף אחרי הגרמנים הבורחים, התקפנו אני וחבורתי את המועדון אך נאלצנו לסגת קצת מפני ברד הכדורים. ניסיתי להסתער שנית על הבית אך גם הפעם לא הצלחתי. ב־התקפה השניה נפצעו שלושה מחברי.

נסוגנו לאחורי החצר, שבה עמדו שתי מכור ניות משא. הסתתרנו מאחוריהן וערכנו התייעצות קצרה, במרחק כ־20 מטר מן המועדון. „ארוץ לשם ואטיל כמה רימונים לתוך החלר בות“, אמר סאשא.

בו ברגע ירד עלינו מטר יריות וסאשא נפל ארצה. אחר כך התפוצצו רמונים בזה אחר זה. צעקות הגרמנים פילחו את האויר. קפצתי לעבר הבית ונמצאנו בין הגרמנים הרועדים מפחד. עד עתה לא ראיתי את חברי הפרטיזאנים נלהבים כל כך; כזאבים הסתערו על הגרמנים בצעקות: נקמה! נקמה! נקמה! החרבנו את המועדון ואחרי כן העלינו באש את כל הספרים וכתבי העת. כעבור דקות מספר עמד הבית כולו ב־להבות. בצאתנו מן המועדון ראינו כי בני וכמה פרטיזאנים טוענים שקי סוכר וקמח על גבי עגלה גרמנית גדולה, שרתמו אליה שני סוסים.

לקחנו את שני חברינו ההרוגים ואת חמשת הפצועים קל, ביניהם סאשא שנפצע בשתי רגליו, וחזרנו ליער. עברנו בכפר ולקחנו עמנו את זקן הכפר ששיתף פעולה עם הגרמנים. בידי אשתו השארנו מכתב למפקד חיל המצב, הברון פון אלמאן, אשר מיד לאחר שהתפוצץ המוקש ברח אל בני לויתו לאובריק להודיע לגנרל הדיביוזה על ההתנקשות. במכתב היה כתוב לאמור: „ברון פון האלמאן, את עמי כולו לא ישמיד היטלר. ואילו אני את חיל המצב של אלכסנדרובקה השמדתי“. חתמתי: מפקד קבוצת הפרטיזאנים היהודית, היהודי „דיאדיא משא“.

ניצבו יומם ולילה זקיפים חמושים במכונות יריה כבדות, מוכנים ומזומנים לזרות אש על סביבתם.

למבצר ארעי זה היה שער ולידו משמר גרמני ואתם כלבי צייד. מן הנמנע היה להגיע אל חיל המצב בנשק יד בלבד, אף על פי כן החלטנו לפתוח בהתקפה ב־30 באפריל.

בחמש אחרי הצהרים יצאנו, קבוצה בת 70 פרטיזאנים מצויידים במכונות יריה, שני תותחים ורימונים. התקנו לנו הסוואת שיחים יפה; הדבר לא עורר כל חשד, שכן הכפר כולו מוקף שרשרת ארנים ירוקה.

בדרך עברה עגלת איכרים רתומה לסוסה צנומה וטעונה שקים. העגלה נסעה לעבר אלכסנדרובקה. על השקים שכב, עושה עצמו ישן, הפרטיזאן משה מילר, המכונה „פופ“, בשל זקנו הארוך ששיוה לו דמות „פופ“ (כומר) אוקראיני. הסוס משך לאטו את העגלה, שהתקרבה אל מחנה חיל המצב. פופוב היה אוקראיני לכל דבר; ידע אוקראינית על בוריה ובקי היה בכל מנהגי ה־אוקראינים. בסמוך לכפר החביא כובעו תחת ה־שקים, כרך המשוכות בכף ידו והשתטח כדרך איכר מבוסס שחטפתו שינה, בינתיים התקרבה העגלה כדי מטרים אחדים משער הצבא. פופוב משים עצמו שוטה, הורה על ראשו המגולה, צועק באוקראינית „את כובעי איבדתי“ וירד מן העגלה. אחר כך החל לסדר את השקים. מן השק העליון הוציא פתיל ירוק ובקצהו האחרון — ברזל. בקצהו השני היה דטונאטור (פצץ) מהודק למוקש שהיה טמון בתחתית העגלה. על גבי ה־מוקש מוטל היה שק מלא חומר נפץ. פופוב השים עצמו בודק את הגלגל הקדמי, ובין רגע הידק את הוּו אל חישוק הגלגל, בשלווה הניח את המושכות על גבו של הסוס ופנה לחזור בדרך שבה בא כשהוא גוחן לארץ כמחפש את כובעו. כשהתרחק כדי מטרים, עדיין שמעו את קולו של הגרמני המצעק. פופוב התרחק בלי להפוך פניו.

ההתפוצצות עשויה היתה להתחולל כשיוזו ה־גלגל, שאליו מהודק הקרס. עם תנועת הגלגל יתמתח הפתיל ויעקור את חוט הברזל הנעוץ בניצרת המוקש.

כמה דקות לאחר שחזר פופוב שמענו קול התפוצצות איומה. הצופה שלנו שישב בראש אורן גבוה, הודיע כי מעמדת צבא המוצב מתאבכות תמרות עשן ולבת אש גדולה. אחר כך הגיעו לאזנינו, בזה אחר זה, הדי התפוצצות מחסני הנשק אשר בבניני חיל המצב הגרמני, ואחרי כן מטחי רובים ממושכים.

חילקתי את הפרטיזונים לשתי קבוצות, בראש האחת בני, ואני בראש השניה. בני נצטווה ל־היכנס לכפר מצדו השני ולנתק את חוטי הטלפון

י. י. סיגאל

קאַרעצער אַרימעלייט

א ספר. ווען ביי דער הרובע-וואנט זענען גע-
זעסן אביסל ווייניקער אביונים, האבן עלטערע
יידן פון שול אויך זיך צוגעזעצט „כאפן א ברי“,
זיך דערוואַרעמען די געבליטן ביי דער הרובע
און אפילו יינגערע יונגעלייט האבן זיך אויך
פאַרגינעו דעם נחת. ווען די וואנט איז אבער
געווען באַזעצט מיט „פרעמדע“, האט זי קיי-
נער נישט פוגע בכבוד געווען. יידן עלטערע
און יינגערע — אלע האבן זיי אפגעטראָסן דאָס
אַרט פאַר די אַרימעלייט. מען האט געדאוונט און
אַריינגעקוקט אין א ספר ביי די שטענדערס,
און דאָס וואַרימסטע אַרט די הרובע-וואנט, די
מעריב-וואנט, איז אפגעגעבן געוואָרן צו זיי —
וואָס האבן נישט קיין אייגענע ד' אמות און
קיין וואַרימע פיר ווינקעלעך. יידן האבן אויף
זיי געקוקט נישט מיט קיין גלאַט-רחמנות, נאָר
מיט אַן אומעטיקן בליק פון שולדיקייט. נאָר
וואָס האט מען דען געקאָנט טאָן? די וועלט פירט
זיך נאָך דערווייל אַזוי. מען האט געהאַלפן וויפל
מ'האט געקענט. נישט געווען קיין שטוב אָן אַן
אורח אויף שבת און אויף אינדערוואַכן אויך
זייער אַפט.

פונדעסטוועגן האב איך זיך נישט אופגע-
הערט ווונדערן: וווּ פאַרט טוען זיי זיך אַהין.
די פאַרוואַלטע יידן, נאָך זייער אַרומשלעפן
זיך איבער די הייזער? איז דאָ, די שול, דאָס
בית-מדרש, דאָס אַלטע ר' אשר'ס שולכל, דאָס
איינציקע אַרט וווּ זיי וואַרעמען אָן זייערע צע-
בראַכענע לייבער. זייערע אויסגעהאַרעוועטע
פלייצעס? איך האב עפעס געפילט, אַז דאָס
זיין אָן אַרימאָן, אָן אַ היים און אָן אַן אייגענעם
ברעג-טיש איז זייער אַ שווערע האַרעוואַניע.
אַרומגיין איבער די הייזער, אויסשטרעקן אַ
האַנט, טאָג איין, טאָג אויס, בעטן און בעטלען
און תמיד האַלטן דעם נדבה-גראַשן איל האַנט
— אַט די דערשלאַגנקייט און פאַרשעמטקייט,
האַב איך נישט איינמאַל געטראַכט גייט מיט
זיי ווי אַ פינצטערער וואַלקן. ער גייט זיי פאַר-
אויס און טרעט נאָך זיי פון אונטן און זיי קע-
נען קיינמאַל פון אונטער זיין דרוק נישט אַרויס-
טרעטן.

נאָך איצטער שטייען זיי מיר פאַר די אויגן
און ווען איך פרוו זיך עפעס דערמאָנען פון
דער היים, קומען זיי מיר די ערשטע אַנטקעגן.
איך דערזע זיי טאַקע אַראָפּטרעטן פון די טרעפּ
פון ר' אשר'ס שולכל. גיין, גייען זיי אַרויס אין
עטליכן און ביסלעכווייז צעטיילן זיי זיך אין

די אַרימעלייט וואָס האבן זיך אַרומגעדרייט
איבער די קאַרעצער גאַסן — קיינער האט זייער
ביאַגראַפיע נישט געקענט און קיינער האט זיך
דאַכט זיך, קיינמאַל נישט פאַראַינטערעסירט
צו וויסן, ווער זיי זענען, פונדאָנען זיי קומען
און ווהין זיי גייען.

איך בין נאָך געווען אַ קליין יינגל, און מיר
דאַכט זיך, אַז אַ גרויסע צאָל פון די חוזרי-על-
הפתחים האב איך גוט געקענט. איך האב זיי
געקענט אין זייערע פנימער, אין זייער הולך,
אין זייער גאַנג און אין זייער בליק. חוץ וואָס
איך האב זיי תמיד באַגעגנט אויפן גאַס, גיין
איבער די הייזער האב איך זיי אַפט געזען אין
בית-מדרש. אין ר' אשר'ס שולכל, אין מאַקאָראַ-
ווער קלויז. ס'רוב האב איך זיי געזען טאַקע
אין ר' אשר'ס שולכל, וווּ איך פלעג גיין
יעדן אינדערפרי דאווענען אין דער צייט,
ווען מיר האבן געווינט ביי ר' חיים חזן אין
אַן אַלקיר. און דאָס הויז, דעם חזן'ס, איז גע-
שטאַנען הינטערן רוקן פונעם שולכל. אין שו-
לכל זענען שטענדיק געווען אַ היפשע צאָל אַ-
רימעלייט, זענען, ווינטערצייט געזעסן אויף
דער לאַנגער באַנק נעבן דער גרויסע הרובע און
זיך געוואַרעמט די אַלטע, אויסגעבויגענע פליי-
צעס. זעלטן איינער פון זיי זאָל אַריינקוקן אין

דרויסן, אויף א בריקל, אין א שטעלעכל, א קאמער פון א מפולת. מפונקים פלעגט מען זיי רופן. א פאר מאל האב איך יינגעלויזט „פאר-בלאנדזשעט“ אין הקדש און אביסל שרעקנדיק זיך אריינגעשארט אין דעם לענגלעכן, שמאלן, קארידאר. געווען דארט עטלעכע חדרים ווו עס זענען געלעגן קראנקע יידן אין די בעטן און אלע אויף הויכע קישן-צוקאפנס. איך האב גע-זען דארטן איינגעבויגענע יידן, אויסגעבויגענע ווי שטעקנס מיט קרומע הענטלעך. די קעפ זענען זיי איבערגעהאנגען, ווי איבערגעבראכע-נע, איבער די הערצער און יידענעס אנגעהויפט אין שווערע לאנגע קליידער און מיט א סך טונקעלע טיכער און פאטשיילעס ארומגעהילט די קעפ. זיי האבן זיך ווי געשארט ביי די ווענט און געקוקט אויף מיר מיט אויסגעשטארצטע אויגן. איך האב זיך אביסל אנגעהויבן שרעקן און געוואלט וואס גיכער ארויסגיין צוריק.

דורך א שפארע פון א ביסל אן אויפגעפנ-טער טיר, האב איך דערזען אין א קליין צימערל זיצן ביי א טיש אן אלטיטשקן, א ווייסזילבער-דיקן זקן איבער אן אפענעם ספר. ארום אים, אויפן טיש, זענען געלעגן א סך אנדערע ספרים. איך בין א רגע שטיינגעבליבן און זיך איינגע-קוקט אין דעם ווייסן זקן וואס איז געזעסן א-ריבערגעבויגן איבערן ספר און ווי פארגליווערט געווארן אין זיין געבויגנקייט. ער האט זיך נישט באוועגט, נישט קיין איין וויג געטאן דעם קאפ, נישט אהין, נישט אהער און זיך נישט אומגע-קוקט אויף מיר.

איך האב קיינמאל נישט געזען, אין שולכל זייענדיק, אן צוויי ארימעלייט וואס זענען גע-זעסן אויף דער לאנגער באנק און מסתם זיך אפגערוט פון לאנגטאגיקן ארומגיין איבער די הייזער, זאלן צווישן זיך אויסרעדן עטלעכע ווערטער. מיין איינדרוק איז געווען, ווי זיי וואלטן תמיד געווען ברוגז צווישן זיך. אמאל האט מען פון איינעם געהערט עפעס א טויב-לעכן געברום אונטערן נאז און דער אנדערער האט באלד פארשטאנען וואס ער האט געמיינט, האט ער ארויסגענומען זיין טיטן-טארבעלע, זי אויפגעשנירלט און אים געוויזן, אז זי איז ליידק, אדער כמעט ליידק און דער אנדערער האט ווידער א ברום געטאן, נאר דאסמאל שוין מער איך-זיך און האט שוין נישט געהאט צו טאן מיט זיין „חבר“, נאר אמיל ברוגזן זיך אויף זיך, אויף זיין אייגענעם גורל.

פון יינגלויזט אן האב איך נישט געקאנט פארשטיין — און פארשטיי כמעט עד היום נישט, דעם סוד און דעם יסוד אויף וועלכן עס

דרייען און אין צווייען און לסוף צעטיילן זיי זיך אין איינציקן. זיי האבן זיך געוויס נישט צוזאמענגערעדט, אז דארט ווו איינער גייט זאל דער צווייטער נישט גיין. אינטואיטיוו, דאכט זיך מיר, האבן זיי זיך שוין איינגעטיילט מיט דער שטאט און זעלטן אז איינער זאל זיך פאר-געסן און ארויפטרעטן אויף א צווייטנס טערי-טאריע. אז עס פלעגט זיך אמאל טרעפן און איין ארימאן האט דערזען דעם צווייטן פונ-ווייטנס ביי א טיר פון א שטוב, האט זיך דער ערשטער פארשעמט אפגעטראגן און מער האט ער זיך שוין מיט יענעם נישט באגעגנט א גאנצן טאג.

ניט איינמאל האב איך, ארומגייענדיק יינג-ליש-פארטראכט אין א הינטערגעסל, פלוצלינג דערזען ווי אן ארימאן זיצט אויף א קלאץ פון גארטן-פלוזט און עסט עפעס פארשטעלנדיק מיט דער האנט דאס מויל. כאטש איך בין נאך געווען א קליין יינגל, האט זיך דער ארימאן פארשעמט פאר מיר און אביסל אוועקגעדרייט דעם קאפ אין א זייט, איך זאל נישט זען ווי ער עסט אינמיטן גאס. איך האב דאס שוין גוט פארשטאנען און בין גיך אוועקגעגאנגען. איך האב זיך פארט נישט געקאנט צוריקהאלטן און באלד זיך אויסגעקערעוועט: זען וואס דער א-רימאן טוט. עס האט נישט גענומען קיין דריי מינוט אפילו, אזוי האט זיך מיר דעמלט גע-דאכט און דער ארימאן איז שוין נישט געווען. דאס ארט אופן קלאץ איז געווען ליידק. איך האב נישט געקאנט פארשטיין פארוואס אזעלכע ארימע עלטערע יידן האבן נישט ווו זיך צו צוועצן אפצוועסן און ווי אזוי איז דאס בכלל מעגלעך אז א מענטש זאל זיך ארומדרייען אי-בער דער וועלט אן אן אייגן ווינקעלע, אן א שטוב און אן א היים. איך האב זייער א סך נעכט אויף מיין געלעגער נאכגעטראכט וועגן דעם.

קארעץ האט געהאט א הקדש און ארימעלייט פלעגן דארט איבערנעכטיקן. דער הקדש איז אויך געשטאנען אין א זייט פון שול-גאס, ווי ער וואלט געהאט גאר א נאענטע שייכות צו די בתי-תפילה און בתי-מדרשים. נישט אלע ארימעלייט האבן אבער געוואלט נעכטיקן אין הקדש. פארוואס, ווייס איך נישט. אמאל איז דער הקדש טאקע געווען צו ענג און האט נישט געהאט קיין ארט פאר אלע ארימע-לייט וואס פלעגן בלייבן א לענגערע צייט אין שטאט. מען האט גערעדט פון אזעלכע, אנגע-פארענע פון ווייט, וואס האבן נישט געוואלט, אפילו, אריבערטרעטן די שוועל פון הקדש און זענען בעסער געבליבן נעכטיקן ערגעץ אין

די דאזיקע ארויסגעריסענע פון כלל האבן זיך אליין, בידיהם, ארויסגעריסן און מיט א כיוון אויסגעקליבן פאר זיך אזא גורל. עפעס געהיי- מעס און פארבארגענעס איז מיט זיי און נאך זיי אייביק נאכגעגאנגען. זיי האבן נישט אג- גענומען דעם הארבן געזעץ פון לעבן און האבן זיך צו אים אויסגעקערעוועט מיטן רוקן. אויב עס איז טאקע אזוי, אויב אין דער לעגענדע איז פארבארגן א קערנדל אמת, זענען זיי גרויסע בעלי-כוח און טאקע אויסדערוויילטע פון גאט צו זיין באלעבאטים איבער זיך און איבער זיי- ער גורל.

האלט זיך דאס לעבן פון אזעלכע מענטשן, ווי אזוי די דאזיקע אפגעריסענע רינגעל האבן זיך אראפגעקליקלט און אוועקגעקליקלט פון דער גאנצקייט, פון דער קייט וואס האלט אלע מענ- טשן, ארים, נישט-ארים און רייך, אין איין ציבור. נישט אומזיסט ווערן געשאפן פון אזעל- כע עלנטע און ארימע פארשידענע מעשיות און לעגענדעס, ווייל זייער עצם לעבן און זיך א- רומשלעפן אויף דער וועלט איז עפעס ווי פון נישט היגע און נישט דאאיקע. איבער אלע מעשיות און לעגענדעס שוועבט, דאכט זיך, דער גייסט און דער גוטער און איידעלער חשד, אז

חברים מעלים זכרונות:

חבלי חרות

ישראל חייט

בפרוסת לחם וקובית סוכר. ההוראה של המפקד שלהם: להעביר אותי למטה.

המטה זה בבית איכרים בכפר לוצ'יץ. מש- נכנסנו לבית נעלם לרגע המלווה שלי. אכרה קשישה יצאה מהמטבח וכשהבחינה ביהודי חי הסתכלה בי כעל יצור שלא מהעולם הזה. מלמלה משהו, הצטלבה והסתלקה. נפתחה הדלת של חדר סמוך ונצטוויתי ע"י המלווה שלי להכנס. בקרן-זווית עמד שולחן ומעליה, על קיר, התנוססו האיקונים של ישו, מרים, ועוד קדושים נוצריים. ליד השולחן ישב קצין של הצבא האדום ועיין במפות צבאיות. עם כניסתי לחדר לא היפנה את ראשו אלי ואף לא השיב לברכת השלום שלי. רק לאחר שהשלים את עיסוקו וקיפל את המפות, היפנה ראשו, התחייך והשיב לי ברכת שלום. המלווה שלי עזב את החדר ואני הוזמנתי לשבת מולו.

„נו, מה תגיד, חביבי?“ שאלני כשנעימת דבריו היא רכה ואבהית. נעימה זו הניעה אותי לפתוח את סגור-לבי ולספר לו את כל הת- לאות והיסורים שעברו עלי, על הנדודים שלי ביערות ובשדות, על כל המירדפים אחרי ועל החורבן הגדול שראיתי במרעייני.

הקצין ישב ללא תנועה. מארשת פניו אפשר היה לראות כי הוא נפעם ונרגש, אך הוא השתדל ככל האפשר לא לגלות כל סימן של התרגשות. לאחר שתיקה קצרה אמר: „כן, יקירי, שמך- מה מכל אלה ידענו ושמענו כבר. ודאי נשמע

אני משרך דרכי דרך שדות, יערות ונהרות קפואים. לפני ומאחורי אצות-רצות עגלות של אוקראינים מהכפרים שבסביבה, עמוסות נשים וטף ומטלטלין. רעם התותחים הגובר והולך ערער את בטחונם בנצחון הנאצים והטיל עליהם אימה ופחד. הם ממהרים לברוח בטרם תדרוך כאן רגלו של הצבא האדום, בטרם יתחילו לעשות שפטים גם בהם.

שחק הגורל! בדרכים אלה שהיו עד עתה בחזקת סכנה לכל יהודי, מהלך עתה ללא פחד יהודי בודד כמוני, ורעמי התותחים נשמעים באוזניו כשופרו של משיח, ואילו „הגבורים“ של אתמול, שהטילו פחד על כל יהודי, מתרוצצים עתה מבוהלים כעכברים במלכודת. אולי כדאי היה כה הרבה לסבול כדי לראות ולו לרגע אחד בלבד, את אשר אני רואה עתה.

התישבותי על גזע-עץ נסור ביער לוצ'יץ להינפש קמעה. היריות נפסקו. היער נוטה חסד ליהודי נודד, רעב ויחף, שמהלך בדרך-לא-דרך וגם ללא מטרה. מחשבות שונות ומשונות מתרוצצות ב- מוחי, תמונות מהעבר הקרוב והאיום מתנגשות במוחי עם חזיונות על העתיד. מין תוהו ובוהו מחשבתי שאיני מסוגל להסדיר. צעקה „סטאיי!“ (עמדו!) שפלחה את האויר שמה קץ להרהורי. חמישה לוחמים של הצבא האדום ניצבו לידי. התחילו לחקרני שתי וערב כשאני עומד לידם עם ידים מורמות ומשיב לשאלותיהם. רק לאחר שהשתכנעו כי יש להם נעיין עם יהודי שניצל הרשו לי להוריד את הידים ואף כיבדו אותי

"ואותי אינך מכיר?" הוא: "כן, אתה מוכר לי, היית פקיד בבנק העממי ברטנה".

על כל שאלותי הנוספות לגבי קורותיו ועברו משיב הוא לי תשובות חמקניות. לא יכולתי שלא להבחין כי הפרטיון היהודי "המאוס" חושש מעינא בישא של הגויים מסביב שעוקבים אחרי שיחת שני היהודים.

בבניין המפקדה, בחדר שנועד כמחסן לנשק, ישבו שלושה ממפקדי הפרטיונים ושוחחו על בעיות טכניות של נשק מפורק. אחד מהם, נמוך-קומה ובעל מבנה גוף אתלטי ומגודל שער, העיף בי מבט עויין מן הצד כשנכנסתי לחדר. השיחה בין המפקדים נתמסכה ואני שקעתי בינתיים בהרהורים על הצפוי לי ועל האושר שנפל בחלקי להיות פרטיון לוחם. מי ידע — הרהרתי — אולי כבר מחר אזכה להגיע לרטנה החרבה לא כמחפש מיפלט בין חורבותיה, אלא כנוקם דם בני משפחתי, בני עירי ובני עמי...

"מה שמך?" — שאלני אחד המפקדים. "ישראל", עניתי. "יהודי?" "כן". "עיסוקך?" "פקיד". היכן התחבאת בתקופת הכיבוש ה-גרמני?

"במקומות שונים. בתחילה — בשדות וביערות, בביקתות ובבורות, ואחר כך אצל קבצנית כפרית". "האם גם עתה, לאחד שקיבלה חלק מהזהב שלך, היא קבצנית?" "היא לא קיבלה ממני זהב, כי לא היה לי זהב. גם היום היא קבצנית". "אם לא קיבלה ממך שלמונים על שום-מה נתנה לך מחבוא?" "משום שהכירה את הורי, שהיו מעניקים לה נדבות ביד רחבה. היא גם האמינה, כי על ידי הצלת אדם זוכה היא במצווה". "האם היתה דתית?" "כן". "בת כמה היתה הקבצנית הזו שלך?" "למעלה משבעים". "מי מבני משפחתי נמצא עדיין בחיים?" "איני יודע. יתכן שמישהו ניצל ויתכן שלא". "מתי נפרדת מהם?" "ב-26 באוקטובר של שנת 1942 נפרדתי מ-אשתי ומהילדים שלי". "ואם בני משפחתך אינם כבר בחיים — כלום רצונך להמשיך לחיות לבד?" "על כל פנים איני רוצה ליהרג בידי נאצי". "ומכדור שלנו אתה מוכן ליהרג?" "אם מגיע לי הדבר — כן!". "למה הנך רוצה להיות פרטיון?" "חיפשתי את ההזדמנות לכך במשך כל ימות המלחמה, אך הדבר לא עלה בידי. הפרטיונים זנים ביקשו שאמציא להם נשק שלא היה בידי". "ועכשיו יש לך נשק?" "לא". "מספיק?" — קטע את המשך החקירה אחד המפקדים שישבו בחדר. "את המלחמה נסיים כבר בלעדיו".

המלים האלו נשמעו לי כפסקידין מוות. לידי כבר עמד פרטיון מזויין ונצטוויתי ללכת אחריו. הגענו לאחד מבתי האיכרים בכפר בו התרכזו

עוד הרבה. אנחנו נגמול להם על כל אלה, בכל חומר הדין!"

לא יכולתי להתגבר. התייפחתי. המלים של הקצין על מיצוי הדין עם המרצחים הדהדו באוזניי כאילו באו מההשגחה העליונה. לאחר שנרגעתי, ביקשתי שיגייסו אותי לצבא האדום. הקצין הסביר לי באדיבות, כי הוא מבין לרווח, אך בענין הגיוס שלי לצבא רשאים להחליט מוסדות מוסמכים שהם לעת עתה רחוקים מה-חזית, ולפיכך הוא מיעץ לי שאתגייס לשורות הפרטיונים שלוחמים בסביבה, שכן בטוח הוא כי אוכל להביא תועלת רבה שהרי מכיר אני היטב את הסביבה וכן גם את כל אלה ששתפו פעולה עם הנאצים במקומות אלה, ומן ההיך לגמול להם.

התחלתי לספר לו, כי הפרטיונים בסביבה הזאת אינם מקבלים ברצון יהודים לתוך שורותיהם, אך הוא הגיב ואמר: אין זה כך, ואם אמנם כך הוא — הרי עם המלצה שלנו יקבלו אותך, וכאילו כדי לסיים את השיחה הורה לי ללכת למפקדה של הפרטיונים בכפר וידריצ'ו, הושיט לי יד ואחל הצלחה.

במשעולים עקיפים, מקבילים לדרך הראשית מרטנה לקמין-קשירסק, שרכתי רגלי בכבדות. רגלי העייפות התקשו לשאת את גופי המצומק. המלים המעטות ששמעתי מפי הקצין על מיצוי הדין עם הנאצים, לווני כל הדרך ועודדוני. קיויתי כי הפעם, בניגוד לפעמים קודמות, אתקבל ל-מחנה הפרטיונים ולא יציגו לי את התנאים שהיו רגילים להציג: נשק, זהב וכו'.

בכניסה לכפר וידריצ'ו נתקבלתי במשמר של הפרטיונים. שלושה בני כפר טיפוסיים עם הבעת פנים רצחנית עצרו אותי. "מה אתה משוטט כאן, יהודון?" השבתי בשקט: "באתי אליכם כדי להתגייס". חיוך נראה על פניהם, ואחד אמר לחברו: "הא לך לוחם חדש... קח אותו לעבי היער ות-ראה לו כיצד לוחמים..."

זיעה קרה כיסתה את גופי, רגלי כשלו. השתדלתי לא לאבד את עשתונותי ואמרתי: "אני בא אליכם לפי הפנייה של המפקד הממונה על האיזור מלוצ'יץ. הוא גם הודיע על בואי למפקד שלכם, ועלי למסור לו ידיעות חשובות".

לשמע דברי הנמרצים שינו אנשי המשמר את הטון, התייעצו ביניהם, ובמקום להובילני לעבי היער — ליוו אותי למפקדה שלהם. סביב המפי-קדה היתה תנועה רבה. לוחמים במדים ובלי מדים, מזוינים ובלתי מזוינים, התרוצצו מסביב. ביניהם היה אחד שהכרתי, פרטיון יהודי שמר-צאו מהכפר דטין ושמו בליט (היום חי בקנ-דה). אני עוצר אותו ושואל: "כלום אינך ממשיך פחת בליט בכפר דאטין?" הוא משיב בחיוב:

וסיוטים, אך טרם השלמתי עם המחשבה שבעצם אני עומד על סף המוות.

רבנו של עולם — צעקתי כאילו לעצמי — האם כך נראים באמת חיים של חרות? פחד של יאוש וחוסר תוחלת ילווני כבר כל עוד אחיה, ומה שגרוע מכל: לא יהיה עלי אדמות מי שיש תתף בצערי וביגוני, כי את הקרובים לי לא אמצא לעולם.

בחוף החשיך, על תנור האיכרים הבהבה להבה קטנה כנר של יום-כיפורים. „שגץ“ בלונדי תמיר נכנס, הוריד רובה מהקיר, הכניס בו מחסנית עם כדורים, נעל את הבריה ותוך כדי חיוך רמז לחבריו ואמר: „נו, רביאטה, פאשלי נא זדאניות“ (נו, חבר'ה, בואו למיבצע!)

אני צעדתי ראשון, אחרי מוטל. כשפתחתי את דלת היציאה ולעיני ניגלה החוף וחשכת לילה, התחלתי לשאוג לעצמי ולמוטל שהלך בעקבותי: לברוח! לברוח!

תוך כדי ריצה שמעתי את קולות הירי ורשפים אדומים של הקליעים. רצתי כל עוד נפשי בי. רק לאחר שתפסתי מחסה מאחורי אורווה של איכר, התחלתי לחוש בכאב ברגלי השמאלית. חלצתי את הנעל המנוקבת בכדורים ובכותנתי האחרונה שהורדתי מגופי חבשתי את הפצע.

פרטיונים מהסביבה ומאיזורים שונים של רוסיה. מקצתם עישנו ושתו ואחרים ניגנו, רקדו ושרו שירים על הנצחון הצפוי. על ספסל בפינה של המטבח הבחנתי במוטל טיקטינר מרטנה. מראהו היה איום. ניכר שהוא מזהרעב ומבעד לקרעי בגדיו נראו חלקי גופו הכחולים. הוא נשען על שתי ידיו והזיל דמעות. ליד תנור האכרים שב מטבח עסקו שתי פרטיוניות יהודיות במאפה ובישול. פרטיון עם פרצוף מנומש ניסה להיטפל אליהן, אך לאחר שהות קלה עזב את הבית. מהי חוץ הגיע הפרטיון בליט, שפגשתי קודם, חצה את החדר מבלי להפנות את הראש אלינו ומבלי להבחין כאילו בנוכחותם של שני בחורים יהודיים מסכנים. לאחר מכן עזבו את הבית גם שתי הפרטיוניות היהודיות. מן החוף הגיע כפרי אחד נושם בכבדות ובקול רם הכריז, כי מוכן כבר הבור שנצטווה לחפור. אחי לצרה, מוטל טיקטינר, הגיב על הכרזה זו במין נאקה של שכיב־מרע לפני גסיסה: „ישראל, הם מתכוונים לירות בנו!“ בעיניו הרצחניות של חופר הבור, שפזלו כל הזמן לעבר המכנסיים שלי מתוך כוונה לזכות בהם לאחר שיהרגוני, מצאתי סמור כין לחשש הכבר של טיקטינר. אני עמדתי אותה שעה על מפתן הבית, נתון להרהורי-זווה

טשעכין נואניא האקע -

סאניא רעזניק (ניו-יארק)

חסידת אומות העולם

באזונדער, מיר וועלן זיך טרעפן אין אונדזער דארף קניעזאטשעק.

מיין בלינדער באבען האט מען אריינגעפירט אין קעלער. מיין מומע האט נישט געוואלט געבן אירע 2 קליינע קינדער איר מאן, און אים גע'בעטן, ער זאל זיך ראטעווען אליין, ווי ער קען. מיין טאטע, מייןע צוויי ברידער און איך זע'נען ארויס אין גאס. א מהומה. מ'לויפט, מ'זוכט ווי זיך אויסבאהאלטן, זיך ארויסרייסן פונעם שטעטל. אויף יעדן אזא פרוווי שיסט די פאליציי, דייטשן און אוקראינער, אן א ווארענונג. ס'פאלן קרבנות.

מיר זענען געלאפן מיט אלע אנדערע, פרוווי'דיק זיך ארויסרייסן פונעם גיהנום, פון געטא. מיר האבן זיך צעשפרייט. יעדער איז געלאפן אין אן אנדער ריכטונג. איך בין געבליבן אליין. איך זע מענטשן לויפן אין א שטאל, ארויף אויף א בוידעם, אויך איך בין ארויף, ס'איז שוין נישט געווען קיין פלאץ. איך האב זיך אוועקגעזעצט ביים אריינגאנג. איך האב געהערט ווי לאסט

פריילינג 1942. ס'האבן אנגעהויבן דערגיין קלאנגען וועגן ליקוידאציעס פון יידן אין די ארומיקע שטעט און שטעטלעך. מיר זענען אין סיענקיעוויטשווקא געווען בערך 509 יידן. די יוגנט האט געזוכט א וועג ארויסגיין אין די וועלדער זיך ארגאניזירן אין פארטיזאנער איינ'הייטן. אבער די עלטערע יידן האבן נישט דער'לאזט, טענהנדיק אז דאס וועט זיין דער סוף פון די געבליבענע.

מיר האבן געווינט אין 2 צימערלעך צוזא'מען מיט מיין פעטער, זיין פרוי און 2 קליינע קינדער, און מיין אלטע, האלב-בלינדע באבע. דעם 2טן טאג חול'המועד סוכות תש"ב, פאר'טאג, האבן מיר דערהערט קלאפן אין די לאדנס. דאס האט געקלאפט מיין מומע, מיין מוטערס שוועסטער. זי האט געשריגן „קינדער, ראטע'וועט זיך ווי איר קענט! מ'האט די שטאט ארומ'גערינגלט, און מ'פירט אלע יידן ארויס“. מיר האבן שנעל זיך אנגעטאן. מיין טאטע האט גע'זאגט: „קינדער, באמיט זיך אנטלויפן יעדערער

וועלכער האט מיך גוט געקענט. ער האט מיך געהייסן אויספילן די מעטריקע, געגעבן מיר עסן און מיר געראטן גיי אין אן אנדער טשעכישן דארף וווּ מ'קען מיך נישט. מיך ארויסגעפירט און געוויזן ווי אזוי אנצוקומען אהין.

איך האב זיך ארומגעדרייט א פאר טעג אין די וועלדער און אין די ארומיקע דערפער. די טשעכן זענען געווען העפלעך, אבער זיי האבן מורא געהאט ריזיקירן מיט זייער לעבן און פון זייערע פאמיליעס.

איך האב זיך געלאזט גיין צוריק אין שטעטל אריין. אינמיטן וועג האט א טשעכישע פאמיליע וואס האט געארבעט אין פעלד גראבנדיק קארטאפל. זיי האבן געהייסן צמוכאלעך. מיך דערקענט און צוגערופן צו זיך. די פיינע, טשעכישע פויערטע האט רחמנות געקראגן אויף מיר. מיך געטרייסט און מיר איבערגעגעבן די ערשטע גוטע בשורה. אז מיין טאטע לעבט. זי האט מיך נישט געלאזט גיין צוריק אין געטא, אריינגעפירט אין וואלד, דארטן האט זיך שוין געפונען א יידישע פרוי מיט אירע 3 טעכטער, וועלכע זי האט אויסבאהאלטן. אין אונט האט די טשעכע מיר געהייסן קומען צו זיך א היים. זי האט מיר געגעבן עסן און ווארימע קליידער. איך בין ארומגעלאפן אין איין קליידל. זי האט מיך געהייסן גיין צום לערער, וועמענס פרוי איז געווען די טשעסקע שוועסטער, און ביי אים זיך דערוויסן וועגן מיין טאטן. אין א פאר טעג ארום האבן מיר זיך געטראפן. מיי טאטע איז געווען ביי דעם לערער אויסבאהאלטן אויף א בוידעם, אבער די 2 שוועסטער האבן מורא גע'האט איינער פאר דער צווייטער דערציילן אז זיי העלפן יידן — א פארברעכן וואס האט גע'דראגט מיט טויט-שטראף פון די דייטשן און זייערע פלייסיקע, געטרייע קנעכט — די אר קראינער.

מיין טאטן איז אויך געלונגען אנטלויפן פון געטא. מיינע צוויי ברידער האט מען געכאפט. ווען איך בין ארויף אויפן בוידעם, איז ער אריין אין א סטאדאלע און זיך איינגעגראבן טיף אין שטרוי. ווען דער פויער, א טשעך, האט אים באמערקט, האט ער קודם כל אראפגענומען פון אים די הויזן און די שייך, און געגעבן אים א פאר צעריסענע הויזן און שייך, און געהייסן וואס שנעלער זיך אפטרעגן פון זיין סטאדאלע.

ס'איז מיר לייכטער געווארן. איך האב זיך שוין געפילט א ביסעלע זיכערער. נישט אזוי איינזאם און פארלאזן. דער טאטע האט געקענט די טשעכן אין די ארומיקע דערפער, און יעדע פאר טעג פלעגן מיר זיך אויסבאהאלטן ביי אן אנדער, אזוי ביז דער שווערער ווינטער איז אנגעקומען. דערווייל האבן זיך די אוקראינ'ער

אויטאס פארן ארום. יאמערלעכע געשרייען. מ'שלעפט ארויס יידן פון זייערע באהעלטענישן. ס'איז שווער איבערצוגעבן די געשרייען פון מענער, פרויען, וויינענדיקע קינדער, וועלכע קלינגען אין מיינע אויערן ביז היינט צו טאג.

איך הער א פאליציאנט שרייט. ער קריכט ארויף אופן בוידעם. זיך אנגעטראפן אויף זיין וועג אויף אן אלטער גרויסער שמאטע, וועלכע איז געלעגן ביים אריינגאנג. ער אט מיט דעם פוס געגעבן א ווארף די שמאטע און זי איז גע'פאלן איבער מיר און מיך צוגעדעקט. אונטער דער שמאטע הער איך ווי מען שללידערט אראפ פונעם בוידעם די פאר אויסבאהאלטענע יידן, שלאגנדיק זיי מיט די ביקסן קאלבעס.

איך ווארט, מ'זאל אויך מיך א כאפ טאן. איך זיך אונטער דער שמאטע ווי א פארשטומטע, איך האב מורא צו אטעמען. איך ווייס נישט ווי לאנג איך בין אזוי געזעסן. ס'דערגייען קולות פון די גוי'שע שכנים. זיי גייען איבער די יידי'שע הייזער און ראבעווען דאס ביסל ארעמקייט. מ'הערט שוין נישט מער קיין געוויין, קיין יידישע קולות, נאר זייערע. איך זיך אזוי א פאר שעה פארגליווערט. אין דרויסן הויבט אן טונק'לעך. ערשט דעמלט בין איך אראפגעשפרונגען פונעם בוידעם, געקראכן צוריק אויף אלע פיר. ארויס פון שטאל ביז צו די בארעלסן. ביים בויקל צום אריבערגיין די באן-ליניע איז גע'שטאנען אן אוקראינישער פאליציאנט. איך ווייס נישט צי אט ער מיר געזען אדער נישט, איך בין אריבער די באן-ליניע.

איך בין אוועק אין וואלד, אן אויסגעמאטערטע, אן כוחות אוועקגעפאלן און איינגעשלאפן. איך ווייס נישט ווי לאנג איך בין געשלאפן. פארטאג האב איך זיך אויפגעכאפט און זיך געלאזט גיין צו אונדזער דארף, צו א באקאנטן טשעך. איך האב אנגעקלאפט צו אים אין פענצטער. ער איז ארויס, א בייזער, געהייסן גלייך אוועקגיין פון זיין הויז. געגעבן א שטיקל ברויט, זאגנ'דיק. אז ער איז פארדעכטיקט אלס יידן-פריינט און מ'וועט ביי אים זוכן יידן.

אויף א בארג, צווישן 2 טשעכישע דערפער איז געווען די שולע, וווּ איך האב פארבראכט מיינע קינדער-יארן. נאיווע, גוטע זכרונות. זאל איך ווידער גיין אהין? מיין אינסטינקט האט מיר אונטערגעזאגט: יא... איך האב געהאט ביי זיך א מעטריקע, נישט קיין אויסגעפילטע. מיין חברטעס מאמע האט געארבעט ביים אויפ'ראמען דעם אפיס, האט זי ארויסגעגנבעט 2 ליידיקע מעטריקע-בלאנקעטן פאר איר טאכ'טער טייבעלע און פאר מיר. מיר האבן פלאנירט ביידע אוועקגיין אין א ווייטן דארף און זיך א'געבן אלס קריסטנס. איך בין אריין צום לערער,

ראוועצט, זיך געוויצלט מיט די מיידלעך אין הויז און אויך מיט מיר, אַננעמענדיק מיך אלס איינע פון זיי. די מאַמע — די פויערסטע און אירע טעכטער האָבן זיך נישט פאַרלוירן און אויסגעהאַלטן ווי ס'וואָלט גאַרנישט געשען, ביז די באַנדעראַוועס זענען סוף־סוף אַוועק.

איינמאַל, אַן אַונט איז מיין טאַטע געגאַנגען זוכן אַ נייע באַהעלטעניש. דאָס אַרט איז שוין געווען צו „וואַרעם“... איך בין געלעגן אויפן בוידעם אין דער סטאַדאַלע, איך הער, ווי אַר קרינישע באַנדעראַוועס קומען אָן אין הויף אַריין. דער בוידעם איז ליידיק, און איך האָב נישט ווי זיך צו באַהאַלטן... איך הער ווי מען קלעטערט אויפן לייטער צום בוידעם. איך האָב אין לעצטן מאַמענט זיך אַ לאַז געטאָן אין אַ ווינקל און אַנגעהויבן אַפרייס דעם שטרויענעם געפרעסטן דאָך. איך ווייס נישט פון וואָנען ס'האַט זיך גענומען צו מיר כוחות, אַפּגעריסן די געפרעסטע בינטלעך שטרוי און אַראַפּגע־שפרונגען פון דעם בוידעם — פון דאָך אין פעלד אַריין, געלאָפן ביזן צמענטאָזש. אויף אַלע פיר דערקראַכן. ווען ס'איז געוואָרן פינצטער, האָב איך זיך געלאָזט גיין אין דעם דאַרף ווי די ברידער רעזניק באַהאַלטן זיך.

זיי האָבן אויסגעבויט ביי אַ טשעך אויפן בוידעם אַ דאַבל־ווענטל.

זיי האָבן מיך נישט געלאָזט אַוועקגיין; „אויב אַ טשעך, אַ גוי, באַהאַלט אונדז איז זייער היי־ליקע פליכט העלפן אַ יידיש קינד זיך ראַטע־ווען“. איך בין געבליבן מיט זיי, אָן דעם וויסן פון דער טשעכישער פאַמיליע. מיין פאַטער פלעג אויך קומען, אַזוי אז מיר זענען געווען פיר און זיך געטיילט מיט דעם עסן וואָס די טשעכין פלעג ברענגען פאַר דריי. אַזוי האָט זיך געצויגן פיר פינף מאַנאַטן. פאַר דער צייט צענען געשען געוויסע פאַרפאַלן, וועלכע האָבן זיך געקענט ענדיקן טראַגיש פאַר אונדז אַלע פיר: משה פלעג פון מאַל צו מאַל זיך „אַרויסכאַפן“ אין די אַונטן און זיך לאָזן איבער דער אומגעגנט זוכן און פרעגן וועגן יידן אויסבאַהאַלטענע, און הערן אפשר עפּעס נייעס פון די פראַנטן. איינמאַל האָט ער זיך אַנגעטראָפּן אויף באַנדעראַוועס, וועלכע זענען אַנגעקומען אין דאַרף און זיך איינגע־אַרדנט ביי דעם טשעך האַקען. זייער הויז איז געווען פון די שענסטע אין דאַרף. די וואַך האָט אים אַרעסטירט און אַריינגעפירט אין הויז די טשעשקע האָט זיך נישט פאַרלוירן און אויסגע־שריגן: — „ווי ביזטו שיכורניק, דו איינער, פאַרפאַלן געוואָרן“... און צו די באַנדעראַוועס: „דאָס איז מיין שוואַגער אַ שיכורניק“, ס'איז גע־לונגען, און אַזוי האָט די נאַבעלע פויערסטע אים אַפּגעראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט.

שע פאַליציאָנטן דערוואַסט, דורך אַ מסירה, אַז יידן באַהאַלטן זיך אין דאַרף. מיר אָבן געמוזט שנעל אַנטלויפן. די דייטשישע און אוקראַינישע פאַליציי האָבן געזוכט יידן אָן אויפהער. איך מיטן טאַטן האָבן זיך אַריינגעכאַפט אין אַ סטאַ־דאַלע, און זיך איינגעגראָבן טיף אין שטרוי. עטלעכע טעג זענען מיר געלעגן אַזוי אָן עסן און אַן טרינקען.

בשעת דער אַבלאַווע האָט מע געכאַפט מיין מאַנס שוועסטער און קינד. ס'איז אויסגעפאַלן דער ערשטער שניי. זיי זענען אַרויס פון זייער באַהעלטעניש, פון וואָנען מ'האַט זיי אַרויסגע־טריבן. מ'האַט זיי געכאַפט אין אַ פעלד וואָס האָט געהערט צו אַ יידן און מ'האַט זיי אויפן פלאַץ געשאָסן. דער טאַטע פלעגט אַרויסגיין שפּעט ביינאַכט בעטן אַ ביסל עסן און וואַסער, און קיינער האָט נישט געטאַרט וויסן ווי מיר באַהאַלטן זיך. אַלע מאַל אויף אַן אַנדער אַרט. מיין טאַטע איז אַמאַל אַריין אין אַ קריסט־מעס־נאַכט צו אַ באַקנטן טשעך. די פרוי האָט זיך איבערגעצלמט און געבעטן מיין טאַטן ער זאָל מיך ברענגען צו איר. זי האָט אונדז אַרומ־געוואַשן אין אַ וואַרעמער באַד, געגעבן אונדז אַפּצוועסן און אַנגעטאָן אין וואַרעמע קליידער. צומאַרגנס אינדערפרי האָט זי אונדז אַריינגע־פירט אין סטאַדאַלע. צוויי וואַכן זענען מיר דאַרטן געווען. דריי מאַל אין טאָג פלעג זי ברענגען אַן אַנגעפילטן קאַשיק מיט עסן. איר טאַכטער — מיינס אַ שול־חברטע פלעג מיר ברענגען ביי־כער און מיר פלעגן ליינענען צוואַמען, ווי אַמאַל אין די גוטע צייטן. אַזאָ האַנדלונג אין יענע שרעקלעכע, פינצטערע טעג איז ניט אַפּצושאַצן. פּרילינג־צייט, ווען פייגעלעך און חיות וויל־דע זענען אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן, ווען שפּראַצן פלעגן זיך ציען צו דער זון, איז פאַר אונדז, די אויסבאַהאַלטענע, געוואָרן די לאַגע לעבנס־געפערלעך, פשוט, ס'פלעגט ווערן וויי־ניקער שטרוי, ס'איז נישט געווען ווי זיך צו באַהאַלטן פאַר דער זון־שיין, פאַר אַ בייז מענטשלעכע אויגן.

דאָך האָבן זיך געפונען גוטע טשעכן, וועל־כע פלעגן מיך איינלאָדן צו זיך אַהיים. איך פלעג גייען, שטריקן, וואַשן וועש און אַנדערע שטוב־אַרבעטן. דאָס האָט מיך דערנענטערט צו זיי. פון דער נאַטור זענען די טשעכן געווען גוטע מענטשן, און מ'האַט געדאַרפט זיי אין יענער צייט, כדי העלפן יידן, ניט נאָר מענטשליך, נאָר אויך דרייסט, אפילו קעמפּעריש און זיך נישט פאַרלירן.

איינמאַל, געפינענדיק זיך ביי אַ טשעכישער פאַמיליע אין הויז און געוואַשן וועש, זענען אַריין עטלעכע באַוואָפנטע שיכורע באַנדע־

דער פשוטער פויערטע לגבי יידן אין יענע שווערע צייטן, שטעלנדיק אין סכנה זיך און איר גאנצע פאמיליע.

אין מאי 1944 איז דאס דארף באפרייט גע- ווארן דורך דער רויטער ארמיי.

אויך נאך דער באפרייאונג האט די פויערטע נעשט געלאזן אונדז זיך פריי ארומדרייען. זי האט נישט געוואלט די שכנים זאלן וויסן, אז זי האט אויסבאהאלטן יידן ביי זיך ווען אנדערע טשעכן פלעגן זיך בארימען, נאכן באפרייען, וועגן דעם ווי זיי האבן געהאלפן יידן (ס'זענען געווען אזעלכע), פלעג זי, די פויערטע מאניא האקע און איר גאנצע משפחה, א ווארט נישט ארויסזאגן.

די דייטשן האבן אנגעהויבן אפטרעטן און זייער שטאב האט זיך באזעצט ביי אונדזערע טשעכן. צוויי וואכן זענען מיר געלעגן אין אונדזער באהעלטעניש. נישט געקענט זיך אפילו אויפשטלן. דאס איז געווען אומדער- טרעגלעך, אבער, ווייזט אויס, אז א מענטש איז שטארקער פון אייז...

ווען די דייטשן זענען איינגעשטאנען ביי אונדזערע טשעכן, פלעג זי, די פויערטע, נישט פארגעסן אונדז און פלעג ארויפברענגען עסן. מיין שוואגער יאסל, האט נישט געעסן נישט- כשר, פלעג די טשעכין, ספעציעל קאכן פאר אים געקעכצן.

ס'איז שווער צו באגרייפן און פארשטיין די אויסערגעוויינלעכע מענטשלעכע האנדלונג פון

לחמנו בנשק-דמה

אליעזר סנדיוק

שהיה בידיהם. הם שדדו ורצחו כרצונם. אלה היו ה"פרטיזנים" כביכול אשר אליהם הגיעו כמה בחורים שברחו עוד מהגטו ושבעקבותיהם עמדו להגיע גם אחרים. הם סירבו להאמין לאיכרים מהכפר שאמרו, כי ה"פרטיזנים" הרוסים שודדים ורוצחים גם יהודים הנמלטים מהגטו.

בין הראשונים שהגיעו אליהם היה נער בן 16, יליד כפר הסמוך ליער. הוא שלט היטב ברוסית, הכיר את השבילים בין הכפרים בסביבה ומקר מות-סתר ביער. בתחילה היה מקובל על הפרטי- זנים הללו, כי הכיר את האזור והיה להם לעזר רב. אך כאשר פרץ ריב בינו לבינם הם קמו לרצחו. הוא הצליח לחמוק מהם ולהגיע אלינו. סיפר, שהם התבצרו במעמקי היער, הציבו זקי- פים סביב לפי מתכונת צבאית וכל המתקרב אליהם צפוי למוות.

הראשון שנרצח עליהם היה מוטל סטירר, אחד העשירים שבעיירה, שהיה עוזר לסוחרים במצוקתם. את אשתו וילדי רצחו הגרמנים ב- אקציה הראשונה בגיטו. אשתו היתה מורה ל- התעמלות ולזמרה בבית-ספר "התחיה". לפני הרצחה ירקה וסטרסה בפרצופו של קצין ס.ס. שפקד עליה להתפשט לעיני האנשים שעמדו במקום. מוטל בעלה הגיע ליער בגפו — היה לבוש היטב, גם חמוש ברובה, והיו עימו כסף וחפציו-ערך שתמורתם קיבל מיצרנים מן הגוים בסביבה. מישוה הלשין עליו בפני הרוסים והם שדדו אותו והרגוהו.

היינו קבוצה של 7 חברים וחברה. כולנו קרר בי משפחה. משימתנו הראשונה היתה — לגלות

ב־1942 נערכה השחיטה הטוטאלית ביהודי קמין-קושירסק והסביבה. לפני כל אקציה מצאתי תחבולה לחמוק מידי הרוצחים. לפני האקציה הרביעית במספר, הסופית, חמקתי מהגטו. דודי- ניתי שיינדל הגיעה אלי במקום מחבואי מחופשת כאוקראינית. לי היו באמתחתי בגדי-אכרים. חמקנו מהעיירה בדרך לעיר. בשעות בין ערביים הגענו לקצה הכפר אלבלה, לבית בודד בו התי- גורר האכר מקסימקה. קבלת פנים לא היתה "נלהבת". הוא פחד שמא שכניו ילשינו עליו שהוא מארח יהודים. הבטחנו לו שלא נשתהה אצלו אלא כמה שעות, לאחר שעוד כמה יהודים יצטרפו אלינו. ואמנם הם הגיעו עד מהרה. ביניהם היו: אחי ברהלה והחבר של שיינדל. מפיהם שמעתי כי יתר בני משפחתי הושמדו.

מקסימה נבהל מאזהרותיה של אשתו, שלא ידריך אותנו בדרך ליער וחזר בו מהבטחתו. אלא שבן-דודי זבולון חשף מולו את אקדת הטופי שלו. והגוי קם ויצאנו לדרך. בהליכה של שעה קלה, לאחר שהטעה אותנו, חזר לביתו. בהמשך הדרך נתקלנו בשני רוכבי אופנים. לא התיחסנו אליהם ונתנו להם לעבור. לפתע יריות, בהן נהרג מוניש סגל שהיה ראש הקבוצה שלנו. באתי במקומה. הולכתי את האנשים לכפר נזיר שהיה בשליטת הפרטיזנים.

רוב תושבי הכפר הזה היו איכרים עניים. בסביבה התלקטו חיילים מצבא סובייטי, ש- הצליחו להיחלץ מהכיתור של הצבא הגרמני. וכן שבויים רוסים שנמלטו מהמיכלאות. היער שימש להם מקום מקלט ואת אמצעי-הקיום השיגו בנשק

סוסים ועגלה תוך הבטחה שיוחזרו עוד הלילה. בעגלה זו נסענו לעברו השני של אגם-מים שם היה כפר של אוקראינים עשירים, בהם רוצחים ידועים מראשי הפורעים „הבולבובצים“. התאר-גנו חמישה אנשים לבצע פעולה מהירה: נכנסנו לתוך בית בו היו שלושה גברתנים והשכבנו אותם באיומי הנשק שבידינו. שניים מאיתנו היו בפנים ושלושה נשארו בחוץ, והם העמיסו על העגלה כלי-עבודה לבנייה, חומרים שונים וגם צרכי-אוכל. עם עלות השחר הגענו חזרה לקצה היער, שם פירקנו מהעגלה את כל המטען שה-באנו ושחררנו את הסוסים רתומים לעגלה.

הנשק שבו איימנו על שלושת הגברתנים לא היה אלא אקדח „טופי“ שאחד מאיתנו איים בו מרחוק, וכן חפץ-כדורי דומה לרימוני-יד ש-החזקנו בו ביד מורמת למעלה...

מקומות-לינה בלילות-החורף הקרים. גילינו גורן, שהיה מרוחק מבתי-המגורים של הכפריים. בלילה אפשר היה להתגנב פנימה, להתכרבל בתוך ערימות שחת או תבן, אך לצאת משם ב-טרם אור הבוקר, שלא יגלו אותנו בעלי הגורן. למדנו לזכור את הדרך אל הגורן וכיצד להס-תלק משם חזרה אל היער. בוקר אחד חזרנו מלינת-הלילה בגורן ליער ומצאנו שהמצרכים שהחבאנו בתוך מערה נשדדו. היינו קפואים מקור-הלילה, עייפים ורעבים. החלטנו לבנות לנו „מגורי-קבע“ בתוך היער.

פיודר, הקשר והמודיע שלנו בתוך הכפר, הדריך אותנו כיצד להשיג סוסים ועגלה. הוא הצביע על אחד העשירים בכפר שברשותו נאגר רכוש של יהודי העיירה שלנו. כשירד הלילה על הכפר זינקנו אל ביתו של הכפרי העשיר, וכאשר פתח את הדלת איימנו עליו בנשק ודרשנו שני

הלמתי בשוטר ונצלתי

זליג קאופמן

אחד השוטרים הלך לחפש קלשון או כלי דומה אחר ולא מצא. ושוב נדרשה האשה להביא קלשון והיא עמדה בסרובה.

אלא שהשוטרים החליטו להורגנו גם בלי קלשון. הפולנית בקשה שלא יהרגו אותנו בתוך הבית, „בל יישפך דם בביתי“. הקימו אותי רא-שון. אחד השוטרים אחז במעילי מאחורי ופקד עלי לצאת החוצה. החלטתי שאם עלי למות, אזי לא מבלי להתנגד. בצורה בלתי מובנת לי נתלשתי מידי של השוטר כשהלק מהמעיל נשאר בידי ואני בין שני שוטרים, כך שלא יכלו לירות בי, פן יפגעו אחד בשני. כהרף עין הלמתי עם ראשי בבטנו של השוטר, הפלתיו, קפצתי מעליו והתחלתי לרוץ לכוון היער שהיה בקרבת הבית, כשהתרחקתי כ-200 מטר נשכבתי חסר נשימה מתחת לעץ ושמעתי יריה אחת והכרתי את אנחותיו של בוטבניק, ירו בו... אחר כך עוד יריה, הפעם נורה מתתיהו בוברוב. הייתי יחף. הם הספיקו להוריד את נעלי. התחלתי ל-התרחק לעומק היער. לפי סמנים שקבענו מראש. הגעתי ל„זימלנקה“ — אחד ויחיד. רצתי מהר כשקוצים נתקעים בכפות רגלי ובעיני רוחי אני רואה מפרפרים בחבלי גסיסה שני חברי היק-רים. היה זה מחזה מחריד. המשכתי לרוץ כאחוז אמוק.

חורף 1942 בגיטו סארניק. לאחר קפנדריות שונות ומשונות הצלחנו, שבעה צעירים, לחמוק מהגיטו ופנינו ללכת לכפר אלכסנדרובה לתור אחרי קצת מזון. הרעב בגיטו היה כבר ואנשים נטו למות מרעב עוד לפני שיוצאו להורג. החלטנו להתפלג לשתי קבוצות ולהכנס לכפר משני כוונים שונים. זה נראה לנו יותר בטוח ויותר הגיוני. אני (19) הייתי בקבוצה של שלושה, יחד עם אליעזר בוטוויניק (21) ומתתיהו בוברוב (18). נשק לא היה לאיש מאתנו.

בבית הראשון, אליו נכנסנו, נתקבלנו בסבר פנים יפות. האכילונו ואף ציידו אותנו במזון לדרך (לחם וחמאה) ובטבק.

בעומדנו לצאת נפתחה הדלת ו-5 שוטרים עם נשק דרוך הקיפו אותנו, 4 בתוך הבית ואחד נשאר על יד הדלת לשמור, הבנו שטמנו לנו מלכודת.

„איפה לקחתם את הלחם?“ הצטוונו השוט-רים. החשינו פן יבולע למארחינו. ידענו מה צפוי להם וגורלנו הרי במילא נחרץ. הם הפילו אותנו על הרצפה והחלו להכותנו עם קתי ה-רובים. בחרו בי כראשון לענויים נוספים ודרשו מבעלת הבית (פולניה) שתביא קלשון מהגורן (הבעל הספיק להסתלק מהבית). הפולניה סרבה באומרה שהיא במו ידיה לא תביא את הקלשון.

ובא לציון גואל

(א בריו פון ניריארק)

יערלעכער אזכרה זענען געקומען ארום 80 מענטשן, און דאס נאכן אנאנסירן אין די צייטונגען, צעשיקט ארום 150 בריוו און מערערע טעלעפאן-אנרופן. דאס האט אונדז פארשאפט עגמת-נפש, טראץ פארשידענע אביעקטיוועס בות. מיינע חברים זענען אפטימיסטיש געשטימט, הלואי זאל זייער אפטימיזם זיין בארעכטיקט. איך זע פאראויס א געפאר פאר אונדזער עקזיסטענץ, אויב מיר וועלן בלייבן פאסיב און נישט טון עפעס וואס זאל פארבעסערן די לאגע. איך בין נישט פון די פחדנים, אבער כ'באמי זיך זיין א רעאליסט און אנאליזירן דעם מצב פראגמאטיש. מיר האבן אונדזערע חברים קיינמאל נישט געטיילט לעקעכלעך. מיר האבן כסדר געמאכט און געקראגן געלט כדי צו פאראייביקן אונדזער קדושים. אונדזערע וואלינער רופן זיך אפ גרוסימוטיק, און מיט ליבע, יאר-אין יאר אויס און שטיצן אונדזערע אונטערנעמונגען. דאס האט שטענדיק געשטארקט די פעדעראציע. וואס מער מיר האבן געפאדערט פונעם עולם אלץ מער האבן מיר זיך איינגעקויפט צוטרוי און אנערקענונג. דאס האט אונדז דערמעגלעכט דורכפירן די פראיעקטן אין און ארום דעם היכל. ס'כדאי אויך אונטערשטרייכן אז א סך האט אונדז צוגעהאלפן דער ילקוט ווהלין, וואס איז ביי אונדז כסדר באליבט און טייער און א דאנק אים האבן מיר אויך ווערבירט נייע וואלינער חברים.

האב איך די טעג ווען כ'בין צוריקגעקומען פון ישראל, געמאכט א שטיקל חשבון-הנפש און איינגעזען אז קודם-כל פאדערט זיך פון אונדז אלעמען א ביסל מער ענטווארט פארן ילקוט ווהלין. און אומר ועושה. איך האב זיך אוועק געזעצט ביי מיין טיש און אדורכגעפירט א שטיקל אנקעטע דורכן טעלעפאן. נישט דווקא א וויסנשאפטלעכע אויספארשונג, נאר פשוט אן פראסט: וואס זאגט איר, טייערע חברים פון ניריארק, לאס-אנדזשעלעס, מאנטרעאל (אזוי צו עטלעכע צענדליק חברים-אקטיוויסטן, יעדן איינעם באזונדער), וואס איז אייער מיינונג וועגן "ילקוט ווהלין", יא אדער ניין, ווייל לעצטנס האט ער זיך עפעס אנגעהויבן וואקלען... און די תשובות זענען אלע געווען כמעט אידענטיש: "מיר דארפן האבן דעם ילקוט, ווייל וואס נאך

יעקב עלבירט

שוין 7 טעג אז איך בין צוריק אין ניריארק, נאך מיין קורצן אבער אויסמאטערנדיקן באזוך אין ישראל אין די אינטערעסן פון היכל יהדות ווהלין אין גבעתיים. איך וויל נישט אריינגיין אין פרטים, ווי די ניריארקער פעדעראציע ווערט טראקטירט דורך עטלעכע חברים פונעם איגוד, דאס וועט קיינעם נישט שאפן קיין פארעניגן. איך וויל אויך נישט אריינגיין אין פרטים וואס כ'האב געזען און געהערט און א ביסל אויך געטון. מיין כוונה איז בלויז אינפארמירן און אויפקלערן, אפשר וועט דאס פאראינטערעסירן מער וואלינער לאנדסלייט ווערן מער אקטיוו און אריינברענגען מער וואלינער תוכן אינעם היכל.

איז פון וואס זאל איך אנהויבן? אפשר זאל איך שרייבן מיט א סדר, ווי זאכן האבן פארט. דער רעדאקטאר פונעם ילקוט און רעדאקציע סעקרעטאר פריינד מערין קאאפערי רן דאך מיט מיר כסדר, וועלן זיי מיר זיכער נישט לאזן "פארבלאנדזשען".

קודם-כל וויל איך אין נאמען פון דער פעדעראציע פון וואלינער יידן אין ניריארק און אין מיין אייגענעם נאמען, אויסדריק צופרידנהייט צוליב אויסוויילן פון עוה"ד שלמה זיס-קינד צום בכבודיקן אמט פון יושם-ראש האיגוד. מיר זענען זיך משער אז ער וועט אויך זיין דער יו"ר פון דער "אגודה למען ההיכל", ווייל אזוי האט זיך געפירט אין דער פארגאנגענהייט. מיר ווינטשן אים ברכה און הצלחה. מיר זאגן נאך א מאל צו אונדזער הילף און קאאפעראציע. מיר זענען פאראינטערעסירט אין אויפ-טון זאכן, שאפן נייע פראיעקטן און נישט פארשלאפן חס וחלילה די צייט. אפשר איז כדאי צו ריק אקטיוויזירן די אגודה, זי זאל ווערן א טעטיקע קערפערשאפט וואס זאל פארוואלטן מיטן היכל? אן אפשאצונג וועגן שלמה זיסקינדס לייסטונגען אלס בא-כוח פון די וואלינער יידן אין ניריארק אין משך פון אריבער 15 יאר ווערט געגרייט.

אויפן אלגעמיינעם מיטינג אונדזערן דאס יאר האבן מיר באמערקט זאכן פון וועלכע מיר דארפן לערנען. בסך הכל זענען געקומען א 40 חברים, איינשליסלעך 10 אקטיוויסטן. צו דער

זוכן מנדבים, ווען מיר דארפן אויספירן א וועל-
כן ס'איז פראיעקט. ווען מיר וואלטן געזוכט
געלדער בלויז אנצופילן אונדזער קאסע — בא-
היט זאלן מיר ווערן. מיר קענען קריגן גרעסערע
סומעס בלויז צו פארגרעסערן און פארשענערן
דעם היכל; ס'זאל פונקציאנירן ווי אן אקאדע-
מיע פאר לערנען די שוואה. ווער ס'איז בא-
קאנט מיט אונדזער בייטראג ווייסט אז דער
בריוו איז נישט קיין בארימער. זאלן רעדן
פאקטן און ציפערן. בעת מיין קורצן באזוך אין
היכל האב איך אין נאמען פון דער פעדעראציע
און אויף מיין אייגענעם חשבון זיך פארפליכט-
טעט צוצושטעלן די געלדער וואס זענען נוי-
טיק אויסבעסערן דעם היכל, כדי ער זאל בשר-
למות אויספירן זיין פונקציע אלס ארט פאר
וואלינער אזכרות, אלס וואלינער אדרעס, אלס
סעמינאר, מיט דער הילף פון יד ושם, פאר לי-
מוד השואה. מיר וועלן פארשענערן דעם גאנצן
שטח-פראנט פונעם היכל, אריינגערעכנט פלאץ
פאר 6 אויטאמאבילן. מיר וועלן זיך באטייליקן
אין איינשטעלן א גוטן מיוזג-אוור. דער חדר-
ההתיחדות וועט קריג א נייעם פנים. פערמא-
נענטע שטולן און אנדערע נויטיקע אויסשטא-
טונגען וועלן באזארגט ווערן אזוי שנעל ווי נאך
מעגלעך. אויך אונדזער קליינער-גרויסער ילקוט
איז זכור לטוב. וואלין וועט אויך פארנעמען א
בכבודיקן פלאץ אין יד ושם, אין „בקעת הקהי-
לות החרבות“ (טאל פון די חרובע קהילות) און
נאך. מיר ווילן און וועלן טון. אבער מיר בעטן
און פאדערן דאס זעלבע אויך פון די חברים פון
איגוד עולמי של יוצאי ווהלין בישראל.

צופעליק זיצט ביי מיר איצט א פרומער ווא-
לינער ייד, א למדן. ער עצהט מיר ענדיקן מיין
בריוו מיט „ובא לציון גואל ונאמר אמן“. זאל
ער מאריך ימים ושנים זיין.

פארבינדט אונדז וואלינער אין די תפוצות מיטן
היכל יהדות ווהלין? מיט זכרונות וועגן דער
„אלטער היים“ ביים לעבן, בעת און נאך דער
שוואה? וואס נאך פארבינדט אונדז מיט וואלי-
נער פריינד און חברים אין ישראל, און נישט נאך
אין ישראל... איז האבן מיר חברים געבעטן אויס-
נוצן די שפאלטן פון ילקוט ווהלין און אפעלירן
צו חברים אין איגוד עולמי של יוצאי ווהלין
בישראל פאר מער סאלידאריטעט, פאר א ביסל
באשיידנקייט, פאר פארשטענדעניש, פאר נישט
פארגעסן דעם צוועק פארוואס מיר עקזיסטירן.
איז טו איך עס גערן אין זייער און אויך אין
מיין אייגענעם נאמען.

טייערער נתן, איך ווייס אז מיין היינטיק שריי-
בן וועט דיר נישט זיין צום הארצן און דו וועסט
זיך זיכער באנוצן מיט דיין העדאקטארישע
שער, וויל איך אבער ס'זאל קלאר זיי, אז
איך בין מאטיווירט בלויז מיטן דראנג צו פאר-
בעסערן דעם מצב. מיר וואלטן געוואלט זען ביי
אונדזערע וואלינער אין ישראל אזא מצב וואס
האט עקזיסטירט בימי בערגער, אבטיחי, בורקו,
עפטער, השופט אבישר — אלע זכרונם לברכה.
אין ניו-יארק פירן מיר זיך ווי איין משפחה.
טרעפן זיך אויף שמחות, אונטערנעמונגען, אז"ו
און א דאנק דעם זענען מיר מצליח אין אונדזער
ארבעט פארן היכל און פאר מדינת ישראל בכלל.

אז צו די טיכטיקע חברים, וואס ווילן אז דער
איגוד זאל אנקלייבן א גרויסע און שווערע
קאסע; אין ניו-יארק בארימען מיר זיך אז
אונדזער קאסע איז כמעט ליידיק, ווייל מיר
פארנוצן דאס געלט פאר פארבעסערן דעם היכל.
מיט דער רעפוטאציע איז פאר אונדז לייכט אויפ-

והגדת לבנוך...

(א בריוו פון מאנטרעאל)

פאלק איי משך פון לאנגע דורות, אויסשרייענ-
דיק צום סוף אונדזער צאנדיקן שפוך חמתך.
עמיצער פון אונדז האט דערציילט און פאר-
געלייגענט דאס קאפיטל „עצמות יבושות“ פון
נביא יחזקאל, וואס האט מיט זיינע נביאישע
אויגן אויף זיין גלות-וועג אין בבל פאראויס-
געזען די טיפע טאל פון קאוועל, לוצק, ראוו-
נע, מאניעוויטש, קאלק, קאסטאפאל, אליק און
אנדערע וואלינער שטעט און שטעטלעך, וואס
זענען געווען פול מיט ביינער און ריכטיק

מוישא ווייסמאן

ערשט נישט לאנג זענען מיר געזעסן מיט אונ-
דזערע פאמיליעס ביים סדר-טיש, געזאגט די
הגדה און זיך געפרייט, וואס מיר זענען א מאל
באפרייט געווארן פון שקלאפעריי און צוואנגס-
ארבעט נישט פארגעסנדיק גלייכצייטיק די
שקלאפעריי און שרעקלעכע רציחות פון די
נאצישע פרעה'ס ימ"ש פון דער נייער צייט.
מיר דערציילן אונדזערע קינדער און קינדס-
קינדער וועגן אונדזערע טראגישע איבערלע-
בענישן אין לאנגן גלות-וועג פון אונדזער

האבן אזא בוך פאר אונדזער ייגן דור. באלד
איז געשאפן געווארן די נויטיקע סומע פאר
איבערזעצן דאס בוך, א פאר טויזנט דאלאר
וואס איז איבערגעשיקט געווארן מיט א ספע-
ציעלן שליח צו ד"ר ש. ספעקטאר אויפן אדרעס
פון יד ושם. מיט דער פארזיכערונג, אז מיר
וועלן ווייטער שטיצן דעם פראיעקט ביז דאס
בוך וועט דערשיינען אין ענגליש. עס איז גע-
ווען א נחת רוח צו זען, מיט א וואסער ענטז-
יאזם און ווארעמקייט אונדזערע חברים האבן
זיך באשטייערט צו פארזיכערן דעם אנדענק פון
אונדזער וואלינער שבט.

ווי מען האט מיר אינפארמירט פון ירושלים
האט מען די ארבעט שוין אנגעהויבן; מ'שרייבט
לעצטנס גאר א סך וועגן חורבן. מ'שרייבט אוי-
מעטום.

יא, מיר מוזן שטיין אויף דער וואך און נישט
דערלאזן, אז דער זכר פון אונדזערע קדושים
זאל חלילה פארגעסן ווערן.

צום סוף, זאל מיר דערלויבט זיין ציטירן א
פאר ווערטער פון אליעזר וויזעל:

....דער חורבן, טראץ זיינע אוניווערסאלע
אימפליקאציעס, איז א דורכאויס יידישע טראג-
געדיע. מ'טאר זי נישט פארגלייכן צו קיין שום
אנדערע. יעדער פארגלייך איז א פארשווערונג,
דער אונטערשיד איז וועזנטלעך. דער שונא
האט געוואלט פארטיליקן דאס גאנצע יידישע
פאלק. פארניכטן יעדן ייד, און אויסמעקן די
יידישע געשיכטע. מען מיינט נישט צו זאגן
דערמיט, אז אנדערע פעלקער האבן נישט גע-
ליטן, אבער בלויז דאס יידישע פאלק, האט ער
פאראורטיילט צום טויט...

....נאר יידן האבן פארלוירן אנדערטהאלבן
מיליאן קינדער. בלויז יידן האט קיינער נישט
געהאלפן...

....צי איז אן אנדער פאלק געווען אזוי איינ-
זאם, אזוי פאריתומט ווי דאס יידישע פאלק
איז געווען?

....דערפאר, איז דער געבאט, זכור' פון אזא
וויכטיקייט פאר אונדזער דור. מיר מוזן גע-
דענקען נישט בלויז די געשעענישן פון די
שוידער יארן, נאר אויך זייער ספעציפישן כא-
ראקטער. ווער עס איז מסכים צו פארוואסערן
דעם חורבן, דערווייטערט זיך פון זיין יידישן
אמת.

....די אויפגאבע פון דער שארית הפליטה-יידן,
צו באשיצן די יידישקייט פון די יידישע קרבנות.
אויב אונדזער דור וועט זינדיקן אויפן דאזיקן
געביט, וועט די געשיכטע עס אונדז קיינמאל
נישט מוחל זיין..."

פאראויסגעזאגט וואס וועט מיט אונדז געשען
אין אונדזערע טעג.

★

דער חוב פון דער גאנצער שארית הפליטה
פון דעם דור, וואס איז געראטעוועט געווארן
פון דער גרויסער קאטאסטראפע, איז נישט נאר
געדענקען, אויך פארזיכערן מיט אלע מעגלע-
כע מיטלען, אז דער זכר פון אונדזערע קדושים
זאל קיינמאל נישט פארגעסן ווערן. אז די קר-
מענדיקע דורות, אונדזערע קינדער און קינדס-
קינדער זאלן נישט פארגעסן און שטענדיק
דערמאנען דער וועלט וואס ס'האט פאסירט מיט
אונדזערע טאטעס און מאמעס, ברידער און
שוועסטער, מיטן יידישן פאלק.

דערפאר טאקע, ווען מיר האבן מיט 23 יאר
צוריק געגרינדעט דעם פארבאנד פון וואלינער
יידן אין מאנטרעאל, איז דער לייטמאטיוו גע-
ווען אויף אלע אופנים פארזיכערן דעם זכר פון
וואלינער יידנטום. און מיט גרויס יראת הכבוד
פילן מיר אויס אונדזער אנפארטרויעטע שליחות.

★

מיט עטלעכע מאנאטן צוריק, האב איך בא-
קומען א בריוו מיט 2 עקזעמפלארן פון זיין
בוך "שואת יהודי ווהלין" פון אונדזער פריינד
ד"ר שמואל ספעקטאר. ד"ר ספעקטאר האלט אז
עס וואלט געווען געווננטשן, איבערזעצן דאס
בוך אין ענגליש, בכדי דערמעגלעכן די יידן
אויף דעם אמעריקאנער קאנטינענט, ספעציעל
דער וואלינער יוגנט (דעם דור המשך) ליינענען
און לערנען די פארגאנגענהייט און געשיכטע
פון וואלינער יידנטום. און ווירקלעך, נעמענ-
דיק אין באטראכט, אז אונדזער דור, צום גרויס
באדויערן, גייט צוביסלעך אוועק, און דארף
וואס מער איבערלאזן דעם צווייטן דור, בכדי
זיי זאלן נישט פארגעסן און ממשיך זיין אונ-
דזער הייליקע ארבעט, האב איך באלד צענויפ-
גערופן אן אסיפה פון אונדזער עקזעקוטיווע,
און אויף מיין פארשלאג איז באשטימט געווארן
צונויפרופן אן אלגעמיינע פארזאמלונג פון אונ-
דזער פארבאנד אין מאנטרעאל, צו וועלכער
עס זענען געקומען בערך 90 מיטגלידער. איך
האב אלעמען אינפארמירט וועגן ד"ר ספעקטארס
בריוו און אויפגעקלערט די פארזאמלטע די
וויכטיקייט פון האבן אזא בוך אין ענגליש.
מיט אן איינדרוקספולן פארטראג איז אויך
ארויסגעטראטן אונדזער חשובער לאנדסמאן,
שרייבער, געזעלשאפטלעכער טוער און געווי-
נער פון דעם סיגאל-פרייז, חבר חיים שפיל-
בערג (רעדאקציע-קאלעגע פון ילקוט ווהלין).
ער האט גענוי אויפגעקלערט די וויכטיקייט פון
היסטארישן און דערציאונגס שטאנדפונקט צו

אל חברי האיגוד

שלמה זיסקינד ע"ד יו"ר האיגוד

בין מייסדי האיגוד והשקיעו סכומים ניכרים ברכישת חדרים. הרבה קהלות הצטרפו לאחרים ייסוד האיגוד ולא השקיעו שום כספים בבניית ההיכל וגם לא נשאו בהוצאות ההחזקה השוטפות וכו'.

אין בדעתי להציע לקבוע הבדל כלשהו בין קהילות בכל הנוגע לפעילות שוטפת, אולם בכל הענינים הנוגעים לרכוש — זכות עודפת לקהילות שהשקיעו כספים נראית די מחויבת ה' מציאות וצודקת.

4. התקנות אינן מגדירות את אופן עבודתה של ההנהלה ולפי כך אנו בוחרים מדי פעם ועדות לפי הצורך, ולרוב מוצעים תמיד אותם החברים לכל הועדות, כך שרוב החברים נשאר ללא תעסוקה.

לו היינו קובעים מראש כתקנות, כי עם תחילת הקדנציה יש לבחור את כל הועדות — היתה העבודה מתחלקת בין כל החברים. בכל נושא היו יושבים ודנים רק 3 עד 5 חברים ורק פעם בחודשיים היו מדווחים למליאת ההנהלה על ביצוע ההחלטות למענן הוקמה הועדה. בצורה כזו, היינו יכולים לנצל את פוטנציאל ואת רצון החברים לפעול. ככלות הכל אינם מתמנים כי אם מתנדבים מרצונם הטוב.

כדי לבצע את הריאורגניזציה אני מציע לב"חור ב"2 ועדות: להכנת טיוטת תקנות מתוקנות; להכנת 2 אסיפות כלליות: שלא מן ה' מניין — לתיקון התקנות ורגילה — לבחירת הנהלה חדשה (או מחדש).

אשמח להשיב על שאלות החברים בהזדמנות הראשונה.

בברכה,

חברים יקרים,

לפני שנבחרתי לתפקיד יושב ראש האיגוד, הבהרתי את השקפותי על מהות התפקיד והסברתי כי לצורך מתן תנופה מחדשת לפעילות שלנו, ביצוע המטרות למענן התאגדנו, יהיה צורך בתיקון התקנות הקיימות.

בהצבעתכם פה אחד עבורי ראיתי, בין היתר, גם הבעת אמון בתוכניותי.

על השקפותי ותוכניותי חזרתי בפירוט יתר בישיבה המשותפת עם יו"ר הפדרציה בניו-יורק. חברנו יעקב אלבירט והואיל ונתבקשתי להביא אותה לפניכם בכתב — אני מסכם ומפרט כדלקמן:

1. התקנות הקיימות מאפשרות בחירת עד 17 חברים בהנהלה. בהנהלה הקיימת, שנבחרה באסיפה הכללית האחרונה, נבחרו 25 חברים ולפי כך ניתן לפסול את חוקיותה.

2. התקנות הקיימות מפרטות זכויות חברי האיגוד בלבד, כמו זכות לבחור, זכות להיבחר, אופן ההצבעה וכד' לעומת זאת אין בהן מילה אחת על חובות של החברים, על חובת השתתפותם בהוצאות האיגוד, בהחזקת הבית ובהוצאות אחרות הקשורות בפעילות שוטפת.

3. התקנות אינן קובעות את הזכויות של הקהילות הראשונות — 17 במספר — אשר היו

וידוי של מומרת

סיפור מאת הלן בורקו

יום אחד, באותם ימי הפקר, כשהצבא האדום עובב בבהלה את העיירה מפחד איגוף הצבא הגרמני, התפרץ בני הבכור מיקולאי הביתה, כשהוא סוחב עמו שק כבד על כתפיו וכולו משולהב. בלוריתו נוטפת זיעה ומורדה על עיניו. הוא מיהר להסיר את השק, והחליק בידו על בלוריתו: „אוף, אמא, אני אומר לך, מה שנעשה ברחוב, פשוט קשה לתאר במילים. ממש יריד. חבל שלא הלכת עמי. כולם סוחבים. הגרמנים טרם נכנסו וכל מי שאלוהים בלבו בא ונוטל. אני אומר לך, מאמא, שאפילו אמהות ואבות באו עם שקים גדולים ולוקחים כל מה שבא ליד, יאי בוהו!...”

„לא מבינה!“ אמרתי ברטט, כשלבי הלם כמו בפטיש, כיון שדווקא הבנתי במה המדובר. „מה את לא מבינה?“ הסתכל בי מיקולאי, כשכולו קורן משמחה, „את לא יודעת שכותשים את הו'ידים האלה. חא-חא!... איכרים באים לעיירה מי בעגלות גדולות ומי ברגל לזכות במשהו. הרי יש להם מכל טוב ליהודים, חי אלוהים! ראי מאמא, גם אני הבאתי משהו... גם מיכאלקו וסטאך היו עמי. חבל שלא יכולתי לסחוב יותר. מיכאלקו וסטאך לקחו הרבה יותר, כי הם באו יחד עם הוריהם“. הייתי המומה. לא יכולתי להוציא הגה מפיו.

„אם כן... מה הבאת, בני היקר?“ שאלתי באירוניה ובצער עצור, אך בני תפס את דברי ברצינות כשהוא מרוצה מאוד מעצמו. ואני... קולי נחנק כשאני מקשיבה ברטט לדבריו של בני, כשהוא מחליק על בלוריתו הבהירה בגאווה עצמית. הוא מרים מדי רגע את מכנסיו על מותניו, מעשה גבר שביצע מעשה גבורה:

„הא, לך, מאמא, ראי מה הבאתי!“ אמר כשהוא מוציא מהשק כל מיני חפצים, „הנה, את רואה איזו שמלה יפה? מפה, כובע שחור מבד משי, בחיי... והוא חובש את הכובע על ראשו ומתרברב: זה יפה, הא? מתנה לאבא... חא-חא!... והנה פמוטים, מפות רקומות, ועוד... רק רגע, מיד תראי...“ אך כשראיתי את הפמוטים ואת המפה הרקומה שאני כמו ידי רקמתי בנעורתי — מפה שבשבתות היתה פרושה על שולחן בית הורי היהודים — נרעדתי כולי. עוד לא פג כתם החלב שהנרות גטפו על המפה עת עמדה אמי ובירכה על הנרות ביראת כבוד ובקדושה שכונו. חשבתי שאני מתעלפת. אך בני בשלו:

„ראי, ראי, מאמא,“ המשיך להוציא פריט אחרי פריט, ובין אלה צעיף מצויץ. „את רואה, מאמא? את רואה?“

אני עמדתי מוכת הלם:

„אמור בני, הכיצד והיכן גטלת את כל החפצים האלה? אמור! ספר!“ „אח מאמא,“ הניע מיקולאי את ידו כמעט ברוגזה, כשהוא בולע מרוב שמחה את מילותיו, לו היית שם כבד היית מבינה. אבל... בעצם... לא היה שם מה לקחת, כי נתקלנו דווקא ביהודי עני. וכשהבחין בנו הז'יד הזה נטש מהר את הבית וברח. רק הו'ידובקה הזקנה נשארה בבית. היה עליך לראות כיצד היא התחננה בפנינו שנשאיר לה משהו, אך אני, דחפתי אותה את החולירע הזאת עד שהיא נפלה. את מבינה, היא נתלתה על צווארי ולא נתנה לי לגשת לארון. אמיצה שכמותה... אך אני זרקתי אותה מעלי.“ ומיקולאי הדגים כיצד הפיל את הו'ידובקה הזקנה. הוא הסתכל בי כיצד אני מגיבה, מבלי שיבחין בדמעות בעיני. כמו בחלום שמעתי את דבריו הבוטים:

„רמאים שכאלה, הו'ידים הללו... חיים על חשבוננו... חושבים שאנחנו אנלפאבתיים והם הפיקחים, ערמומים שכאלה!... אני אומר לך, מאמא, שאין רחמנות עליהם! על הו'ידים שצלבנו את יווס!...“ נחרדתי כולי, כשמיקולאי הוציא מהשק זוג תפילין. בקושי שלטתי ברוחי ושמרתי על שיוו משקל. צנחתי על השרפרף שעמד בקרבת מקום ולא ידעתי את נפשי. ישבתי על השרפרף כמעולפת אך מיקולאי לא פסק מלהתלהב:

„הנה, ראי מאמא, אלו רצועות מה, בוגומוליה“. ממש יפים יהיו בשביל הכפכפים שלי. אפילו לקולר של הסוס יתיאמו, נכון?“

הביתה נכנס בני הצעיר בן השנים עשרה, יורק. משראה את השק עם החפצים השמיים צעקה מרוב הפתעה: „זה אתה מיקולאי? הבאת את החפצים האלה. הא? הו, אלוהים, כמה דברים יפים הבאת!“ והוא תפס את כובע המשי, שם על ראשו ואמר גם הוא: „יפה, מאמא, הא?“ הצטחק, „אני נראה ממש כמו אבא של יענקלה, יאי בוהו! זה אתה מיקולאי סחבת את כל אלה?“

„בטח! אלא מי, אתה? לו היית הולך אתי היינו מביאים הרבה יותר.“

„הו, יווס, הרי אלה הם, בוגומוליה!“ קרא יורק בהפתעה, משראה את התפילין בידיו של מיקולאי.

לקחם מידי, סקר אותם ואמר בחיור: „במו עיני ראיתי פעם כיצד אביו של יענקלה כרך אותם על ידו וראשו ואפילו נשק אותם...”

„אלוהי היהודים!...” פרץ מיקולאי בצחוק פרוץ, ופרס את ה„של ראש”.

„הא לך, מאמא, הנה הביטי מה מראהו, ואני חשבתי מי יודע מה טמון שם...”

למען האמת, גם אני לא ראיתי מעולם מה נמצא בתוך ה„של ראש”, מה מצוי בתוך אותן קוביות קדושות, שאבא היה נוהג להניח בכל בוקר ברטט של קדושה והתפלל כשאני עדיין שוכבת במיטה ומקשיבה לקולו המתנגן ונוגע ללב. מעולם לא עלה בדעתי לשאול על כך. סקרנותי הילדותית התבטאה בכך שהייתי לא פעם מסתכלת כיצד אבא כורך את הרצועות על ידו, מונה את הכריכות ומנשק וממלמל דברי ברכה, מניח את „של ראש” על מצחו, מנשק שוב ואומר עוד תפילות. וכשהוא גומר להתפלל הוא חולץ את התפילין כשאני עומדת ומסתכלת בסקנות כיצד הוא עושה זאת, ואף מרשה לי לעתים לנשקם לפני שהוא משיב אותם לשקית הקטיפה. הסתכלתי על התפילין ועל שאר החפצים שהיו מוכרים לי, קיבלתי צביטה בלב.

זה כעשרים שנה שלא ראיתי דברים אלה אחרי שהתנצרתי מאהבה לבחיר לבי פאבל ליאסקוביץ', שלא פעם קראתי בלילות שבת לכבות את הנרות שהתכופפו בשל החום השורר בבית וגטפו על המפה שכמעט ונגרמה שריפה. היתה זאת אהבתי הראשונה. הייתי נערה תמימה בגיל שש עשרה. בלב שבור הסתכלתי על המפה שהוכתמה בנטיפי חלב של הנרות. נזכרתי כיצד אמי היתה שולחת אותי לחפש איזה שייגץ לבוא ולכבות את הנרות. וכך מצאתי תמיד את פאבל, שאתו למדתי בבית הספר הפולני. ומאז נפרדתי מבית-הורי ולא ראיתי את הורי משך כל כך הרבה זמן. שני בנים גידלתי לבחיר לבי זה, לפאבל, והנה רואות עתה עיני את התפילין של אבא, גוזרים על ידי בני, והרגשתי כאילו מישהו קורע את לבי לגזרים... הנה הפמוטים שלא פעם ניקיתי אותם בגרגרי יער עד שהבריקו בברק מיוחד ועוד דברים שלא יכולתי עוד להסתכל בהם. עיני התערפלו. כמו צבת של ברזל אחזה בכל גופי. דומה שכולו נוטף דם. לו יכולתי לפחות להוציא זעקה גדולה עד שהקירות יתמוטטו. אך לדאבוני לא יכולתי! לא, לא יכולתי! גרוני נשתנק! עוד מעט ואחנק! „די!!! די!!!” לא הכרתי את קולי שלי. „די! הנח את ידיך מהחפצים האלה!”

באפס כוחות הצלחתי להגיע אל השולחן. תפסתי בקצהו, נפלתי על פני ופרצתי בבכי מר. באותו שבר של שניה חלפו לנגד עיני ימי ילדותי. בית-הורי, אבא ואמא, אהבתי לשייגץ פאבל, מכותיו של אבא, אחרי שמצאני יחד אתו. נזכרתי בימי החגים, בחג הפסח, בקושיות ששאלתי את אבא, כשהוא יושב בראש השולחן. „מלך”. מסתיר את האפיקומן מתחת לכרית.

מיקולאי ויורק לא הבינו מה קרה לי פתאום. הרי מאז נשאתי לאביהם וילדתיים לא סיפרתי להם על מוצאי היהודי. הם, בני, ידעו שאני הולכת ככל האיכרות לכנסייה, מתוודה בפני ה„באטישקה” (הכומר), שומרת על החגים הנוצריים. גוייה לכל דבר. ומה אגיד להם עתה? מה? —

„מאמא, לא טוב לך?” שאל יורק משתומם מסתכל בי בתמיהה. לא עניתי. ראיתי שמיקולאי שוב מתעסק בחפצים. מוציא פריט אחרי פריט, ביניהם את הצעיף המצויץ של אמי בה בירכה תמיד על נרות השבת.

„אתה לא תגדל אצלי שודד?” הודעתי על מיקולאי. „לא! לא! לא תהיה שודד אצלי. אמחוק אותך מלבי כבן!”

„אבל... אבל מאמא, הרי אלה הם חפצים של יהודים!” הכריז מיקולאי בבטחון עצמי. „אינני שודד... פשוט לקחתי. ראיתי כולם לוקחים אז גם אני לקחתי. מה יש? אמהות אחרות אינן צועקות על בניהן ורק את... אמא של מיכאלקו אף הלכה לעזור לו לסחוב את כרי-הפוך וכל מיני חפצים. איכרים באו עם עגלות וסחבו מכל טוב אצל הוידים. הורים אף שלחו את הבנים שלהם. אומרים כי כל הוידים עשירים... ו...”

לא שמעתי עוד את דבריו. תפסתי כפיס עץ והתחלתי לחבוט בו. אך הוא פרץ החוצה כשאני רודפת אחריו. הוא נעצר מולי ולא זו ממקומו. „הכי! הכי! אם את רוצה!” אמר בעיקשות, „אינני מפחד. מאז שאני זוכר אותך תמיד את מגינה על הוידים. אני יודע למה.”

הייתי תשושה. דבריו הדהימו אותי עוד יותר, צנחו על ראשי כרעם ביום בהיר. כשהרמתי את כפיס העץ כדי לחבוט בו שוב הוא תפס בכפיס וחפני עד שנפלתי ארצה. בקושי התרוממתי. רצתי אחריו וחבטתי בכפיס העץ על גבו. הוא חטף את העץ מידי, שוב דחפני ושוב נפלתי. ורק אז נמלט אל בין העצים ביער, שם גרתי עם בעלי פאבל, שומר היער, שעם כניסת הגרמנים לעיר הסגיר אותי לידיהם על מנת להפטר מאשתו היהודיה אחרי שהתאהב בריבה נפקנית בשם אניושקה.

התעוררו בי געגעעס עזים אל בית הורי, לאבא, אמא, לאחותי גיטלה, לאחי הרשלה, החיים הם עדיין? מן הסתם לא פסקו מלקלל את בתם המשומדת שהסבה להם חרפה רבה כל כך. במשך כל אותם שנים מאז ברחתי מבית-הורי עם פאבל, אני גמנעת למנסוע העירה, וכשאני באה לפעמים, מסתובבת אני בלבוש הכפרי האוקראיני. הולכת מדוכן לדוכן, מחנות לחנות ואיש אינו מכיר אותי ואינו יודע שאני בתו של שמואל הנפח, מכפר רצ'יצה. לא פעם אני אומרת לפאבל: „כל כך יש לי חשק לבקר פעם אצל הורי, רוצה לראותם ולו עוד פעם בחיי". אך הוא צוחק ואומר: „כן, זהו זה. עדיין הזאב נמשך אל היער. הרי הם גירשו אותך מעל פניהם, הם שונאים אותך. לא ירצו אף לראותך. האם שכחת כבר את הקללות של אמך? לא פעם אף נטפלה אלי בשוק, ביאריד בטענה למה לקחתי את בתה, וקראה לי גוי, גוי..."

„אבל... אבל, פאבל, תבין. מתחשק לי להעיף מבט על הכפר שלי, על הבית שם נולדתי, רק מבט אחד ודי. תבין אותי!"

„את עדיין מתגעגעת בכל זאת להוריד הארורים?" לטש עלי את עיניו הירוקות, כמעט בועס.

„הורים נשארים הורים ואפילו... אפילו ארורים הם..." אמרתי בכאב.

„זה מה שאני אומר! הרי בכל אופן נוצריה את: התנצרת, הלכת אתי לכנסייה, אולם בעורקיך זורם עדיין הדם היהודי... ואני... כיוון שהם שונאים אותי כגוי — שונא אני אותם כיהודים! אין פחדנים כמותם!"

בקושי התאפקתי שלא להגיב. פרצתי את הדלת, טרקתי אחרי ופתחתי בריצה על פני השבילים ביער כמו מישוהו רודף אחרי.

היה ערב אביבי. מאותם ערבים בהם אני מתמלאת געגעעס עזים אל בית אבא, לאחי ולאחותי. שמא עתה, כשהמלחמה משתוללת בחוץ, יבינו אותי ויסלחו לי. אבוא אליהם ואפול על צוואריהם. אנסה להבהיר להם שהיתה בינינו אי-הבנה. הייתי צעירה ותמימה. היתה זאת אולי אהבת-נעורים או... למה, למה בימים טרופים אלה להיות שרויים בריב לעולם ועד? בוודאי לא יכירוני ברגע הראשון. פני השתנו. ודאי גם הם השתנו. זקנים. שחוחים...

אני רצה על פני השבילים. דרכים מוכרות. הדרך בוצית. באותה דרך עברתי לפני כשתי עשרות שנים רכובה על סוס ה„בולאן" עם אהובי השייגץ פאבל אחרי שברחתי עמו מהבית. אותה הלמות לב. אותם פחדים בלתי מודעים.

הנה כבר נראים הגנים. רפתות איכרים ואסמים ועליהם עומדות חסידות שחזרו עם בוא האביב מארצות החום, כדי לבנות כאן מחדש את קניהן העזובים. האם דומה אני לחסידה שכזו?... לאן אני רצה? האם יקבלו אותי? האם אמי לא תתעלף כשתראני? האם אבי לא יסיר את הרצועה ממכנסיו כמלפנים?... ודאי אין זו אותה רצועה ושמא אין זה אותו אבא? — מי יודע!...

ככל שאני מתקרבת אל הכפר, מרגישה אני יותר פיק-ברכיים. אני רואה כבר מקרוב את טחנות הרוח על הגבעות ואת קצות המגדלים של הכנסייה שלפעמים היתה מפחידתני כל כך...

מחשיך. מארובות הבתים והבקתות עולה עשן כמו לפנים: עוד מעט, עוד מעט ואני כבר בתוך הכפר. אותן הגינות שליד הבקתות ואותן ערבות, אותן עצי-אלה. הגינות פורחות בפריחה ססגונית. הערבות כבר חשפו את „חתוליהן". ברוב הבתים והבקתות דולקות העששיות כמו לפנים. אני רואה מבעד לחלונות הנמוכים את כפיסי העצים הנוצרים בתנורים. נביחת הכלבים מתמזגת בקול-קולות. הנה בית יהודי ועליו כתובות באותיות דוהות בפולנית: „סקליעפ ספוזשיבצ'י". האם ביתו של שמעון המווג הוא זה? בתו צירל! צירל חברתי. מן הסתם נשואה כבר מזמן. וכך דבר לא נשתנה כאן משך אותן השנים. אותו כפר. אותו רחוב ארוך ורחב. ואני ממשיכה לרוץ. מישוהו חוסם את דרכי בפני: „אווה?" — „לא, לא אווה!" בדיוק כמו לפנים. כמו אז. אותם השקצים וגישתם השחצנית לשיקסות. היכרויות ישנות... מנהגים ישנים.

„לא אווה, אז מי?" — „לכי ואמרי לו מי!..."

אני ממשיכה ללכת. הנה הנפחיה של אבי. מחשיכה. נעולה. האם אבי עוד חי? מי יודע!... והנה... הנה הבית. בית הורי. אני נעצרת ומסתכלת ממרחק-מה. מראהו של הבית נשתנה במקצת במשך עשרים שנים. נדמה לי כי הבית נתגמד. חלונותיו הונמכו כמעט עד לאדמה. הארובה על גג הבית נהרסה. הרוחות הרסו את הלבנים וכמה קורות, שהבית בנוי מהן, התעקמו. רק עץ האלה שצומח מול חלון חדרי נשאר ועתה החל להתכסות בעלים ירוקים. תריסי החלונות מחזיקים מעמד בקושי כשהם תלויים על ציריהם ורק הרוח האביבי משתעשע בהם והם משמיעים חריקות חרישיות.

אני מתקרבת אל הבית. לבי הולם בי. מסביב חושך צלמוות. החלונות מוגפים, או פתוחים לרווחה, ככנפי ציפורים פצועות. אני ניצבת ליד חדר בו ביליתי את ימי ילדותי. דומיה. פה הייתי יוצאת דרך החלון, מתגנבת כמו חתולה כדי להפגש עם אהובי פאבל...

לפתע אני שומעת נקישת. אני מדלגת על קצות אצבעותי ועתה אני ניצבת בצד השני של הבית. בחצר. נדמה לי כי כתם אור נופל על הקרקע ואני שומעת טירטור של מכונת תפירה. רוצה אני להציץ פנימה אך חוששת מפני הדומיה והעלטה השוררת מסביבי. לרגע אני מתאוששת ומפנה את מבטי אל החלון, נלחצת אל הקיר כמו גנב. נדמה לי כי עיני רואות את צלה של אמי היושבת רכונה ותופרת. היא תופרת ומתבוננת בתפרים לאורה של עשית מעומעמת. אני צועקת אמא! אמא! אבל... אין קול ואין עונה. ואני... אני רוצה לראות את פניך! כלום אין את שומעת? אמא, תפני אלי! זאת אני... בתך... אך לא... אמי אינה שומעת את זעקתי האילמת. טירטור מכונת התפירה מטרטרת כמו אז בטירטור צרוד. נדמה לפתע...

נדמה לי שאני רואה את צלה של אמי על גבי הקיר החשוך. הצל התרומם, הזדקף, נשתוחחה רגע. כמו אז. הצל התבונן במשהו. יד נעלמת הנמיכה את אור העשית ושוב שקט — שקט. עלטה ודומיה עד אימה. נדמה לי שאני רואה את צל ידה של אמי. את שעה האפור המבצבץ מתחת למטפחת שעל ראשה...

אני מעזה עתה להציץ יותר ויותר פנימה. חושך ועלטה. נדמה לי כי שומעת אני את קול האורלוגין התלוי מימים ימימה על הקיר ומשמיע תשע נקישות.

רוצה אני לזעוק, לצעוק אך פחד סמוי אופף את כולי ואין קולי נשמע. מישוהו חונק בגרוני. מדוע אין אני נכנסת פנימה? אני רוצה לשוחח עם הורי, עם גיטלה, הרשלה. אני רוצה לבקש מהם מחילה על הצער שגרמתי להם. רוצה אני להתפייס אתם, אך הכול כאן כה עמום. החושך יורד על ראשי. אני שואלת את עצמי. בשביל מה ולמה רצתי הנה? אלוהים! איך אוכל להכנס בבית חשוך ודומם... נידמה לי כי פתאום שמעתי שיעול של אבא... כן, הכרתי את שיעולו. אנחה מפי אמי! הכרתי גם את אנחתה. באוזני נצלצל קולה: „ולוואי ואהבתך לשייגץ תהפוך לקוץ... קוץ...“ היה זה אחרי שביקרה אצלי בביתי ביער וביקשה שאעזוב את פאבל ואחזור אל חיק היהדות. ולא פסקה לקלל עד שנעלמה בין העצים, ועתה קללות אלה מלוות אותי כל חיי. עתה ביתר שאת, בדרכי חזרה אל הגאיובקה שלי, אל היער, אל ביתי שם ישנו ילדי, שם השארתי את פאבל כולו זועם.

כשחזרתי מצאתי את פאבל שיכור כלוט. לאחרונה הוא מקים שערוריות על כל דבר פעוט. איני סובלת את התפרצויותיו. במיוחד כשהוא שיכור. כל יום הוא משתכר יותר ויותר. והוא רק מחפש לספק את תאוותו, סיפוק יצריו הגבריים. ואני הכלי להרגעת תשוקותיו.

כשנכנסתי הביתה לא שאל פאבל אף היכן הייתי. רק קרא, מבוסם „בואי למיטה!“ לא הגבתי. ואז התנפל עלי לפתע, תפסני בכוח בידי והטיל אותי על המיטה. פניו הסמיקו בכעס ורוגזה. „חולירע הגון עליך!“ נהם בפראות. „השלכת מעצמך כל רסן, הא? ! הלכת לאן שרצית מבלי לשאול אפילו!...“

התגוננתי בכל כוחותי. „אשה חייבת לציית לבעלה. שומעת? ואם לא, ארסק את עצמותיך כך שתזכרי אותי לאורך ימים. אמרי לאן הלכת? איפה היית? חולירע שכמותך!“

בכל כוחותי סטרתי על פניו, קפצתי מהמיטה כשאני כמעט מעורטלת אחרי שקרע מעלי את כתונת הלילה. ברחתי החוצה. הוא רדף אחרי, תפסני בשערות הפרעות ומטר של מכות נאמנות ירד על גופי. נפלתי על הארץ. הוא הרים אותי בזרועותיו והכניס אותי בחזרה הביתה. ושוב הטיל אותי על המיטה. התחיל לקרוע ממני את שארית כתונתי.

באותו לילה נשדדו ממני כל קדשי. אחריו ביזה בני, נכדם השייגץ של הורי, את כל קדשיהם הם. ועוד זמן רב אחרי כן, ששוב לא מצאתי בחיים את הורי המעונים ואת הרשלה וגיטלה שכה אהבתים בנעורי, הציק לי מאוד מצפוני ולעולם לא אמצא עוד מנוחה לנפשי הדוויה.

וואלינער פאלקלאר :

סוף גנב לתליה

משה יוז

און געדארפט זארגן פאר זייערע מיילעכלאך און קליידנוג.

איז איינמאל געקומען שלמקה צו לייבישן דעם שיסטער פארריכטן א שיכל פאר איינעם פון זיינע קינדער, און האט געטראפן לייבישן א באוואקסענעם און זיצט שבעה נאך זיין פאטער, וואס איז פלוצלינג געשטארבן פון א פאפלקעציע.

הערנדיק דאס האט שלמקה דער סופר אים גע-טרייסט און געוונטשן ער זאל מער קיין צער נישט האבן, ס'איז א גאט-זאך און אזוי פירט זיך די וועלט און צוגעגעבן: ברוך דיין אמת!

לייביש דער שוסטער האט געמיינט אז שלמקה דער סופר איז ספעציעל געקומען אים מנחם-אבל זיין, האט ער א קרעכץ געטאן און געוואלט זאגן עפעס א יידיש ווארט. ווייטער א קרעכץ געגעבן און געזאגט:

„ר' שלמקה, אט אזוי איז דאס, אט אזוי. וואס קען מען העלפן, סוף גנב לתליה!

לייביש, דער שוסטער, געווינט האט ער אין עק פון סאדאווער גאס אין סארנע, האט טאג-אין טאג אויס געארבעט ביז שפעט אין אונט. די אויגן זיך ארויסגענומען ארבעטנדיק, אין די אונטן, ביי דעם גאז לעמפל, ווייל דער טאג איז אים אוועקגעגאנגען מיט שטוב-ארבעט און אויך מטפל זייענדיק זיך מיט די קינדער, ווייל זיין ווייב איז געווען, נישט פאר קיינעם געדאכט, אויף גרויסע צרות, א קראנקע, א שבר כלי. זי האט זיך קוים-קוים ארומגעשלעפט אויף די פיס און מערסטנטייל איז זי געלעגן, גע-קרעכצט און געוויקעט, אזוי אז לייביש האט קיין ליכטיקע שיין נישט געזען פאר זיינע אויגן. דער גאנצער עול איז געפאלן אויף אים. דערצו נאך האט ער געארבעט שווער און קוים פארדינט דאס שטיקל ברויט אין צער און אין דחקות.

שלמקה דער סופר, א סטאלינער חסיד, א ירא שמים און א גוטער בעל תפילה, אבער א קבצן געבעך און זעלטן פלעגט ער זעען א פאר גראשן פאר די אויגן, דערצו נאך איז ער געווען א מטופל מיט קינדערלאך

אנ'אורח א למדן

געהויבן מאכן פארשידענע קונצן מיט די לאטקעס. צוערשט האט ער גענומען פון דער שיסל, וואס גאלדע, די באלעבאסטע, האט אוועקגעשטעלט אויפן טיש, דריי לאטקעס. באלד נאך דעם האט ער גע-נומען פיר און נאך דעם האט ער געבעטן נאך א צוועלף לאטקעס.

דער בעל-הבית א איבערגעשראקענער האט באלד א פרעג געטאן וואס דאס באטייט. האט ער באקומען פון אורח אזא פירוש:

„די ערשטע דריי לאטקעס איז קעגן די דריי אבות; פיר קעגן די פיר אמהות און צוועלף קעגן די צוועלף שבטים.“

דער מכניס אורח אונדזערער האט דאס דערהערט האט ער א זאג געטאן צו גאלדען זיין ווייב: „גרייט צו נאך לאטקעס, ווייל מיר האבן צוטאן מיט אן אורח א למדן, ער ווייסט זיכער וויפל יידן זיינען ארויס פון מצרים, אזא ארום גאלדע לעבן, אפילו וואס ס'איז פארבליבן אין שיסל וועט פאר אים נישט קלעקן...“

דער מנהג פון הכנסת-אורחים אין סארנער סטא-לינער שוהל איז געווען א שם-דבר. אבער אין סארנע ווי אויך אין אנדערע שטעטלאך, זיינען אויך געווען קארגע בעל-יביתים, קמצנים, גאט זאל שומר ומציל זיין. אז זיי האבן פארבעטן אן אורח. זיינען זיי געווען צופרידן, אז דער אורח האט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט א איבעריקן אפעטיט. ער זאל נישט זיין קיין גרויסער זולל וסובא'ניק, אדער גאר א פרעסער.

איז וויל איך דא דערציילן פון איינעם, א סארנער באלעבאסט, וואס האט פארבעטן צו זיך אן אורח, א בכבודיקן ייד. און כאטש ער איז געווען צופרידן וואס זיין אורח איז א בכבודיקער מענטש, האט ער אבער געציטערט פאר זיין אפעטיט וואס זיין הדרת-פנים האט עדות געזאגט וועגן דעם...

אויסגעפאלן איז עס פונקט אין די חנוכה-טעג און ווי דער שטייגער איז האט מען דעם אורח מכבד געווען מיט לאטקעס.

דער אורח קענענדיק דעם בעל-הבית, האט אג-

נשים, נשים

זאב גרוב

*

לאחר שנים רבות של רווקות הצליח סוף־סוף אניומן שואב המים להתחתן עם אשה מקובל. כששאלוהו איך הצליח בנשואים שלו, היה משיב: הצלחה גדולה. אני תמיד אתחתן רק עם נשים מ־קובל...

אניומן זה היה בין שלושים היהודים שנבחרו על ידי הגרמנים ונעמדו על יד הבור כדי לירות בהם. שעה שהגרמנים עסקו בהכנות לרצח שמעו אותו ממלמל: מה יש לי כאן לעשות? לא הספקתי עדיין להשקות את הסוס שלי. תוך כדי מלמול יצא מהשורה והסתלק מבלי שיבחינו בכך — וכך ניצל וחי עד ל־"אקציה" האחרונה.

*

יאנצ'ה, אחד מהתאומים, מלווה את אשתו למנוחת־עולמים, מתייפח על קברה ואומר: „היא נראתה, בלי עין־הרע, כל כך טוב ויפה בזמן האחרון, ועתה, לא עלינו, היא מובלת לקבורה...”

*

בני, בנו של הרשל בנדק הסבל המתופף בחבורה של אברהם־ינקל הכלי־זמר, אמר פעם באחת החתונות: „במשך כל הלילה סובב־חזור הירח מסביב לביתי, אך כשהוא מגיע לחלוני ואני רוצה להראותה לכלה שלי, השמש כבר בעיצומה...”

איצ'ה־מרדכי הסנדלר היה משותק בחצי גופו, וכאשר היו מביאים אליו נעליים לתקן היתה אשתו מאנפפת: „מה אתם מביאים אליו נעליים לתיקון. כלוב אינכם יודעים שיש לו שתי ידיים שמאליות?” „והרי בכל זאת יש לו שמונה ילדים”, אמר לה מאן־דהוא, ועל כך היא השיבה: „אילו היו עושים ילדים בידיים הייתי נשאת בתולה עד היום הזה...”

*

שיינה־ביילה הכינה עיסה לחלות־שבת וכמנהגה תמיד הכניסה אותה למיטה, לצד בעלה כדי שתתפח כהלכה. עם שחר קמה והדליקה את התנור, ניגשה למיטה כדי לקחת קמפוז של בצק כ־מעשר” כדון, אך לא יכלה בשום אופן לצבוט פרור מהעיסה. הת־חילה לקלל, כדרכה תמיד, ובעלה במיטה צוחק בקול. „שתנשוך לך חצי לשון” — אומרת היא לו — מה הצחוק הזה? העיסה לא תפחה ומה יהא על החלות לשבת?” משיב לה בעלה: שיינה־ביילה, את צוב־טת את ה־קילע” שלי ולא את הבצק.”

*

ברלה־שרה־לאה־ס היה אלמן במשך שנים רבות וכל־אימת שראה שתי נשים משוחחות היה מכוון דרכו כך שיעבור בין שתיהן ונוגע נגיעה קלה בהן. כשהעירו לו על מנהגו זה לפלס דרכו בין נשים דווקא, היה משיב: מה לעשות? גם תענוגות קטנים אין לזלזל בהם בימי מצוקה אלה...

2 גרויסע אב־דות פון וואלינער יידן אין מאנטרעאל

אויך דא אין מאנטרעאל איז ער געווען באַשעפ־טיקט אין דער בראַנזשע.

פאַרלירנדיק אין קריג זיין גאַנצע משפּחה, אַ פּרוי, קינדער, עלטערן, קרובים, איז ער געבליבן איינער אליין. ער האָט געבויט זיין לעבן אויפ־

וואַלינער יידן אין מאַנטרעאַל זענען פאַר־יתומט געוואָרן מיטן טויט פון צוויי איבערגעגע־בענע חברים וועלכע האָבן זייער גאַנץ לעבן געטון לטובת הכלל. ספּעציעל איבערגעגעבן זענען זיי געווען בלב ונפש דעם פאַרבאַנד פון וואַלינער יידן אין מאַנטרעאַל. זיי זענען גע־שטאַנען ווי זעלנער אויף דער וואַך צו פאַר־אייביקן דעם „זכור ושמור”. דעם אַנדענק פון דעם טראַגיש־אומגעקומענעם וואַלינער יידנטום.

פסח באסעס ע"ה

געבוירן אין 1903 אין ראָוונע. אַנגעקומען קיין מאַנטרעאַל גלייך נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אַ פאַלקס מענטש אין פולן זין פון וואַרט. אַ פיינער און אַ וואַרעמער ייד. אין ראָוונע פאַרן קריג האָט ער געהאַט אַ געשעפט פון היטלען.

ער איז געווען נישט נאָר אַ געזעלשאַפטלעכע פערזענלעכקייט, אַ הייסער וואָלינער ייד, אַ בת־תורה און אַן אויסגעצייכנטער שרייבער. ער איז געווען ממש אַן אינסטיטוציע.

אין לויצק אז ער געווען אַ סוחר, אַ באַשיידענער שטילער ייד, אַבער אַלס געזעלשאַפטלעכער עסקן איז ער געווען אין שטאַט זייער פאַפּולער. געווען טעטיק אין אַלערליי ווילטע־טיקע אינסטיטוציעס. געהאַלפן אומעטום צולייגן אַ שטיין צו אַ שטיין צום בנין, וואָס האָט צו טראָגן דעם נאָמען „ידישע לויצק“. געווען אַ גבאי אין דער באַוועגונג לויצקער גרויסער כאַר־שול, וואָס איר פאַרם שטייט היינט צו טאָג אין „בית התפוצות“ אין רמת־אביב, ווי אַן אַר־כיסעקטור זעלטנהייט; געווען אַ חבר־בית־דין פון הרב זלמן סאַראַטשקין זצ״ל, איינער פון די רבנישע אויטאָריטעטן אין פוילן. פאַר זיין פטירה אז הרב סאַראַטשקין געווען פאַרוואַנדער פון „מועצת גדולי התורה“ אין ירושלים. פאַר שטייט זיך צו זיצן ביי דין תורהס מיט אַזאַ תורה־פערזענלעכקייט ווי ס׳איז געווען הרב סאַראַטשקין האָט מען אַליין אויך באַדאַרפט זיין אַ בקי אין די קליינע אות־לאך; געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון דער איינציקער יידישער צייטונג אין וואָלין, די „וואָלינער פרעסע“ אין לויצק. ער האָט אַנגעהאַלטן אַ לעבעדיקן קאַנ־טאַקט מיט דער אַלטער היים, דורך דער צייט־טונג, אַזוי אַז ער איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אַלס אַדרעס פאַר די אַלע לויצקער וואָס זענען געווען געצוואַנגען אויסצוואַנדערן פון דער היים־שטאַט.

זייענדיק אין ליסאַבאָן אין צייט פון קריג דערווייט זיך מאַטל שטערנפּעלד אַז אין שאַנ־כאי געפינען זיך יידישע פליטים פון פוילן. אויך וואָלינער יידן און אַ לויצקער ייד, יעקב עדער־מאַן (איצט אין ניר־יארק), לויפט מאַטל שטערנ־פּעלד שיקן געלט קיין שאַנכאי. און אַזוי אַ לענגערע צייט. ווען אין 1965 איז געגרינדעט געוואָרן דער פאַרבאַנד פון וואָלינער יידן אין מאַנטרעאַל, איז ער אויסגעקליבן געוואָרן אַלס עקזעקוטיווע־חבר און איז געווען סעקרעטאַר פון דער פאַרוואַלטונג ביז זיינע לעצטע יאָרן. זיינע אויסערגעוויינלעכע באַריכטן פון זיצונג־גען האָבן באַשיינט און באַרייכערט אונדזער אַרבעט. ער האָט איינגעפלאַנצט אין זיינע קינדער און אייניקלעך די ירושה פון וואָלינער יידישער טראַדיציע פון אהבת ישראל.

די פאַרוואַלטונג פון וואָלינער יידן אין מאַנטרעאַל האָט באַשלאָסן צו פאַראייביקן די חברים פסח באַסעס און מרדכי שטערנפּעלד ז״ל אין היכל יהדות ווהלין אין ישראל. יהא זכרם ברוך.

מישאַ ווייסמאַן

נײַ און זיין פיינע פרוי ראָזאַ פלעג אים העלפן אין זיין אַקטיוויטעט. קומענדיק קיין מאַנטרעאַל, האָט ער איינער פון די ערשטע, מיט נאָך עטלעכע עמיגראַנטן אַרגאַניזירט אַ ראָוונער־לויצקער סאַסייעטי. טאָג און נאכט האָט ער נישט גערוט ביז זיי האָבן געשאַפן געלט (און דאָס איז נישט געווען אַזוי לייכט אין יענע יאָרן). אויפגעשטעלט אַ מאַנומענט נאָך די ראָוונער און לוצקער קדושים.

ער פלעגט שיקן פּעקלעך און זאַמלען געלט בכדי צו העלפן נויטבאַדערפטיקע וואָלינער משפחות אין אַרגענטינע, בראַזיל אָדער ישראל. ווען ער האָט זיך דערוואַסט, אַז ערגעץ אין רוסלאַנד האָט זיך געראַטעוועט זיינער אַ ברור דער, סאַשע, מיט אַ פרוי און קינדער האָט ער נישט גערוט ביז ער האָט זיי אַריבערגעבראַכט קיין מאַנטרעאַל און זיי איינגעאָרדנט. דעם ברור דערס קינדער זענען געווען, ביז זיין לעצטן אַטעם, ווי זיינע אייגענע קינדער. נישט געווען קיין איין קאַמפּיין וואָס פסח באַסעס זאָל נישט שטיצן ספּעציעל פאַר מדינת ישראל.

מרדכי שטערנפּעלד ע״ה

געבוירן אין 1897 אין לויצק.

צו באַשרייבן די פערזענלעכקייט פון מרדכי שטערנפּעלד, אָדער ווי איך האָב אים גערופן ביזן לעצטן טאָג, מאַטעלע, כאַטש ער איז געווען אַ בן תשעים, איז פאַר מיר נישט גרינג, איבער צוויי טעמים: ערשטנס, איז ער געווען מיינער אַ בן־עיר, אַ גוטער פריינט וועלכן איך פלעג באַזוכן רעגולער ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן. ער איז געווען דער ערשטער מענטש וועלכער האָט מיר מיט מיין פאַמיליע אָפּגעגעבן שלום־עליכם דעם ערשטן טאָג וואָס מיר זענען געקומען קיין קאַנאַדע. מיט אים זענען פאַרבונדן זייער פיל זכרונות.

תשמ"ז (23.11.86) נפטר בבית"ח המרכזי בעמק והובא למנוחה באדמת קיבוצו שדה נחום. יהא זכרו ברוך.

י. גרמז

דב עברי (ברלה וולוישם) ז"ל

דב בן אברהם-יצחק ומרים וולוישם נולד בכ"ט שבט תרס"ח (1.2.1908) בעיירה לובומל, ווהלין. ככל הילדים בימים ההם למד ב"חדר".

דוד'קה מנדל ז"ל

על אף שעריסתו לא עמדה בלוצק כי אם ב- עיירה טורצ'ין, בה נולד וגדל עד גיל 4 — ראה את עצמו כלוצקאי מובהק ואף התגאה בכך. טורצ'ין עלתה בלהבות בפרוץ מלחמת-העולם הראשונה ב-1914. יהודי העיירה, ביניהם משפחתו, נמלטו ממנה כל עוד נפשם בם ושמו פעמיהם לעבר עיר המחוז. ערב פרוץ מלחמה הראשונה חיו בלוצק כ-30 אלף תושבים, בהם 24 אלף יהודים. וכן עדת הקראים שחיו בעיר החל מהמאה ה-16.

אביו היה סופר-סט"ם, והבית היה בית דתי. אך זה לא היווה מחסום בפני דוד'קה בדרך הצטרפותו בגיל 15, לתנועת "השומר הצעיר". התחנך וגדל בה עד צאתו לקיבוץ ההכשרה של "והליניה ב'" בקוסטופול ב-1929. שם קם הכיר את בת-לווייתו בחיים — סוניה.

ב-1933 עולה הקבוצה הראשונה של ווהליניה ב' ארצה. בקבוצה שמנתה 28 חברים וחברות נמנו דוד'קה וסוניה ועם ראשוני המייסדים. לאחר חודש ימים בראשון-לציון עברו חברי הקבוצה

לאחר מכן בבית"ס "תרבות" מייד עם הקמתו וכן אצל מורים פרטיים. מנעוריו היה חבר בתנועת הצופים "השומר הצעיר" ואחרי כן ב"החלוץ". במשך 5 שנים היה פעיל בסניף החלוץ הצעיר עד שיצא להכשרה בגוש קילץ-בנדין של קיבוץ בורוכוב.

ב-1934 אושר לעליה והגיע לפלוגת הקיבוץ המאוחד "השדה" בראשל"צ. דב היה עם העולים על הקרקע בשדה נחום ("חומה ומגדל"), לפני חמישים שנה בעמק בית שאן. הוא עבד בעיקר בענף המטעים של המשק וכן בבריכות הדגים ומשדות השלחין.

בשובו מביקור קרובי משפחתו בניר-יוק בה שהה זמן ממושך, עבר לעבוד במוסד לשיווק והספקת ספרים של הקיבוץ המאוחד. עבודה זו היתה מאוד לרוחו והוא קשר קשרים אישיים עם סופרים ואישים מהתנועה הקיבוצית ועוד. עם סיום עבודתו זו נכנס לעבודה בארכיון המשק והפך אותו למוסד חי. דב היה איש ספר ומבוני הספריה במשך בשנותיו הראשונות. לפרקים היה מעלה על הכתב מפרי רוחו, שנהג לפרסם ב"הדים", הירבה לחקור בתולדות התפוצה שלנו. הוא היה אוטודידקט מובהק ובדרך זו שלט בכמה שפות.

חיו כעירי, חלוש וידוע-חולי לא היו קלים וביחוד בתנאים האקלימיים הקשים של עמק בית-שאן. אך הוא אהב את החיים על אף הקשיים וחוליו. באחרונה, על סף השמונים, פקדה אותו מחלה שממנה לא התאושש ובכ"א בחשוון

אצילי. מעולם לא קרה שהשתעממתי בחברתו של סבא. תמיד היו לנו נושאים משותפים. הי' שיחות נסבו על דת, פוליטיקה, ספרות, חינוך, תכניות טלוויזיה ועוד. הייתי מושפע מאוד מ' כושר שיפטו וניתוחו ההגיוני והליברלי, מתון כלשהו אך לא נעדר ביקורת. הסיפורים על הסבל וההרפתקאות שעבר ברוסיה בזמן מלחמת העולם ולאחריה חיזקו רצוני להידמות לו ולהצליח

כמהו. סבתא לא הרבתה להתערב בשיחות שלנו. היו תקופות שבשתיקותיה או בהערות הלקוניות שהשמיעה נדמתה לי כסמל הקשיחות. ואמנם ככל נער מתבגר היו זמנים שהיה עלי גם ללמוד את סוד העמידה שבשתיקה.

המאורע שהשפיע בעיני יותר מכול על בית סבתא היה מותו הטראגי של בן דודי מאיר קרמר ז"ל. האסון שאירע לו בצבא זיעזע את כולנו. בית סבתא שהיה מקרין שמחת חיים ו' אהבת אדם שינה תדמיתו. הייתי אז בן שלש עשרה, שלושה חדשים לאחר הבר-מיצוה, אולם מאורעות אותה תקופה השאירו פצע פתוח וזיכרון בל יימחה. סבתא לא ניסתה להסתיר את כאבה, והכאב דבק בכולנו לשנים רבות. אך החיים, כידוע, חייבים להמשיך. זאת ההרגשה של כל בני המשפחה, של דודתי אסתר קרמר, אמי אידה לזר ושל כל בני המשפחה גם כיום. מותם הסמוך כל כך של סבא וסבתא מזכיר לנו תמיד, בלי משים, את פסוק בקינת דוד: "ה' נאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו..."

ורב הכאב, והבית ברמת-גן נותר עזוב ומיותר, וכמוהו גם אנו כולנו.

ישעיהו לזר

לגבעה חשופה בבעלות הקק"ל, צפונית-מזרחית לנחלת-יהודה, שכונתה בשם "גבעת גנים". תחילה עבד כעגלון, חורש בכרמים וחוצב במחצבת הקורקר. עבר לעבוד כפועל בניין; ומאז, במשך 40 שנה, לא נטש את הפלס ולא את כף-הבנאים. משך שלושה עשורים היה רכז הבנייה בנגבה. כל בית שנבנה, כל סככה, כל יסוד לצריף, כל מדרכה — עברו תחת ידיו. הוא היה הבונה, בה' הידיעה, של הנקודה במשך תקופה רבת-שנים.

ב-1968, עם כניסת דור ההמשך, הוא נפרד ממלאכתו זו ועבר לשטח אחר — לגינון. הוא למד להכיר את עולם הצמחים ואת שפת הפרח והשיח. במיוחד התמסר למיסלעה של "אולם הספורט". הנאה מרובה נהנה מהישגיו בטיפול צמחים, עד שלקה בבריאותו.

במותו השאיר אחריו: רעיה — סוניה; בנים — אורה, ניבה ועמי; נכדים ונינים — ואחות בקיבוץ רוחמה.

...קשים, קשים האבות למות

כאלון הקשה הקרע. נ. אלתרמן

חבר

אריה ושרה רוזנפלד ז"ל

בית סבי וסבתי היווה עבורי מעין מקדש קט במשך כל שנות חיי. מאז ומתמיד הרגשתי בבית זה באהבה ובחום המוענקים לי או לכל אורח אחר. הבית היה בנוי על גבעה יפה אי-שם ב' רמת-גן, מוקף גינות ופרחים וניחוח של שוקולד "עלית" היה מעורב באוירת השקט והביטחון מסביב. הזיכרון הראשון שלי לבית קשור ללידת אחותי רונה. סבתא לקחה אותי אליה למשך אותה תקופה. כבר אז חיבבתי מאוד. הטיולים הקצרים ליד הבית ולגן צ'רניחובסקי ("גן ה' קופים"), בו היו חיות שונות בכלובים, הלהיבו את דמיוני וקשרו אותי לאותה שכונה, אך מעל לכל היה זה פרי האהבה שסבתא כה היטיבה להקרין סביבה.

אהבתי לסבא היתה חושית, ואילו כלפי בעלה, שתמיד קראתי לו "סבא" היתה האהבה מזיגה של הערצה לחכמתו וחקיוי סגנונו העדין וה'

שבתאי שיכמן ז"ל

ציר במועצת העם והשתתף במעמד ההיסטורי של הכרזת המדינה במוזיאון תל-אביב.

ב-1949 הקים את חברת השיכון "סלע" ש- בנתה שיכונים לותיקים, לעולים ולזוגות צעירים. הוא גם יזם פרויקטים שונים למגורים ומרכזי שירותים לימים פתחה החברה שעריה לכל דורש. שבתאי היה מנהל החברה עד קרוב למותו. הוא ניווט אותה בהצלחה רבה על אף המשברים שפקדו אז את ענף הבניה.

שבתאי השתתף כציר לקונגרס הציוני ב-1946 ובקונגרסים שלאחריו. ב-1959 נבחר כחבר הכנסת הרביעית והמשיך בחמישית כחבר ברעדת הכספים. תמיד נהג לפי הכלל "דבר מעט ועשה הרבה".

העריכוהו אוהדים ומתנגדים פוליטיים כאחד ואהבו לעבוד איתו. היה יסודי, רציני וחרוץ ופיתוח לרעיונות שיש בהם משום תועלת ציבורית ולאומית, אך היה תמיד מוכן להקשיב ולשמוע דעתם של אחרים.

תכונותיו אלה באו לידי ביטוי בחברותו רבות השנים בדירקטוריון של הקק"ל ובוועדת מינהל מקרקעי ישראל, שנבחר בה כנציג תנועתו. בזמן הפילוג בתנועת החרות, על היותו חבר "המרכז החופשי" ואח"כ בתנועת "לעם" נתבקש ע"י תנועת חרות לפנות את מקומו — ואז אירע דבר ללא תקדים תחילה: נציגי כל המפלגות בקה"ל פנו למוסדות הציוניים בבקשה לאשר את חברותו של ש. שיכמן בדירקטוריון במינוי אישי, ואכן המנוי אושר פה אחד.

אופיו ודרך חייו עמדו לו בעת מחלתו הקשה והממושכת. חבריו, ידידיו ובני משפחתו לא זנחו אותו, לוהו סעדהו ותמכו בו בכל התקופה הקשה ההיא.

בח' בכסלו תשמ"ח (9.1.87) נותק פתיל חייו של שבתאי, איש רב הפעלים. השאיר אחריו אשה, שלושה ילדים ושלושה נכדים.

יהי זכרו ברוך!

צבי רזניק

יליד קולקי (1915), במלאות לו שנה עברה משפחתו לקובל. משפחה מסורתית. בגיל צעיר הצטרף לתנועת "השומר הצעיר", עבר לבית"ר, ובה היה פעיל ולימים — מפקד גליל בכל רחבי ווהלין.

בגמר למודיו בתיכון יצא להכשרה וב-1935 עלה ארצה והצטרף לפלוגת בית"ר בחדרה מקום מגורי אחותו ניחה ומשפחתה.

כעבור שנה העלה ארצה את אמו. בני המשפחה, שנשארו בוהלין, נספו בשואה.

בחדרה עבד שבתאי כפועל בפרדסים — ניהל מאבק על עבודה עברית והיה פעיל בסניף המ"קומי של הסתדרות העובדים הלאומית. היה חבר אצ"ל והפרדסים המוכרים לו מעבודתו בימים שימשו לו מסתור בלילות.

ב-1938 נבחר כחבר הוועד הפועל של הסתדרות העובדים הלאומית. ב-1940 עבר לעבוד ר" לחיות בתל-אביב.

כחבר הוועד"פ יזם מקומות עבודה לחברי הסתדרות הלאומית, שזיהויים עם האצ"ל והלח"י הטביע אליהם תווים של "פורשים" ומפעלים רבים נמנעו מלהעסיקם. שבתאי הגן עליהם. היה

ארגון יוצאי קובל בישראל מתייחד עם זכר יקיריו שנפטרו בשנת תשמ"ז

גולדברג ליובה ז"ל

מלמד יהודה ז"ל (קונישצ'ר)

מורקיס בתיה ז"ל (לבית איזנברג)

שטיבל שמחה ז"ל (בעלה של גניה)

סגל שמחה ז"ל

קופרשטין אריה ז"ל

בן-צבי ברוך ז"ל (פטרושקה)

שינדל בת-שבע ז"ל (אשת יוסף שינדל)

נצר יעקב ז"ל (מלניצר)

קרביץ שלמה ז"ל (בעלה של תמה פינקלשטין)

קדיץ משה ז"ל (בארה"ב)

שוכמן שבתאי ז"ל

וגשל יונה ז"ל (אשתו של נפתלי וגשל ז"ל)

פנטורין ישראל ז"ל (בארגנטינה)

דוביצקי רחלה ז"ל (ארליך)

פרישמן גרישה ז"ל (בארה"ב)

ארליך ולנטינה ז"ל (אשתו של יוסקה ארליך ז"ל)

שפילמן אליהו ז"ל

סלעי בן-ציון ז"ל (שונייך מהבית)

כפרי פישק ז"ל (בעלה של שינדל זסק מעין החורש)

שניידר חסיה ז"ל (אלפרט)

סיני אברהם ז"ל (סוכרבסקי מקיבוץ יפעת)

גרינבוים יצחק ז"ל (בעלה של קלרה פינקלשטין-גליקס)

מלי בן-משה ז"ל (מקרמנה)

קוברג אליהו ז"ל

וינטר יצחק ז"ל

פידל יצחק ז"ל

ליפשיץ חייקה (לבית פריד) ז"ל

השתתפותנו הכנה בצער המשפחות.

ועד יוצאי קובל

of young Jews who had fled from the villages even before the Jews had been moved to the Manievich ghetto and to other ghettos.

His partisan leadership training began with instructing us in how to gather potatoes into sacks that he had prepared. This seemed strange to us — to go into a strange field and gather the fruit of someone else's labor. After we had gathered the potatoes, Kruk brought us to the cowshed of a certain peasant. He drew his pistol, and under the threat of killing him, demanded a sheep. Berl, my brother, carried the sheep on his shoulders to the woods. Kruk knew every tree and path in the woods and led us to a place that was surrounded on three sides by uncrossable swamps.

On Kruk's partisan territory we met with families and individual Jews. Kruk appointed himself commander; his first order was for two volunteers to go to Manievich and persuade the Jews to flee to the

woods. The volunteers were my sister, Faygeh who disguised herself as a Ukrainian, and a lad by the name of Yechezkel from the village of Lishnivka who looked like a young Ukrainian.

The two of them arrived at the town, but to our great sorrow, they were late for the designated meeting time. This was on Shabbat, the 23rd of Elul, in the morning. On that day the Jews of Manievich were shot and thrown into prepared pits.

Individuals who escaped reported that on Friday night, they led Jews to the killing site. The Jews cried and shouted and waited for the help and salvation that did not arrive. They shouted and commanded those who would live to revenge their blood. This command somehow reached us.

And, indeed, we fulfilled their holy command. We fought in the partisans' ranks against the cruelest enemy of our people that history has ever known.

ארגון יוצאי לוצק בישראל מתייחד עם זכר יקיריו ז"ל שנפטרו בשנת תשמ"ז

אינגבר (קוגל) בוזיה (בלגיה)

גרושבסקי צבי

וייץ הניה

וקסמן אברהם

יונה חנה

מנדל דוד

פרידמן בלה

רויטר קלרה

רצפטר יוסף (צרפת)

השתתפותנו הכנה בצער המשפחות.

ועד יוצאי לוצק

medicine, you'll die with him." Thanks to Shimon, Hersh Burco survived and is now living in Israel with his wife.

This was only one of the many good deeds this wonderful man named Shimon did. We are enriched by

having him in our midst. He should be with us for many years to come. It has been a great honor to tell you these stories. Now we all know Shimon Picov and his brave deeds. Let's all please give him a big round of applause.

Z'EV AVRUCH

One evening (19 Elul, 1942), we decided to flee from the Manievich ghetto, in spite of the mortal danger involved in the escape. Whoever was caught was shot on the spot. Our goal was to reach Kruk, the organizer of a partisan group in the area.

Parting from light valuables, all our parents were very melancholy. They gave us some light valuables all that they had, mostly threads that we could exchange for bread. We left and had to stop for a moment. We heard the weeping voices of our dear ones. We fled. But the voices followed after us and still follow me till this very day.

My sister, Faygeh, took a chance and approached the house where Kruk was known to be hiding. She was successful. We walked in the dark of night into the thick forest, my sister, Faygeh, my brother, Berl, and I. The fear that took hold of us was an old one. The same fear was with us every time there were people who chased after us and who, from time to time, overtook us. It was similar to that primal fear one feels fleeing in the dark of night in dense woods.

At dawn we reached the village of Lishnivka. Here we met the brothers Avraham and Hershel, natives of our city. In the village there was a peasant acquaintance of ours. He allowed

The first days in the woods

us to stay one day in his barn. In the evening we headed for Kruk's house.

Kruk was a Ukrainian Communist, a native of the village of Griva. During the Soviet rule in eastern Poland, he served as head of the village of Griva. With the retreat of the Red Army, Kruk moved to Kiev. He went through training there, received some kind of arms, and was dropped by parachute near his village. His objective was to organize a partisan detachment from the local residents. He hid in different places, and changed his outer appearance as much as possible. He moved about the villages and tried to persuade the young Ukrainians to join him and organize a partisan group — but in vain. He had success with the young Jews, but Kruk refused to take anyone without weapons. He postponed fulfilling his plans and meanwhile worked in units. At night when he arrived at his living quarters, he wasn't pleased that we had come to him without arms, but he agreed to take us. In his outer appearance, he was a partisan "to the hilt," dressed in leather clothing and equipped with a rifle, pistol, and ammunition. He also had binoculars in his possession.

We went out to the road. He told us that in the woods was a group

well without using a map. And the people from the villages knew him and gave him information about the Germans.

We had guns to protect ourselves not only from the Germans but from local collaborators as well. They knew Shimon had guns and they knew he meant business.

Shimon insisted that we change our hiding place every so often to keep the enemy guessing. He didn't want us to be caught in one place or settle into a pattern. He would get information from the local villagers that there was danger and transfer us to another location in the woods. He had a strategic instinct about how and where to move and the people respected him for it.

All of a sudden, one day, a „teacher” appeared in a nearby village, supposedly to organize a school for the children. We started watching this stranger, his intentions and movements. Shimon's group found out that on weekends this stranger would go the 15 kilometers back to the city, and return a few days later. We knew immediately that this stranger was a spy for the german-satne germans had sent him to scout out what was going on in this remote place. At that time 15 or 20 kilometers were far distances.

This teacher was a danger not only to us, but to the village people as well because they were assisting us as partisans and as Jews. With the help of the villagers, Shimon and his group made sure that teacher wouldn't be able to spy anymore. He disappeared from the face of the earth. (Shimon shot him twice; he was dead.)

There are many more stories to tell, but I will just tell you one.

HERSH BURCO (BERKO). Several months after I joined Shimon's group, my cousin, Rabbi Hersh Bur-

co and his wife Rifke were wandering around in the woods, looking for a group of Jews to join up with. They didn't know the region and they had been in the woods for 4 or 5 days with no food. One night they saw the light from a distant house and started to walk toward it. But the house was occupied by partisans and there was a sentry posted outside. When the guard saw their shadows, he cocked his gun and shouted, „Stoy!” (stop). Hersh mistook the partisan for a Ukrainian collaborator and yelled to his wife to run. The guard gave one warning shot saying, “stop, or I'll shoot to kill!” Hersh didn't stop and the partisan shot him twice, once in the shoulder, the other in his stomach.

The partisan approached the bleeding Hersh and yelled to his fellow partisans, „I've badly wounded an Ievrea” (a Jew). They picked him up, and took him inside where they treated his wounds. They ordered the owner of the house to take care of Hersh and they would check on him in a few days.

Some of the townspeople told Shimon about the Hersh and his wife. It was 3 or 4 kilometers to the house, but Shimon went right there. He made a stretcher from wood, put Hersh Burco on it, and brought him to the rest of the group.

We all thought he was going to die within a few days. Even under normal circumstances it would have been a miracle if he survived. One of the group was a physician who happened to have some medicine. Shimon and his friend, Olshansky, asked the doctor to help Hersh. The doctor took one look at Hersh and said, “it's a shame to waste medicine on him. He'll die anyway”. Shimon insisted the doctor help him, but the doctor still refused. Olshansky grabbed his rifle and put it to the doctor's head and said, “if you don't give him the

The man named Shimon Picov

Shalom, My name is **Brenda Senders Sheer**. I found out through my cousin Nina Samuelli that the Wolyn Society of Los Angeles was going to honor a man who is very special to me and my sister Sema — **Simon Picov** (Paikow).

I will not bore you too much with my story. I felt I must to honor Shimon and to tell you about some of the good deeds this wonderful man did during the war. A time when warmth and understanding were so desperately needed.

Today I have a family and three wonderful children. I owe some part of all that (my life) to Shimon. So here is me and my few stories about the man we are honoring.

★

After the liquidation of the Sarny ghetto, a small number of people managed to escape from the claws of the enemy. Shimon was among those who escaped. So was I and my younger sister. I was a young teenager at the time.

Shimon was from the territory and knew many of the remote villages and people. He knew my family, and once in a while would stop by our house to visit. When he escaped he went directly to the deep woods and started organizing some Jewish resistance to the Germans.

On the other hand my sister and I wandered around from village to village for a few weeks until we heard about Shimon Picov and his group.

How did we get to Simon? It is easier to talk about now than it was to do. My sister and I had to go through swamps, fields, and wander from house to house deed in the

woods of Wolyn and White Russia looking for him. Until one day we stumbled upon a man and his son hiding in the woods who were from Shimon's little town.

I asked the man to take us to Shimon, but he tried to discourage us, telling us the group wouldn't take any more people. But I wouldn't be discouraged and finally persuaded him to take us.

Early the next morning he took us to the hiding place. There was a real poupori of people, 30—35 Jews, most of them adults. Shimon was away for the day, gathering whatever information he could from the villagers. The rest of the group looked at my little sister and myself and several of them started to discourage us from trying to join them. „The group was already too big” they said. As bigger the group, as more dangerous it was. They told us: „We didn't look Jewish and could pass as peasants in the nearby villages”. Once again I stood my ground, insisting that I would only let Shimon decide whether or not we could stay or go.

As dusk approached, Shimon and his friends returned to camp. I came up to him and told him who were. He looked at us with our raggedy clothes and homemade peasant sandals and tears stood in his eyes. He said „they are my kids and they will stay with us.”

And when Shimon said so, so it was. He was the leader of the group and everyone listened to him. We were now part of the group.

Shimon was a natural leader. He knew how and where to acquire guns and ammunition needed so badly at that time. He knew the woods very

YALKUT WOLYN

Quarterly

Edited by Nathan Livneh

Secretary — Yehuda Merin

Givataim — New-York — Los-Angeles — Montreal
Published by the World Union of Wolynian Jews
Israel — USA — Canada